

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ HUKUK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIMLARA YÖNELİK TEŞVİKLER VE ORTA
ASYA ÜLKELERİ İLE KIYASLANMASI**

Madina PASHALIEVA

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hamza KAHRİMAN

MANİSA 2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21/05/2015 tarih ve 14/12 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Maliye Anabilim Dalı Mali Hukuk Yüksek Lisans Programı öğrencisi Madina PASHALIEVA'nın "*Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Teşvikler ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 17/06/2015 tarihinde saat 11,00'da/de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **75** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN
Yrd. Doç. Dr. Hamza KAHRİMAN
ÜYE
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR
ÜYE
Doç. Dr. Ahmet ÖZEN
Evət Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kırgızistan ‘da Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Teşvikler ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih .../.../2015

Adı Soyadı

ÖZET

Dünyanın en ücra köşesine bile ulaşan küreselleşme her ne kadar farklı etki ve sonuçlara yol açsa da gün geçtikçe avantajlarından faydalanılmaması güçtür. Çok Uluslu Şirketlerin belirli sebeplerden dolayı tercih ettikleri ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımları da küreselleşmenin kısmi avantajlardan biri olarak görülmektedir. Yarattıkları olumsuz etkileri göz ardı edecek kadar önemli istihdam, üretim ve teknoloji transferi gibi dışsallıklar meydana getirdiklerinden dolayı potansiyel yatırım ülkelerinde aradıkları koşullara titizlikle davranılmaktadır. Bu koşulların sağlanması yönünde ülkeler bu yatırımları çekmek için çeşitli teşvik ve düzenlemelere gitmektedirler.

Geçiş ekonomilerinin küresel ekonomiye dâhil olduklarında yaşadıkları ekonomik, siyasal ve yapısal değişimlerin beraberinde karşılaştıkları kaynak yetersizliği sorunlarını uygulamaya koydukları farklı politikalar yardımıyla bertaraf etmeye çalışmışlardır. Bu süreç içinde oluşturdukları izlenim ve ulaştıkları ekonomik durum çerçevesinde günümüzde yabancı yatırımlara olan bağımlılıkları eksilmemiştir. Bundan dolayı, Orta Asya ve özellikle araştırma odağı olan Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımların teşviki ve bu yöndeki düzenlemelerin seyri önemli husus olarak gösterilebilir.

Tezin birinci bölümünde doğrudan yabancı yatırımlar ve teşvik hususları ile ilgili teorik bilgiler ele alınmıştır. Bu bilgiler nezdinde tezin ikinci bölümünde geçiş ekonomilerinin bağımsızlıklarını elde ettiklerinden itibaren geçirdikleri yapısal ve ekonomik reformlar ve ortak özellikleri hakkında bahsedilerek Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan hakkında doğrudan yabancı yatırımlar, teşvik olanakları, vergi sistemleri ile ilgili bilgilere yer verilmesi amaçlanmıştır. Tezin son bölümünde ise, Kırgızistan'ın doğrudan yabancı yatırımlara yönelik vergi ve yasal mevzuatındaki gelişmeler ve ülkenin genel durumu itibariyle yatırım çekme potansiyeli açısından değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ülkelerin güncel verileri, vergi sistemleri, teşvik tedbirleri ve yapısal özellikleri araştırılarak, genel ülke profili üzerinden siyasi ve ekonomik durum göz önünde bulundurularak bir kıyaslama yapılması hedeflenmiştir.

ABSTRACT

In spite of the different effects and the results it brings, globalization reaches the most remote corners of the world and day by day it is rather difficult not to take the advantages of it. Multinational Companies choose countries due to certain reasons to make foreign direct investments, that are also seen as a partial advantage of the globalization. Due to such externalities like significant employment, production and technology transfer they form, are enough to ignore the negative effects they create in potential countries for investment the conditions they are looking for are carefully treated. To provide this conditions, countries try various incentives and regulations that will attract this investments.

Transition economies faced economic, political and structural changes along with the the problems related to the lack of resources being involved in global economy, that they tried to eliminate with the help of different policies they implemented. During this process, the impression that they created today, in the framework of the economic conditions they reached, the dependence on foreign investment is undiminished. Therefore, foreign direct investment incentives and the course of the regulations in this respect in Central Asia and particularly the focus of research, in Kyrgyzstan can be shown as an important issue.

In the first part of the thesis, theoretical issues connected with foreign direct investments and incentives are discussed. In the eye of this information, the second part of the thesis tells about structural and economic reforms that they have experienced and about their common characteristics after they gained independence and its aimed to provide information about the foreign direct investments, incentives and the tax systems of Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan. In the last part of the thesis, in general terms of developments in tax legislation and Kyrgyzstan's general state, has been made a try to evaluate the potential for attracting foreign investments. Taking into account the political and economic situation; current data, tax systems, incentives and structural properties of the countries that were investigated, it was aimed to make a comparison over the country profile.

ÖNSÖZ

Tez çalışmaları yorucu, zaman alıcı ama bir o kadar da ortaya bir eser çıkarma faaliyetlerinin verdiği ve bitince insanda büyük bir sevinç meydana getiren akademik adımın önemli süreçlerindedir. Türkiye’de okuduğum yıllar boyunca, vatandaşı olduğum ülkem, Kırgızistan hakkında akademik olarak bir şey yazma fikri kafamda her daim olmuştu. Bu isteğim hazırladığım yüksek lisans tezi ile hayat buldu. Bana bu imkânı sağlayan üniversiteme ve bu tez çalışmamda beni yönlendiren ve bana yardımcı olan değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Hamza KAHRİMAN’a teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

**KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA YÖNELİK
TEŞVİKLER VE ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE KIYASLANMASI**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR: KURAMSAL BOYUT

I. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	4
A. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Tanımı Ve Türleri	5
1. Uluslararası Özel Sermaye Hareketleri (Portföy Yatırımları)	5
2. Resmi Sermaye Hareketleri	6
3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	7
B. Küreselleşme Süreci, Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	8
1. Küreselleşme Süreci	8
2. Çok Uluslu Şirketler	9
C. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Süreci ve Günümüzdeki Durumu	11
1. Küreselleşme Öncesi Döneme Kadar Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihi Süreci	11
2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Günümüzdeki Durumu	13
3. Uluslararası Vergi Anlaşmaları	16

D.	Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri	17
1.	Ekonomik, Siyasi ve Sosyal İstikrar	19
2.	Ekonomik Etkenler	19
3.	Faaliyet Kolaylıkları	20
E.	Doğrudan Yabancı Yatırım Sürecini Açıklayan Teoriler ve Yaklaşımlar	20
1.	Ürün Dönemleri Teorisi (Product Life Cycle Thoery)	20
2.	Endüstriyel Yapı Yaklaşımı	22
3.	İçselleştirme Teorisi	24
4.	Elektik Kuramı (O.L.I. Paradigması)	25
F.	Diğer Teoriler	27
1.	Lideri İzle Kuramı (Oligopolistik Tepki)	27
2.	Aliber' in Farklı Para Bölgeleri Kuramı	27
G.	Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Açısından Makro Ekonomik Etkileri	28
1.	Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkileri	28
2.	İstihdam Etkisi	29
3.	Ödemeler Dengesi Etkisi	30
4.	Teknoloji Transferi Etkisi	30
H.	Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	31
1.	Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım	31
2.	Ortak Girişim (Joint Ventures and Full-Ownership)	31
3.	Şirketlerarası Birleşmeler ve Satınalmalar(Mergers and Aquisitions-M&A)	32
4.	Sratejik Birleşmeler (Strategic Alliances)	32
5.	Yap- İşlet- Devret(Build-Operate-Transfer)	32
6.	Yeni İşletme Yaratmasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım	33
7.	Yeşil Alan Yatırımları (Greenfield Investments)	33
8.	Kahverengi Alan Yatırımları (Brownfield Investments)	33
9.	Üretim Zincirindeki Konumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım	34
a)	Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Oluşumu	34
b)	Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Oluşumu	34
II.	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA YÖNELİK TEŞVİKLER	35
A.	Teşvik Kavramı ve Kapsamı	35
B.	Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Uygulanan Teşvik Türleri	38
1.	Genel Amaçlı Teşvikler	40
a)	Düşük Kurumlar Vergisi Oranları	40

b) Yatırım İndirimi	41
c) Hızlandırılmış Amortisman	41
d) Yeniden Değerleme	42
e) Vergi Ertelemeleri	42
f) Yatırım Vergi Kredisi (Investment Tax Credit)	42
g) İstisna ve Muafiyetler	43
h) Gümrük Muafiyeti	43
i) KDV İstisnası	43
2. Özel Amaçlı Teşvik ve Uygulamalar	44
a) Vergi Tatili (Tax Holidays)	44
b) Serbest Bölgeler	45
c) Vergi Cennetleri	46
d) Tercihli Vergi Rejimlerinin Oluşturulması	47
C. Teşviklerin Önemi ve Nedenleri	47
D. Teşvik Uygulamalarının Etkinliği	48
E. Teşvik Rekabeti	50
F. Uluslararası Teşvik Rekabeti ve Refah Çıktıları	53
1. Yatırım Çalma (Investment Poaching)	54
2. Sağlıklı Rekabet (Healthy Competition)	55
3. Komşuyu Sefaletе Düşürme (Beggary-Neighbour)	55
4. Kazananın Laneti (Winner's Curse)	56

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TEŞVİKLER

I. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE GENEL REFORM SÜRECİ	58
A. Piyasa Ekonomisine Geçiş Kavramı ve Süreci	58
B. Geçiş Ekonomilerinin Benzer ve Farklı Yönleri	59
C. Uluslararası Kuruluşlar Tarafından Önerilen Ekonomik Reform Programları ve Stratejiler	61
D. Geçiş Sürecindeki Gelişmeler ve Reformlar	65
1. Ekonomik Reformlar	66
2. Maliye ve Para Politikası	67

3. Yapısal Reformlar	70
4. Özelleştirme	72
5. Geçiş Sürecindeki Ülkelerin Vergi Sistemlerinde Yaşanan Gelişmeler	75
II. KAZAKİSTAN	77
A. Özelleştirme	79
B. Kazakistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat	79
C. Vergi Sistemine Genel Bakış	85
D. Özel Vergi Rejimleri	89
E. Teşvikler ve İmtiyazlar	90
F.Kazakistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu	95
G. Avrasya Gümrük Birliği	96
III. ÖZBEKİSTAN	98
A. Özelleştirme	98
B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat	99
C. Vergi Sistemine Genel Bakış	102
D. Teşvikler ve İmtiyazlar	106
E. Özbekistan'da Döviz Rejimi ve İhracat	110
F.Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu	111
IV. TACİKİSTAN	115
A. Özelleştirme	115
B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat	116
C. Vergi Sistemine Genel Bakış	119
D. Serbest Ekonomik Bölgeler	122
E. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Güncel Durumu	124
V. KIRGIZİSTAN	125
A. Özelleştirme	127
B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat	129
C. Vergi Sistemi	132
D. Özel Vergi Rejimleri	135
E. Serbest Ekonomik Bölgeler	136
F.Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu	137
G. Kırgızistan ve Gümrük Birliği	142

VI. KIRGIZİSTAN' DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA YÖNELİK TEŞVİKLER VE ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE KIYASLANMASI	144
A. Orta Asya Ülkelerinde Yatırım İklimi ve Teşviklerin Önemi	144
B. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Akışını Belirleyen Faktörler	153
C. Ekonomik ve Ticari Faktörler	154
D. Vergisel Faktörler	160
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	171

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Teşvik Türleri	39
Tablo 2. Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları	61
Tablo 3. GSMH'daki Reel Dalgalanma, 2000 Yılına Endeksli %	69
Tablo 4. Özbekistan Cumhuriyetinde Tahsil Edilen Temel Vergi ve Harçlar	105
Tablo 5. Orta Asya'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Stok Girişi	112
Tablo 6. Tacikistan Cumhuriyetindeki Bazı Vergi Türleri ve Oranları	122
Tablo 7. Tacikistan Cumhuriyeti'nde DYY' ların Giriş Seyri 2009- 2012 Yılları (milyon \$)	124
Tablo 8. Kırgızistan Cumhuriyetinde Uygulanan Başlıca Vergi Türleri ve Oranları	134
Tablo 9. Kırgızistan'da Faaliyetini Sürdüren Başlıca Yatırımcı Ülkeler ve Şirket Sayısı(2012-2013)	139
Tablo 10. Orta Asya Ülkelerinde Temel Göstergeler	147
Tablo 11. Ülkelerin Rekabet Edilebilirlik Derecelerine İlişkin Bazı Göstergeler (144 ülke)	149
Tablo 12. Bazı Orta Asya Ülkelerinde İş Yapma Kolaylığı Açısından Sıralaması. Doing Business 2014.	151
Tablo 13. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş Stoku (2003-2013/Milyar \$)	152
Tablo 14. Orta Asya Ülkelerindeki Genel Ekonomik ve Ticari Faktörlerin Durumu	155
Tablo 15. Orta Asya Ülkeleri İçin Yolsuzluk Algılama Endeksi	158
Tablo 16. Orta Asya Ülkelerinde Başlıca Vergi Oranları	161
Tablo 17. Ticari Faaliyet Vergi Oranları (% kar üzerinden)	163
Tablo 18. Yıllara Göre Orta Asya Ülkelerinde Toplam Vergi Oranı (Ticari Kar Payı %)	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Yatırım Teşviklerinin Kullanımından Dolayı Kaynaklanan Refah Çıktıları Matriksi	54
Şekil 2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi (1990-2012)	78
Şekil 3. Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Yatırım Akışının Yapısı, 2012	113
Şekil 4. Kırgızistan Cumhuriyeti Temel Sektörlerin GSYİH' daki Payı (%)	127

KISALTMALAR

ADB	: Asia Development Bank
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IFC	: International Finance Corporation
IMF	: International Monetary Fund
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
NBKR	: National Bank of Kyrgyz Republic
OECD	: Organization for Economic Co-organization and Development
SEB	: Serbest Ekonomik Bölgeler
UN	: United Nations
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	: United Nations Development Programme
UNESCAP	: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific
WB	: World Bank
WTO	: World Trade Organization
a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Gelişen teknoloji ve ulaşım imkânlarının eşliğinde ülkelerin ekonomilerini dışa açmaları ve ticaretin serbestleşmesi neticesinde emek ve sermaye gibi çeşitli üretim faktörlerinin mobilitesinde artış meydana gelmiştir. Bunların yanı sıra, sermayenin odak olduğu ticaret hacimleri ve iktisadi faaliyetlerdeki hızlı yükselme karmaşık süreçlerin bir araya gelerek dünya ekonomisinin etkileşim halinde olmasına sebep olmuştur. Küreselleşme diye adlandırılan bu olgunun beraberinde sermaye hareketliliğinin artması yatırımcılara farklı coğrafyalarda daha uygun veya daha verimli yatırım yapma fırsatları yaratmıştır. Teknoloji ve ulaşım şartlarının kolaylaşması ile küreselleşmenin önemli unsuru olan, Çok Uluslu Şirketlere dünyanın farklı bölgelerinde en elverişli koşullar sağlayan ülkeleri tercih etme imkânı meydana gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırım türünden olan sermaye akışlarının ülke ekonomilerini canlandırdığı görüldükçe ev sahibi ülkeler daha ılımlı yaklaşım sergileyerek bu yatırımları çekme güdüsüyle daha cazip koşullar sağlama yolunda vergi ve teşvik rekabetine girmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların girişini belirleyen unsurların dış dünyada ve yatırımın yöneltildiği muhtemel ülkedeki koşulların ekseninde toplandığı bir gerçektir. Bu belirleyici unsurlar temel ekonomik ve siyasi istikrar ve sosyal koşullar çerçevesinde değerlendirilmede esas teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra, ülkelerin izledikleri yatırım teşvik politikaları bu koşulların yanında cazibe yaratan etkenlerdir. Teşvik politikaları sektörel ve bölgesel kalkınmaya yönelik olup, ülke refahının yükseltilmesi gibi temel amaçların güdüldüğü gelişmekte olan ülkeler tarafından sıkça kullanıldığı ve yatırım ortamının yarattığı imaj kapsamında katalizör fonksiyonu gördükleri söylenebilir. Teşvik araçlarının çeşitliliği, uygulanan maliye ve iktisat politikalarının etkinliğini artırması ve karşılaşılan belirli sorunların çözümünde yatırım için daha düşük risk veya maliyet yaratan elverişli koşulların garantisini verme amacı ile açıklanabilir. Teşvik politikalarının etkinliği yer yer tartışma konusu olsa da uzun vadede yatırımların ülke ekonomisine olan sosyal ve ekonomik katkılarının vazgeçilmez olduğunun altı çizilmelidir. Doğru uygulamalar sonucunda ülke ekonomisinde üretim ve istihdamın artırılması piyasaların dış etkenlere karşı güçlenmesi ve rekabet edebilirlik garantisi sağlamaktadır. Günümüzde gelişmekte olan ekonomilerin doğrudan yabancı

yatırımlara sağlam bir perspektif olarak baktıklarından bu yöndeki teşvik araçları ve ilgili düzenlemelerin ekonomide istihdam yaratacak sektörlerin canlandırılması ve gerekli altyapının sağlanmasını ulusal düzeydeki politikalarla vurgulamaktadırlar.

Dünya ekonomisi gündeminin, piyasadaki konjonktürler ışığında dönem dönem değişim göstermesi üretim ve hizmet sunumu açısından farklı potansiyel yatırım alanlarının keşfini tetiklemektedir. Sovyet Sisteminin dağılması ile beraber yabancı yatırımcılar ve bahsi geçen büyük şirketler Orta Asya ve Doğu Avrupa gibi büyük yatırım alanına giriş fırsatı bulmuşlardır.

Orta Asya ülkelerinde geçiş süreci her ülke için ekonomik, siyasal ve yapısal şartlar nezdinde izledikleri politikalar sonucunda farklı şekil almıştır. Geçiş ekonomisi ülkeleri için sermaye oluşumunun sağlanması açısından önemli olan özelleştirme sürecinin getirdiği doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomilerine sağladığı fayda ve etkileri hala hissedilmektedir. Bu ülkelerin çoğunun doğrudan yabancı yatırımlara bağımlılığının olduğu ve refah seviyelerinin çok düşük olduğu bir gerçektir.

Bağımsızlıklarını ilk elde ettikleri dönemde, bu ülkeler uygulanan yanlış teşvik politikaları kötüye kullanılmış ve israfa yol açmıştır. Zaman zaman yetkililerin bilgisizliği ya da kurumsal altyapının yetersizliği, yaygın olan yolsuzluk ve bürokrasi nedeniyle teşviklerin ülke ekonomilerine verim sağlamamasından dolayı bu uygulamaların kapsamı daraltılmıştır. Ancak buna rağmen genişleyen pazarları ile Orta Asya Ülkelerindeki ekonomik ve sosyal durum ve mevcut olan yatırım potansiyeli gün geçtikçe iyileşme eğilimi göstermektedir. Bölgede yaşanan gelişmeler ekonomik istikrarın sağlanması ve kalkınma yolunda gösterilen çabaların ışığında bu bölgenin yabancı yatırımcılar için daha cazip hale gelmesi söz konusudur. Dünya ekonomisinin seyri, değişen piyasa koşulları, siyasal dengeler ve küresel gündem yatırımcıların farklı piyasalar arayışına girmeleri neden olmaktadır. Benzer durumlar bu yatırımları cezp etmek için doğru adımlar atıldığı ve tutarlı politikalar izlendiği takdirde bu bölgenin gelişimi için fırsat olarak gösterilebilir. Transit alan olması ve zaman içerisinde yeni üretim zincirleri için ciddi potansiyeli ile bu bölge göz ardı edilmeyecek pozisyondadır.

Kırgızistan'ın Orta Asya bölgesindeki stratejik konumu, liberal ekonomisi ve ılımlı yaklaşımı itibariyle gün geçtikçe daha fazla dikkatleri üzerine çekmektedir.

Geçiş döneminin izlerini üzerinden atmaya çalışan ülke, yabancı yatırımları teşvik etmek üzere ciddi yasal ve yapısal düzenleme ve uygulamalara gitmiştir. Bu tezde Kırgızistan Cumhuriyeti'nde sürdürülebilir büyüme ve refahın artırılması amacıyla belirlenen politikalar ve uygulamalar sayesinde ülkenin yabancı yatırımları ne derecede teşvik edebildiği ve bölgedeki ülkeler arasında ne türlü karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu araştırılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR: KURAMSAL BOYUT

I. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Gelişmekte olan ülkelerin hedefledikleri kalkınma düzeyine ulaşma isteği, bu ülkeleri; sürdürülebilir bir ekonomik büyüme gerçekleştirilmeye, yatırım düzeyini yükseltmeye, uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün artırmaya, daha fazla istihdam olanağı sağlanmaya ve teknolojik gelişmeyi sürekli hale getirilmeye zorlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin genellikle yapısal darboğazları olan ve sermaye birikimi yetersizliği çeken ülkeler olduğu düşünüldüğünde, dünya genelindeki liberalleşme ve küreselleşme eğilimleri karşısında, gelişmekte olan ülkelerin mevcut potansiyellerini artırmaya çalışmaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Durum böyle olunca, yatırım yapabilmek için gerekli tasarrufa sahip olmayan, diğer bir ifadeyle tasarruf açığı bulunan bu ülkeler için dış finansman kaynaklarından yararlanmak zorunlu ve vazgeçilmez bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır¹.

Yetersiz yatırım-kalkınamama sarmalı içerisinde kalan gelişmekte olan ülkelerin bu fasit daireden çıkabilmek için gerek duydukları sermaye birikimini yurt dışından sağlama çabaları karşımıza “yabancı yatırım” kavramını çıkarmaktadır². Özellikle 1990 sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları bu yabancı yatırımları ülkelerine çekebilmek için çok farklı teşvik mekanizmalarına hayata geçirmeye başladılar. Hiç kuşkusuz bu teşvik mekanizmalarının hayata geçmesinde en önemli olgu, gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan yabancı sermaye çekme konusundaki rekabet ortamı olmuştur.

Tezin bu bölümünde öncelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kavramsal ve teorik boyutu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yabancı sermaye kavramı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel süreci, günümüzdeki durumu ve doğrudan yabancı yatırımlar konusundaki teorik yaklaşımlara

¹ Funda BAYRAKTAR, Dünyada ve Türkiye'den Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Genel Araştırma Raporu, No: GA/03-1-1, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, Ankara, Ocak 2003, s.1.

² Ayfer GEDİKLİ, “Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2011.

değnilmiştir. Sonrasında ise doğrudan yabancı yatırımlara yönelik teşvik türleri ele alınmıştır.

A. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Tanımı Ve Türleri

Fonların ulusal sınırları aşarak bir ülkeye girmesi veya ülkeden çıkması uluslararası sermaye hareketini tanımlamaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri; özel sermaye hareketleri, kalkınma amaçlı hibe ve kredi biçimindeki resmi sermaye hareketleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir³.

1. Uluslararası Özel Sermaye Hareketleri (Portföy Yatırımları)

Uluslararası özel sermaye hareketleri; ticari koşullar altında sermayenin bir ülkeden diğerine hareketini ifade eder. Bu fonların sahiplerinden belirli bir gelir karşılığında talep edenlere aktarılması işlemine mali işlem denir. Bu mali işlemlerin bir ülkede yerleşik olanların diğer ülke yerleşiklerine sağlamaları durumunda uluslararası mali işlem adını almaktadır. Para ve sermaye piyasalarında gerçekleşen mali işlemler uluslararası özel sermaye hareketleri olarak ifade edilmektedir⁴.

Uluslararası özel sermaye hareketlerinin en önemli boyutunu portföy yatırımları oluşturmaktadır. Portföy yatırımları, bir ülke borsasında işlem gören şirket hisselerinin, diğer bir ülke veya ülke kuruluşları tarafından satın alınması şeklinde ifade edilmektedir. Sayısal büyüklük olarak yüksek değerlere ulaşabilen bu yatırımlar, geçici süreli bir görüntü sergilemektedir⁵.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik yapılan yatırımların bileşimine bakıldığında tahvil ve hisse senedi yatırımlarında büyük artışlar görülmektedir. Bu ise yatırımların önemli ölçüde ulusal sermaye piyasalarına yapıldığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kamu finansmanında görülen aksaklıklar tahvillere yönelik portföy yatırımlarında artışlar sağlarken ilgili ülkelerde özelleştirme çalışmalarının hız

³ Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996, s. 535; Halil SEYİDOĞLU(a), **Uluslararası İktisat**, Teori-Politika-Uygulama, Gizem Yayınları, İstanbul, 1993, s.567.

⁴ H. Çetin BEDESTENCİ & M. Akif KARA, “Sermaye Hareketleri ve Kalkınma”, **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ed.: Sami TABAN & Muhsin KAR, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, ss.258-259.

⁵ Deniz KIRLI AYDEMİR, **Yabancı Yatırımların Korunması**, Legal Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2005, s.26.

kazanması ve sermaye piyasalarının getiri oranlarının yüksekliği portföy yatırımları içerisinde hisse senetlerini ön plana çıkarmıştır⁶.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları göreceli olarak istikrarlı iken portföy yatırımları değişkendir ve likidite krizlerinde geri çekilme eğilimi sergilemektedir. Yerel firmalar üzerinde mülkiyet ve kontrol yetkisi olmayan portföy yatırımcıları yönetim kararlarında temsilci bulundurmalarına rağmen karar üzerinde etkileri sınırlıdır⁷.

2. Resmi Sermaye Hareketleri

Resmi sermaye hareketleri; gelişmiş ekonomilerin, az gelişmiş ekonomilere yaptıkları bağış ve kredi şeklindeki yardımlardır. Yardımlar bağış şeklinde olursa uluslararası bir transfer söz konusu iken, kredi şeklinde olduğunda ise devletlerarası bir borçlanma söz konusudur⁸.

Resmi sermaye hareketleri, çoğunlukla program, proje, bağlı ve serbest kredi şeklinde gerçekleşmektedir. Program kredileri, hükümetlerin bir diğer hükümetten ya da uluslararası bir kuruluştan anlaşmalarla, kalkınma planının dış finansman ihtiyacını gidermek amacıyla sağladığı fonlardan oluşurken; proje kredileri ise hükümetlerin bir diğer hükümetten ya da uluslararası bir kuruluştan anlaşmalarla belirli bir projenin gerçekleştirilmesi amacıyla sağladıkları fonlardan oluşmaktadır. Proje kredileri sadece verildikleri projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. Serbest kredilerde borç alan ülke bu fonları dilediği gibi kullanabilmektedir. Bağlı krediler ise borçlanılan ülkeden mal ve hizmet alınması şartı ile sağlanan fonlardır⁹.

1960'lı yıllarda resmi sermaye akımları ağırlıkta iken, 1970'li yıllarda ticari banka kredileri, 1980'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar, 1990'lı yıllarda ise portföy yatırımları hız kazanmıştır¹⁰.

⁶ Ufuk Başoğlu, "Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları", **Balıkesir Üniversitesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, Yıl: 2000, s. 94.

⁷ Sevcan Güneş, "Uluslararası Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği", **Sosyoekonomi Dergisi**, Ocak- Haziran, 2007-1, s. 16.

⁸ BEDESTENCİ & KARA, **a.g.e.**, s.259.

⁹ Ali ACARAVCI, Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1986-1998), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana, Eylül 2000, ss.8-9.

¹⁰ Muhsin KAR & Fatma TATLISÖZ, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, **KMU İİBF Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 14, Aralık/2008, s. 439.

3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

OECD¹¹ ve IMF¹²'e göre doğrudan yabancı yatırım, doğrudan yabancı yatırımcı tarafından bir başka ülkede ya da ekonomide yerleşik olan teşebbüste kalıcı bir bağ (lasting interest) oluşturmak amacıyla yapılan bir uluslararası yatırım türüdür¹³.

Avrupa Birliği Konseyinin “Farklı Üye Ülkelerinin Şirketlerin ve Bağlı Şirketlerinin Vergilendirilmesinde Ortak Kurallar Direktifi”nde¹⁴, ise bir üye ülkenin vergi mevzuatına göre, mali merkezi bu ülkede bulunan ve bu ülkede bir üçüncü ülke ile imzalanan çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasına göre mali merkezi Topluluk dışında ve diğer bir ülkenin şirketinin sermayesinde asgari % 10 (2009’dan beri) iştiraki bulunan bir şirket, ana şirket olarak tanımlanmaktadır. Sermayesinde bu şirketi bulunduran şirket ise bağlı şirkettir¹⁵.

DPT’nin tanım ise şöyledir; yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınmasıdır. Bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınmasını ifade eden portföy yatırımları dışında kalan ve bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya birkaç firma ile ortaklık halinde gerçekleştirdiği yatırımlar, doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanır¹⁶.

Bu tanımların ortak noktası, kontrol ve kontrol eden hisse payı kavramlarını açıklamaya yönelik olmaları ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve portföy yatırımları arasındaki farkın belirtilmesidir. Ancak yine de genel kabul gören en az %10 hisse payına sahip olan yabancı firmaya yatırım konusu olan işletmenin temel

¹¹ OECD, **Detailed Benchmark Definition of Foreign Direct Investment: Third Edition**, Paris, 1996, s. 7-8.

¹² IMF, **Balance of Payments Manual: Fifth Edition**, Washington D.C., 1993, s. 86.

¹³ En az %10 hisse oranı veya aynı oranda borsada işlem gören ve oy hakkı veren hisse senedi yoluyla sahip olunan bir adi şirket olarak tanımlanan doğrudan yatırım teşebbüsleri üç şekilde olabilir

- Bağlı Ortaklıklar (subsidiaries)
- İştirakiler (associates)
- Şubeler (branches).

¹⁴ EU, Council Directive, 90/435/EEC, OJ L 222, 20.08.1990.(90/435/AET No’lu)

¹⁵ Semih ÖZ, **Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Mart 2005, s. 10.

¹⁶ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Doğrudan Yabancı Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, Mayıs 2000, s.1.

politikalarını belirleme ve bunlara etkide bulunma yetkisini veren hisse payı oranı genel görüşü hâkim olmasına rağmen tamamen bir fikir birliği sağlanmamıştır¹⁷.

B. Küreselleşme Süreci, Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırım denildiğinde ilk akla gelen ve yaygınlaşmalarına temel etken olan faktörler küreselleşme ve çok uluslu şirketler (ÇUŞ)'lardır. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni yatırım fırsatları ve teknolojik gelişmeler, işletmelerin etkinliğine küresel bir boyut kazandırmıştır. Küreselleşme sürecinin hızlanmasına neden olan sebeplerin en başında hiç şüphesiz ki ÇUŞ'lar yer almaktadır. ÇUŞ'lar bir zamanlar ulusal sınırlarla kısıtlı olan pazara bugün uluslararası boyutlar kazandırmışlardır¹⁸.

1. Küreselleşme Süreci

Genel anlamda bakıldığında, "dünyanın tek bir mekân olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen bir süreci" tanımlayan küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılması olarak değerlendirilmektedir.¹⁹

Küreselleşme ile ilgili yapılan tanımlarda hep ekonomik boyutu ön plana çıkmaktadır. Bunun temel nedeni olarak da dünya genelinde yaşanan ülkelerarası sermaye hareketlerinin bu sürecin en önemli belirleyicisi durumuna gelmiş olmasıdır. Sovyet Bloğu'nun yıkılmasının ardından, ülkeler arasındaki ekonomik kalkınmışlık farkının daha belirgin hale gelmesi, ülkeler arasındaki yarışın güvenlik değil, ekonomik alanda olması gerektiği fikrini açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durum, görece olarak daha fazla ekonomik refah yaratan piyasa kurallarının yaygın olarak benimsenmesine yol açmış ve ekonomik küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Bu itibarla, küreselleşme tanımlarının çoğunda küreselleşmenin çok boyutluluğu kabullenilir;

¹⁷ Mehmet Şişman- Ozan Öztürk, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Uluslararası Vergi Rekabeti: Bir Literatür Araştırması", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Yıl: 2010, Cilt: 29, Sayı:2, s. 50.

¹⁸ Aytemiz Seymen- Hüseyin Çeken, "Küreselleşme ve Çok uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri: Makro ve Mikro Boyutta Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 9, Sayı:2, Yıl: 2004, s. 56.

¹⁹ H. Ömer KÖSE, "Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 49, s.4.

fakat “tayin edici yönün ekonomik olduğundan” bahisle, ekonomik boyuta vurgu yapılır.²⁰

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme en genel anlamda mal ve faktör piyasalarında entegrasyon, eşya, hizmet, emek, sermaye ve teknolojinin her hangi bir engel tanımadan uluslararası dolaşım sayesinde uluslararası transfer maliyetlerinin azalmasını ifade etmektedir. Küreselleşmenin meydana gelmesinin sebepleri devletlerin ticari ve finansal liberalizm gibi faaliyetleri, iletişim devrimi ve teknolojik inovasyonlar olarak sıralanabilir²¹.

Küreselleşme kavramına yüklenen anlamlar ele alınırken dikkat edilmesi gereken ilk husus, küreselleşme ve uluslararasılaşma eğilimlerinin birbirine karşılaştırılmamasının gerekliliğidir. Uluslararasılaşma kavramı, ulusal ekonomilerin mal ve hizmet alışverişi, emek ve sermaye hareketleri yoluyla karşılıklı olarak birbirlerine açılması ve dünya pazarıyla ilişki kurması anlamında kullanım görmektedir. Buradaki çerçeve, ulusal ekonomilerin dış ilişkileri temeline dayanmaktadır. Küreselleşme kavramına gelindiğinde ise, bu kavram ulusal ekonomilerin tarihsel bir kategori olarak eridiği ve ulusal piyasaların dünya piyasasına entegre olduğu süreci anlatmaktadır. Dolayısıyla, uluslararasılaşma kavramı bir "açılım", küreselleşme ise "entegrasyon" sürecini ifade etmektedir²².

Küreselleşme sürecinde en hızlı serbestleşen ekonomik değişken uluslararası sermaye akımları olmuştur. Özellikle Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra finansal piyasalarda dışa açılma hızla artmış ve finansal işlemler büyük ölçüde genişlemiştir²³.

2. Çok Uluslu Şirketler

Doğrudan yabancı yatırımlar konusunu incelerken Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) kavramından da bahsetmek yararlı olacaktır. Çünkü doğrudan yabancı yatırımların varlığı büyük ölçüde ÇUŞ' ların gelişimi ve bu şirketlerin faaliyetlerinin ulus ötesi ve

²⁰ Vahap ÇOŞKUN, "Küreselleşme: Tanımı ve Dinamikleri", **Arka Plan Uluslararası Politika**, Kasım 2003, Sayı: 7, <<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/kasim03/index.htm>>Erişim Tarihi: (08.09.2014)

²¹ Mehmet Selim Bağlı, "Küresel Vergi Rekabeti Karşısında Türk Vergi Sistemi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 277, Ekim 2011, s. 114.

²² Özgür Saraç, **Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları-Türkiye Değerlendirmesi**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ağustos 2006, s.3.

²³ Aytaç Eker-Hayal Ayça Şimşek, **Küreselleşme ve Kamu Maliyesinde Yaşan Dönüşüm**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009/ 392, Ankara, 2009, s. 4.

bu merkeze bağılı olarak değişik ülkelerde üretim yapan Őubelerden ve bağılı birimlerden oluşan iŐletmelerdir²⁴.

UNCTAD' ın tanımına göre, ÇUŞ'lar, anonim olsun veya olmasın, ev sahibi işletmeleri ve onların iŐtiraklerini içeren iŐletmelerdir. Ev sahibi işletme kendi ülkesi dışındaki bir işletmenin aktiflerini kontrol eden bir işletme olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım ÇUŞ'un faaliyetlerinin belli bir hareket serbestliği içinde gerçekleŐtięini vurgulamaktadır. ÇUŞ; faaliyetlerini sürdürdükleri ülkelerde kurdukları esnek aę yapıları sayesinde özellikle vergi, yatırım ve gelirlerini o ülke dışına transfer edebilme, yeni yatırımlar için yer belirleme gibi mevzularda kendilerine avantaj saęlamaktadırlar²⁵.

ÇUŞ'ların altın ağı II. Dünya Savaşı sonrasında, önce ABD Şirketlerinin İngiltere ve Batı Avrupa' ya yayılmasıyla yaşanmaya başlamıştır. Oysa 1960'lardan itibaren Avrupa ve Japon Şirketleri denizaşırı ülkelere ABD'li rakiplerinden daha hızlı yayılmışlardır. Geleneksel olarak ÇUŞ'ların gelişmekte olan ülkelerdeki faaliyetleri tarım, madencilik ve petrol arama-çıkarma gibi alanlarda yürütülmekteydi. Ancak 1950'lerden baŐlayarak imalat faaliyetlerine bir eğilimi olduğu grlmŐtr²⁶.

ÇUŞ' lar dünya ticaret ve yatırımların seyrinde çok önemli yer ve fonksiyonlara sahiptir. Bu Şirketlerin büyük rakamlara ulaşan yatırım sermayeleri, yurtiçi üretim ve istihdam düzeyleri ile birlikte uluslararası ticaret akımları ve demeler dengelerine büyük etkiler yapmıştır. ÇUŞ' ların faktör hareketlerine sebep olması, mal ve hizmet akımını da büyük lde azaltmıŐtır²⁷.

Az gelişmiş ülkelerdeki büyük lde girdi ithali gerektirmeyen petrol ve madenler gibi doğal kaynakları işleten ÇUŞ'lar hammaddelerinin önemli payını gelişmiş ülke pazarlarına ihraç ettiklerinden dolayı ev sahibi ülkelerin demeler dengesine etkileri tartıŐılır durumdadır. Buna ilave olarak teknoloji transferi, işgücünün eğitilmesi ve ülkelerarası mal ve girdi alışverişi ev sahibi ülkeler açısından ne derecede verimli olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Patent, lisans anlaşmaları ve

²⁴ Halil Seyidoğlu(b), **Uluslararası İktisat**, Teori-Politika-Uygulama, KurtiŐ Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 731.

²⁵ ğul Zengingönül, **KresellŐme (Yoksulluk Gelişmişlik ve İŞgücü Piyasaları Ekseninde)**, Adres Yayınları, İstanbul, 2004, s. 68.

²⁶ Ayfer Gedikli, "ok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte olan ülkelerin Kalkınması zerine Etkileri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, (6: 1), 2011, s. 117-118.

²⁷ Erol İyiboŐkurt, **Uluslararası İktisat Teorisi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa, 1995, s. 123.

teknik işbirliği sağlanması yönünde işletmecilik ve üretim yöntemlerinin yeni teknoloji transferi sağlanması gelişmekte olan ülkelere ÇUŞ'ların olumlu etki edebilmelerini mümkün kılabilceği düşüncesi hâkimdir²⁸.

C. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Süreci ve Günümüzdeki Durumu

Doğrudan Yabancı Yatırım olgusu daha ziyade günümüz ekonomik dünyasına ait bir olguymuş gibi gözükse de tarihi çok eski zamanlara uzanan bir ekonomik olgudur. İçinde bulunduğumuz ve adına küreselleşme denen bu çağ; doğrudan yabancı yatırımları, uluslararası ekonomik sisteme entegre olmanın en önemli unsuru haline getirmiştir. Günümüzde DYY'lerin ülkeler için neyi ifade ettiği üç temel unsurun tarihsel bir perspektifte incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Bu unsurlar; küreselleşme öncesi dönem, küreselleşme süreci ve çok uluslu şirketler.

1. Küreselleşme Öncesi Döneme Kadar Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihi Süreci

Doğrudan yabancı yatırımlar denilince, ilk akla gelen Amerikan firmalarıdır ve bunların çoğu özellikleri Amerikan şirketlerinde geliştirilmiş olsa da, Mira Wilkins²⁹ dikkatleri, geçmişte çok daha öncesine çekmiştir. Sümerli tüccarlar ticareti sürdürmek için, mallarının teslim alınması, depolaması ve satılması işlemlerini gerçekleştirecek olan ve yurt dışında yerleşik olan güvenilir birilerine ihtiyaç duydukları gerçeği ile karşı karşıya gelmişlerdir. 1600'lü yıllarda Londra'da kurulmuş Doğu Hindistan Şirketi deniz aşırı şubeler açıyordu; 17. Yüzyılın ortasında ise, İngiliz, Fransız ve Alman tüccarları Amerika ve Batı Hindistan'da kendilerini temsil etmek üzere akrabalarını yetkilendiriyorlardı. Bu yüzden, zamanla Amerikan kolonistler kendi dış ticaret alanlarında özel muhabirler ve ajanların, gerektiğinde de önemli ticari merkezlerde Amerikan mallarını satmak ve depolamak için şubelerin tercih edildiğini fark etmişlerdir³⁰.

²⁸ Afşin Şahin, "Çok Uluslu Şirketlerin Davranışlarının Genel Açıklamaları ve Teorik Yaklaşımlar", **Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi**, Ocak 2004, Sayı:12, s. 24.

²⁹ Mira Wilkins, **The Emergence of Multinational Enterprise: American Business Abroad From the Colonial Era to 1914**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1970, s. 1.

³⁰ Robert E. Lipsey, "Foreign Direct Investment and The Operations of Multinational Firms: Concepts, History, and Data", **NBER Working Paper Series**, No: 8665, December 2001, s. 17.

Bu dönemlerde, ülkelerin zenginliği değerli madenlerle ölçüldüğü ve bu kıymetli madenlerin elde edilmesi için de, başka ülkelere sömürge ve ithalat yoluyla ülke içine bu madenlerin sokulması amacı güdüldüğü görülmüştür. Yabancı sermaye hareketlerinin ilk olarak genelde borçlanma niteliğinde ortaya çıktığı düşüncesi hâkimdir. 18. Yüzyılda batılı ülkelerin sanayi devrimiyle birlikte sanayiden gelen fonlar nedeniyle sermaye fazlasının, sermayenin kıt, faiz oranının da yüksek olduğu ülkelere doğru yönelmesi, yabancı sermaye hareketlerini başlatmıştır³¹.

Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) ve dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlarda I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda dış ticareti dengeleyici politikaların kaldırılması sonucu artış meydana gelmiştir. Özellikle otomobil sanayinde dış ülkelere yapılan yatırımlar önem kazanmıştır. 1929 dönemindeki kriz sebebiyle şirketler stoklarını farklı pazarlarda eritmek zorunda kalmışlar, bu da uluslararası ticaretin artışına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte savaş döneminde atıl kalan uluslararası ticaret, Soğuk Savaş ile birlikte kutuplaşan dünyanın tercihlerine göre hareket etmeye başlamıştır. 1945- 1970 yılları arasında küresel bir genişleme dönemi olmuştur³².

1980'li yıllardan itibaren gerek gelişmiş ülkelere gerekse az gelişmiş ülkelere sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda finansal (portföy) ve doğrudan yabancı yatırımların uluslararası dolaşımının arttığını gözlemlenmektedir. ABD'de doğrudan yatırımlar bakımından finans ve hizmet sektörleri en hızlı büyüyen sektörler olmuştur³³.

AB'nin kuruluşundan bu yana bölge içi ve bölgeler arası doğrudan yabancı akımlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin, İrlanda, AB'ye katıldığı 1973 yılından sonra gerçek bir doğrudan yabancı yatırım patlaması yaşamıştır. Diğer

³¹ Murat Çetinkaya, "Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi", s. 244,

<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Murat%20ÇETİNKAYA/ÇETİNKAYA,%20MURAT%20en%20son.pdf>, (Erişim: 26.11.2013).

³² Oğuz Kaymakçı, "Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:2013, Cilt:11, Sayı:1, s. 228.

³³ Levent Özer, **Vergilemede Global Eğilimler**, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.35.

yandan İspanya ve Portekiz'in 1986 yılında AB'ye katılımı sonrasında ciddi büyüklükte doğrudan yabancı yatırım çekmişlerdir³⁴.

1980'lerde petrol krizinin çıkması ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları artışı yavaşlamıştır ve mevcut yatırımların büyük bölümü çoğunlukla ABD kaynaklı olmuştur. 1980'li yıllarda sonra ise, özellikle Sovyet Birliği'nin yıkılmasından sonra, bu ülkeler ve Doğu Avrupa ülkelerinde yabancı sermaye yatırımlarında artış ve çeşitlenme görülmüştür³⁵.

1995 yılında GATT Uruguay Raundu ile alınan kararlar, mal ve hizmet ticaretine ilişkin engellerin kaldırılmasını ve dolayısıyla ticaretin daha liberal bir yapı kazanmasını sağlamıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yapısal uyum programları ile gelişmekte olan ülkelerin izleyeceği liberalizasyon politikalarını desteklemesi ve doğrudan yabancı sermayenin gelmesini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması şartının getirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisine yönelik tercihlerin yükselmesi doğrudan yabancı sermayenin artmasını sağlayan unsurlar olarak gösterilebilir³⁶.

World Development Indicators verilerine göre 1993'de 70 milyar ABD doları olan toplam doğrudan yabancı yatırım 2000 yılında 1.518 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu rakam 2005 yılında ise, 974 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların dünya üzerinde özellikle Doğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri üzerine odaklandığı görülmektedir. Dünya üzerindeki yabancı yatırımın yaklaşık %70'lil bir kısmı bu ülkelere gitmektedir³⁷.

2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Günümüzdeki Durumu

Doğrudan yabancı sermaye, üretim ve hizmet sektörlerindeki küresel rekabetin iletişim ve ulaşım maliyetlerini düşüren teknolojik gelişmeler, maliyetleri düşürme ve verimliliği arttırmak için uygulamaya konulan teşvikler ve ihracat engellerinin kaldırılması için yapılan çalışmalar sonucunda, Meksika, Rusya ve

³⁴ Hamza Çeştepe, Tuğba Mıstaçoğlu, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği", **Yönetim ve Ekonomi**, Yıl: 2010, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 96.

³⁵ O. Murat Koçtürk- Meral Eker, "Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 2012; 18 (1), s. 37.

³⁶ Nazan Susam, "Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Gelişmeler ve Bu Yatırımlar İçin Belirleyici Unsurlar: Türkiye Bulguları", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Yıl: 2008, s. 45.

³⁷ H. Aydın Okuyan- Erman Erbaykal, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı:67, Cilt:19, s.49.

Uzakdoğu Asya krizleri gibi küresel negatif faktörlere rağmen, artış göstermeye devam etmektedir³⁸.

Bu olumsuzluklara karşın, başlangıçta dünya ticaretinde küçük paya sahip olan Asya ülkelerinin paylarını arttırdığı görülmektedir. Mesela, Çin ve Hindistan konvertibilite, yabancı sermaye teşvikleri, sermaye hareketleri kontrollerinin kaldırılması, devletin küçültülmesi, yazılım endüstrisi ve yüksek mühendislik gerektiren üretim dallarında belirgin ilerlemeler sayesinde geliştikleri bilinen bir gerçektir. Hindistan'da nüfusun okuma yazma oranının %50 olmasına rağmen, ülkede dünyanın en gelişmiş roket ya da uyduların imalatı, uzay, atom ve silah teknolojisinde dünyanın liderleri arasında yer alması küreselleşmenin belirtileri olarak ifade edilebilir³⁹. Çin'de ise, bazı kısıtlamalar olmasına rağmen, dünyadaki yabancı sermaye yatırımlarının %10'u gibi yoğun bir sermaye akışının sebebi, Çin'in yabancı sermayeye çok yönlü teşvikler sağlamasıdır. Çin' de büyük bir pazar ve işgücünün bulunması ve mal çıkışının kolay olması nedeniyle, birçok üründe günümüzde Çin damgasını görmek mümkündür⁴⁰. Son yıllarda yabancı yatırımcılar kimi zaman teşvik şartlarını yerel idareyle birebir müzakere etmektedirler. Ülkeye giriş yapan yabancı doğrudan yatırımların sektörel dağılımı ise daha çok imalat sanayide yoğunlaşmıştır⁴¹.

Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir araştırmaya göre 90'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yatırım iklimiyle ilgili düzenlemelerin (toplam 750 adet) %94,2'si doğrudan yabancı yatırımlara yönelik düzenlemeler olmuştur. 2001 yılında ise, 71 ülkenin doğrudan yabancı yatırım mevzuatında 208 değişiklik yapılmış ve bunların 194'ü doğrudan yabancı yatırımları özendirmek için yapılmıştır⁴².

2012 yılında gelişmekte olan ekonomilerde doğrudan yabancı yatırımların seyri nispeten esnek kalmış ve 700 milyar dolara ulaşarak kayıtlara geçen tarihteki

³⁸ Hayrettin Demircan, **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri**, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003, s. 12.

³⁹ Naci B. Muter- Tuncer Özdil- Cengiz Yılmaz, "Globalleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkileri", **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongreler Dizisi: 3, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan, s. 247.

⁴⁰ Aybüke İnci, Röşen Şahbazov, "Globalleşme Sürecinde Teşviklerin Yeri ve Önemi: Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirme", **Vergi Dünyası**, Sayı: 227, Temmuz 2000, s. 145.

⁴¹ İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye İçin Model Olabilecek Ülkelerde Uygulanan Teşvik Uygulamaları ve Ülkemize Uygulanabilirliği**, Yayın No: 2007-51, s.61-62.

⁴² Kadir Karagöz, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005", **Jornal of Yaşar University**, Cilt:2, Sayı:8, s. 932.

ikinci rekor olmuştur. Buna karşılık gelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırım hacminde belirgin olarak daralma görülmüştür. Böylece, gelişmekte olan ekonomiler gelişmiş ülkelere kıyasla 142 milyar dolar daha fazla yabancı yatırım çekmişlerdir. Örneğin, gelişmekte olan dört ekonomi dünya ekonomileri içinde en çok yatırım çeken beş ülke arasında yer almaktadır⁴³.

Uluslararası üretimdeki küresel eğilimler dünyanın en büyük ÇUŞ'larının uluslararasılaşma seviyelerine yansımaktadır. Çoğunlukla gelişmiş ülke ekonomilerinden gelen en büyük 100 ÇUŞ'a ait olan verilere göre 2012 yılında uluslararasılaşma trendlerinin yavaşladığını göstermektedir. Dünyanın en büyük 100 ÇUŞ' un yurtdışı satış miktarları %2.1 oranında düşüş gösterirken, gelişmiş ekonomilerdeki yurtiçi satışları aynı seviyede kalmıştır. Aynı şekilde, yabancı istihdam ve yabancı varlıkların miktarı istikrarlı seyir gösterirken yurtiçi istihdam % 6,8 ve varlıklarının %5 oranında yükselme sergilemiştir. Bu veriler 2012 yılında dünyanın en büyük 100 ÇUŞ' unun yerli üretime ağırlık vererek stratejilerinde oluşan farkı yansıtmaktadır⁴⁴.

Doğu Asya, Güney-Doğu Asya %2 oranında doğrudan yabancı yatırım girişi görmüştür (111 milyar \$). Bunların en büyük kısmı (%1.3' ü, 57 milyar \$ civarında) bu bölgede lider olan Singapur'a gitmiştir. Buna benzer büyük artışlar gören, düşük gelirli ülkeler arasında Kamboçya, Myanmar ve Vietnam sıralanabilir. Bu ülkeler emek yoğun doğrudan yabancı yatırımlar ve değer zinciri faaliyetlerinden dolayı en başarılı ve parlak örnekler olarak gösterilebilir. Ayrıca, bu düşük gelirli ülkelerde sözleşmeli düzenlemeler dâhil, maden sektörü ve altyapı yatırımlarında bir artış yaşanmıştır. Tayland ise, yüksek düzeyde greenfield (yeni) yatırım projelerini, özellikle otomotiv ve elektronik sektörlerinde ülkeye çekmiştir. Bu şekilde, Çin'in önüne geçerek Tayland Toyota'nın üçüncü büyük üretim üssü hali haline gelmiştir.⁴⁵.

Bu arada, Çin'de imalat sektöründe yükselme yaşanmıştır, hem yerli hem de doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş elektronik yedek parça üretimi gibi ileri teknoloji alanında kendini göstermiştir. Örneğin Samsung, Suzhou'da en son nesil LCD ekran üreten şirketle ortak girişime (joint venture) yatırım yapmıştır. Ayrıca Xi'

⁴³ UNCTAD, **World Investment Report 2013**, Global Value Chains: Investment and Trade For Development, New York and Geneva, 2013, s. 2.

⁴⁴ UNCTAD, **a.g.e.** , s. 23.

⁴⁵ UNCTAD, **a.g.e.** , s. 45.

de 7 milyar dolarlık flash bellek üretimi üzerine odaklı tesis kuracağını açıklamıştır. Bu tesis, şimdiye kadar Samsung'un bellek çip üretimi tabanlı ikinci en büyük deniz aşırı yatırımı olacaktır. Buna ek olarak, son 5 yıl içinde sayısını ikiye katlayan Ar&Ge merkezlerinin sayısı 1800'e ulaşarak Çin'in doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde daha gelişmiş değer zinciri faaliyetlerine giriş yapmasını sağlamıştır⁴⁶.

Hindistan ise, 2012'de Güney Asya'da en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ülke olmaya devam etmiştir. Ancak yavaş büyüyen ekonomi yüzünden yüksek enflasyon riski ile karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen, sınır ötesi Birleşme ve Satınalma faaliyetleri sayesinde, Hindistan teknoloji ve marka satın alımı gibi önemli stratejik hedefler elde etmiştir. Otomotiv sektöründe, örneğin Jaguar ve Land Rover gibi adı tanınmış markalar artık Tata Grubun'a aittir. Bilgi teknolojisi etkin hizmetler, Infosys ve Wipro yeni piyasalar ve yeni iş alanlarına yeni yatırımlar ve satınalmalar yoluyla giriş yapmışlardır. Telekomünikasyon alanında, Bharti Airtel Afrika'da Zain'ın mobil Telekom faaliyetlerini satın alarak, on beş Afrika ülkesinin mobil piyasasına giriş yapmış ve abone sayısına göre dünyanın beşinci mobil Telekom operatörü haline gelmiştir. Hindistan şirketleri madencilik sektöründe Avustralya, Endonezya, Sudan ve Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'ndeki gibi dünya çapında önemli maden kaynaklarına da erişmişlerdir⁴⁷.

Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım 12.4 milyar \$ seviyesine düşüş göstermiş, ancak bölgede en çok yatırım çeken Saudi Arabistan'ı ikinci sırada bırakarak liderliği elde etmiştir. Türkiye'de azalan doğrudan yabancı yatırım, %70 oranındaki sınır ötesi satınalmalardaki dalgalanma nedeniyle gerçekleşmiştir. 2012'de 12 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım girişi, 2007'de görülen 22 milyar dolara çok düşük bir gösterge olarak kalmıştır. AB'deki düşük küresel büyüme ve uzun süreli mali daralma, Türkiye'nin en büyük ihracata dayalı piyasası olan, otomobil piyasasını, Türkiye'den ihracat talebini azaltarak olumsuz etkilemiştir⁴⁸.

3. Uluslararası Vergi Anlaşmaları

Ülkeler vergi anlaşmalarını istikrar, açıklık ve uygulamanın kesinliğinin sağlanmasını korumak için uluslararası kurallara katılmaktadırlar. 2000 yılı itibariyle toplam 2118 çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması, 1941 adet ikili yatırım

⁴⁶ UNCTAD, a.g.e. , s. 46.

⁴⁷ UNCTAD, a.g.e. , s. 52.

⁴⁸ UNCTAD, a.g.e. , s. 54.

anlaşması yapılmış durumdadır. Günümüzde uluslar arası vergi anlaşmaları için OECD ve Birleşmiş Milletlerin geliştirdikleri iki ayrı model anlaşma mevcuttur. OECD model anlaşması vatandaşlık ilkesini, BM'ler ise, kaynak ilkesini benimsemektedir⁴⁹.

Ülkeler, yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik ve siyasi yapıya zarar vermelerini önlemek amacıyla belli alanlarda adı geçen yatırımlara sınırlama getirilmiştir. Koyama ve Golup tarafından ve OECD ve diğer bazı ülkeler için hazırlanan doğrudan yabancı sermayeyi Sınırlayıcı Mevzuat Endeksi(FDI Regulatory Restrictivness Index) Raporunda ülkelerin ekonomik yapılarının özelliklerine göre sınırlama getirdikleri gözlemlenmektedir. Örnek olarak, Yunanistan hizmet sektöründeki yabancı yatırımcılara %53 oranında açıkken, İtalya ve Almanya'da bu oran %78', Macaristan'da ise %90'dır⁵⁰.

D. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Herhangi bir ülkeye doğrudan yabancı yatırımların girişi söz konusu iken şirketler tarafından bir takım etken göz önünde bulundurulmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların temel belirleyicisi olan piyasanın büyüklüğünün ölçümünde nüfus ve milli gelirin büyüklüğü ele alınmaktadır. Piyasanın genişliği, ölçek ekonomilerinden kaynaklanan piyasada arz edilen malın maliyetini düşürmekte ve çıktığı birim başına daha düşük maliyete sebep olmaktadır. Bundan dolayı pazarın olabildiğince geniş olması doğrudan yabancı yatırımını teşvik eden bir faktör olmaktadır⁵¹.

Doğrudan yabancı yatırımlarını özendirici vergi ayrıcalıkları konusuna gelindiğinde, yatırımlardan elde edilen getiri daha düşük (efektif vergi oranıyla*) oranda vergilendiren dolayısıyla vergiden sonraki getiri oranlarını yükseltici etki yaratarak yatırımların arttırılmasını hedefleyen vergi teşvik araçlarını

⁴⁹ Mustafa Bulut, **Yatırım İkliminin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği**, T. C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2009, s. 137.

⁵⁰ İdris Sarısoy- Selçuk Koç, Doğrudan Yabancı Yatırımların kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Ekonometrik Analizi, **Erceyis Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:36, Ağustos-Aralık 2010,s. 136.

⁵¹ Muhsin Kar- Fatma Tatlısöz, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", **K.M.U. İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl:10, Sayı:14, Aralık 2008,s. 9.

* Efektif vergi oranı; kanuni vergi oranı, faiz ve amortisman indirimlerinin düşürülebilirliği, kişisel gelir vergisi ve kurumlar vergisinin entegrasyon derecesi, enflasyon etkisi gibi faktörleri göz önüne alan bir oran olarak tanımlanabilir.

hatırlatmaktadır. Yalnız, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını özendirici vergi ayrıcalıklarının, yabancı yatırımcılara ülkenin yatırım iklimi konusunda bir nevi çağrı ve tanıtım yapmak amacıyla tanındığı düşüncesi de konunun bir başka yönünü oluşturmaktadır⁵².

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yatırım kararında ana ülkedeki ekonomik ve siyasi faktörler önemli bir şekilde etkili olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genelde, üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu, iç piyasa talebinin yüksek olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı ve yatırım teşviklerinin uygulandığı ve daha çok getiri sağlayan ülkeleri tercih etmektedir. Ekonomik etkenlerin dışında son zamanlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ana ülkede siyasi istikrara daha fazla dikkat edilmesi ciddi bir gerçek haline gelmiştir. Ayrıca psikolojik ve ahlaki faktörler de yatırım kararlarında etkileyici hususlar olmuştur⁵³.

Yatırımların gerçekleşmesinde yatırım yapılacak ülkenin sosyal ve ekonomik koşulları da önem kazanmaktadır. Yabancı yatırımcı öncelikle sosyal ve kültürel açıdan kendi koşullarına benzer ülkeleri seçmektedir. Burada faktör olarak ilk sırada pazarın büyüklüğü ele alındığı gibi pazar büyüme hızı, ulaşım, doğal kaynak varlığı, idari ve ticari engeller, üretim maliyetleri, döviz kurları, ihracat olanakları ve dışa açıklık göz önüne alınarak ülke değerlendirmeye tabi tutulmaktadır⁵⁴.

Yabancı yatırımcılar açısından dış ülkelerdeki yasalar kadar kendi ülkesindeki yasalar da önemlidir. Yatırımcının kendi ülkesindeki vergi düzenlemeleri ve anti teknelci politikalar yabancı ülkede yatırım yapma kararının alınmasında ciddi rol oynamaktadır. Yatırımcının ülkesindeki büyümeyi kısıtlayan mevzuat düzenlemeleri ve dezavantaj yaratan vergi kanunları yabancı ülkelerde yatırımları teşvik eder. Bunun yanında, yatırım yapılan ülkedeki düzenlemeler de yatırım kararı üzerinde

⁵² Şahin Akkaya, "Vergileme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 43.-44. Seri, Yıl: 2003, s. 63.

⁵³ S.S. Karaca, "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz Sonrası Görünüm", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı:1, Yıl: 2010, s. 162.

⁵⁴ Cahit Aydemir- İbrahim Arslan- Funda Uncu, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki Gelişimi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:23, Yıl: 2012, s. 73.

önemli yere sahiptir. İzin verilen yabancı sermaye miktarı, vergileme ve kar aktarımı ile ilgili mevzuat yatırım kararını etkilemektedir⁵⁵.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) yayınlanan 2003 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, yatırım yapılacak ülkelerle ilgili olarak uluslar arası yatırım kararlarını etkileyen faktörler üç grupta toplanmıştır, bunlar⁵⁶;

1. Ekonomik, Siyasi ve Sosyal İstikrar

Ekonomik istikrar yatırımın gerçekleşeceği ev sahibi ülkenin şu anki ve gelecekteki ekonomik göstergelerinin ekonomik riskleri uygun yatırım ortamı sağlayacak şekilde en düşük seviyede tutabilmesi anlamına gelmektedir. Yatırım kararı alınırken gözetilen bir diğer politik faktör de vergi politikalarıdır. Yatırımlar ve kararlar üzerindeki aşırı vergi yükü, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye yatırımların gelmesine mani olacaktır⁵⁷. Uganda'da yatırım yapmayı özendiren anahtar faktörleri bir eş anlı denklem yapısı içinde inceleyen Obwona, analiz sonucunda Uganda örneğinde makroekonomik ve politik istikrarın tüm diğer özendirici faktörlerden daha etkili olduğu sonucunu elde etmiştir⁵⁸.

Özelleştirme politikalarının ana hedefi mülkiyetin el değiştirmesi yoluyla piyasadaki rekabet şartlarının iyileştirilmesidir. Özelleştirme programlarında daha atak davranan ülkeler daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmektedirler. Özelleştirme ile yabancı yatırımcılar, sabit bir yatırımı tamamen satın alabileceği gibi o yatırıma ait menkul değerlere ortak sıfatında yatırım yapabilmektedirler⁵⁹.

2. Ekonomik Etkenler

Ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğü ülkenin potansiyelinden faydalanma amacıyla ihracat yerine ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasını

⁵⁵ Şennur Sezgin- Seyfi Yıldız- Selami Sezgin, "Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu", 8. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 9-13 Haziran 2010, Celalabat-Kırgızistan, Türk Dünyasında Muhtemel İşbirliği Alanları Sempozyum Tebliği, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 2011, s. 552.

⁵⁶ Hasan Kaymak, "Yabancı Doğrudan Yatırımları Arttırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?", **Maliye Dergisi**, Sayı: 149, Mayıs-Aralık 2005, s. 88.

⁵⁷ Recep Tarı- Hanife Bıdırı, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: 1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 24, Ağustos 2009, s. 256.

⁵⁸ Karagöz, **a.g.m.**, 936.

⁵⁹ Fatma Zeren- Suzan Ergun, "AB' ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi", **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 4, Yıl: 2010, s. 70.

tetikleyecektir. Piyasadaki talep ve kişi başına düşen milli gelir, tüketicilerin alım gücünü yansıttığından dolayı yatırımları çeken bir etkidir⁶⁰.

Doğrudan yabancı yatırımların gideceği yeri belirleyen en önemli etkenler hiç şüphesiz ekonomik olanlardır. Zengin doğal kaynaklar, düşük maliyetli esnek işgücü gibi faktörler yatırımların yöneleceği ülkenin seçiminde oldukça etkilidir. Ne yazık ki, günümüzde doğrudan yabancı yatırımların gelmesine cazip ortam yaratan faktörler yeterli olmayıp bunların yanında tamamlayıcı politikalara ihtiyaç duyulmaktadır⁶¹.

3. Faaliyet Kolaylıkları

Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde yatırım gerçekleştiren şirketlerin idari işlemlerin zaman alması ve işletmenin ekonomik faaliyetlerini engelleyen ve yavaşlatan benzer kısıtlamalara neden olan bürokrasinin en düşük düzeyde olmasına veya hiç olmamasına özen gösterdikleri koşullardan biridir⁶².

E. Doğrudan Yabancı Yatırım Sürecini Açıklayan Teoriler ve Yaklaşımlar

Uluslararası ticarete ÇUŞ faaliyetlerinin gittikçe yaygınlaşması, işgücü ve sermayenin ülkeler arası hareketi hız almıştır. Dünya ticaretinde yaşanan bu gelişmeler, uluslararası üretim ve sermaye hareketlerini açıklamaya yönelik "yeni dış ticaret teorileri" geliştirilmiştir. Teknolojinin temel etken olduğu bu gelişmeler olduğu bu inceleme ve analizler ÇUŞ' ların ticaretteki yerlerine ve önemine vurgu yapmaktadır⁶³.

1. Ürün Dönemleri Teorisi (Product Life Cycle Thoery)

Ürün dönemleri teorisinin ilk biçimsel modelini Vernon' nun 1966 yılında geliştirdiği ürün dönemleri teorisi; geleneksel Neo- Klasik teorinin açıklayamadığı uluslar arası üretimi açıklamaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ABD menşeli şirketler tarafından Batı Avrupa'nın imalat sanayisinde gerçekleştirdiği belirli

⁶⁰ Aykan Candemir, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler", **Ege Akademik Bakış**, Cilt:9, Sayı: 2, Yıl: 2009, s. 668.

⁶¹ Muharrem Afşar, " Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü", **Ege Akademik Bakış**, Cilt:4, Sayı: 1-2, Ocak- Temmuz 2004, s. 89.

⁶² Candemir, **a.g.m.**, 668.

⁶³ Mevlüdiye Şimşek- Sema Behdioğlu, " Türkiye'de Dolaysız Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı:2, Cilt: 20, Eylül 2006, s. 48.

yabancı yatırımları ele almaktadır. Teoride yeniliğin zamanlamasına, ölçek ekonomilerinin etkilerine ve dış ticaretin belirsizliklerine özellikle vurgu yapılmıştır⁶⁴.

Ürün hayat devreleri teorisi, o dönemdeki uluslararası ticaret modellerini ve şirket genişlemelerini açıklamak ve öngörmek için bir çerçeve oluşturmuştur. Bu modeldeki ticaret devresinin, ana şirket ardından ona bağlı yabancı şirket ve sonunda da mümkün olan en düşük maliyetle üretim yapan dünyanın herhangi bir ucundaki şirketin ürünü imal etmesi ile meydana gelmektedir. Üstelik bu model bir ürünün nasıl bir ülkenin ihracat ürünüken hayat devresi sürecinden geçerek nihayetinde ithalat ürünü haline gelebileceğine açıklık getirmektedir. Özünde, uluslararası ticaret modellerinde teknolojik yeniliklerin, pazar yapısının ve büyümesinin yeni ürünün gelişiminde hayati etken olduklarına dikkatleri çekmiştir⁶⁵.

Bu modele göre, ürüne olan talep arttıkça genellikle belirli bir standartlaşma seviyesine ulaşıldığından, imalatçılar fiyat rekabeti yükünden kurtulmaktadır⁶⁶. Ürün standartlaşması devam ettiği sürece kitlesel üretim yoluyla oluşan ölçek ekonomileri sayesinde ortalama maliyetin düşürülmesi olanaklı hale gelecektir. Ayrıca gelişmiş ülke (ürün imalatını gerçekleştiren) ve bir başka ülke arasındaki üretim maliyeti rekabeti konusu olan farklılıklar ölçek ve emek maliyeti faktörü olarak görülmektedir⁶⁷.

Modelin öngördüğü ürün yaşam devreleri; yeni ürün, olgun ürün ve standardize ürün aşamaları olarak sıralanabilir. Üretim döngüsünün ilk aşamasında, yüksek gelir düzeyine sahip olan ülkedeki imalatçılar yeni teknolojilere sahip olduklarından dolayı avantajlı durumdadırlar. Ürün gelişimine devam ettiği sürece bu teknoloji daha bilinir hale geldiğinden sadece üretildiği ülkede değil önce gelişmiş daha sonra da gelişmekte olan ülkelere ihraç edilecektir. İkinci aşamada, imalatçılar ürünleri standartlaştırmaya çalışacak ancak bu ürünü taklit etmeye çalışan şirketler olacak ve

⁶⁴ Nihat Batmaz- Sevinç Tekeli, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkileri Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006)**, Ekin Basım Yayın Değitim, Bursa, Mart 2009, s. 30.

⁶⁵ Robert E. Morgan,- Constantine S. Katsikeas, "Theories of International Trade, Foreign Direct Investment and Firm Internationalization: A Critique" , **MCB University Press**, Management Decision 35/1, 1997, s. 69.

⁶⁶ Raymond Vernon," International Investment and International Trade in The Product Life Cycle", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol:80, No:2,May 1966, (MIT Press) s.196.

⁶⁷ Vernon, **a.g.m.** , s. 198.

ölçek ekonomilerine doğru eğilim söz konusu olacaktır. Bu yüzden üçüncü aşamada, imalatçılar üretimin daha düşük maliyetle yapıldığı dış piyasalara yatırım yapmak ve aynı ürünü artık ithal etmek zorunda kalacaklardır⁶⁸.

Vernon ortaya koyduğu bu hipotezini, 1974 ve 1979 yılında yayımladığı çalışmalarla değişen uluslararası şartlara göre formüle etmiştir. ÇUŞ'ların coğrafi olarak faaliyet alanlarının genişlediğini, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında gelir ve teknolojik düzeyi arasındaki farkın kapandığını kabul etmiştir⁶⁹. Buradan anlaşılan, ürün, gelişmiş bir ülkede doğmakta, standartlaşma devresinde ise düşük emek maliyetleri nedeniyle az gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedir. Sanayinin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru yeniden dağılımı sürecinde belirleyici rolü üstlenen ÇUŞ'lar standartlaşma devresindeki bir ürün söz konusu olduğunda, düşük ücretlerden kaynaklanan bir üstünlük elde etmek için üretimi dünya ölçeğinde yeniden yerleştirmekte ve bu amaçla doğrudan yabancı yatırım için az gelişmiş ülkeleri seçmektedirler⁷⁰.

Kısaca özetlemek gerekirse, Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi; üretimin neden, ne zaman ve nerede yapılacağı ile ilgili dinamik doğrudan yabancı yatırım sürecine odaklandığını, ancak bu teorinin uygulanabilirliği giderek azaldığı görülmüştür. Vernon' un kendisinin de bunu kabul ettiği gibi, endüstrileşmiş ülkelerin ulusal gelirlerinin birbirine yakınlaşması ve ÇUŞ'ların daha geniş coğrafyalarda faaliyet göstermesi ile teorinin varsayımları eski boyutunu kaybetmiştir. Ancak uluslararası bir üretim ağına ve deneyimine sahip olmayan yeni ÇUŞ'lar için bu teorinin geçerliliği söz konusu olabildiği ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerdeki yerini açıklama açısından uygun olduğu belirtilmektedir⁷¹.

2. Endüstriyel Yapı Yaklaşımı

Hymer' in 1960 yılında yazdığı ve 1976 yılında yayınladığı doktora tezinde yeni mamullerde teknolojik gelişmeler ve üstün yöneticilik kabiliyetinin kullanılması ile meydana gelen eksik rekabet sonucu oluşan monopol gücü ile üretim ve

⁶⁸ Vintila Denisia, "Foreign Direct Investment Theories: A Overview of The Main FDI Theories", **European Journal of Interdisciplinary Studies**, Issue 3, December 2010, s. 55.

⁶⁹ Nuri Yavan, "**Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi**", İktisadi Araştırmalar Vakfı, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması 2006/4, İstanbul, s. 103.

⁷⁰ Tamer İşgüden-Müfit Akyüz, **Uluslararası İktisat**, Evrim Kitabevi, Yayın No: 33, İktisat Dizi No:4, İstanbul, 1990, s. 54.

⁷¹ E. Yasemin Bozdağlıoğlu-Ömer Özpınar, "Doğrudan Yabancı Yatırımın İhracata Etkisi: Teorik Bir Yaklaşım", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 15.

dolayısıyla uluslararası ticarete avantaj sahibi olunabileceğini savunmaktadır⁷². Daha sonrasında bu çalışmaya Caves ve Kindleberger de katkıda bulunmuşlardır. Kindleberger'e göre, ÇUŞ'ların sahip olduğu tekeli avantajların eksik rekabet piyasaları ve oligopolistik endüstriyel yapıdan kaynaklandığını belirtmektedir. Caves ise, ÇUŞ'ların yerli firmalarla rekabet edebilmek amacıyla, kendi ülkesinde ürettiği aynı malları yatay yatırımlar yoluyla yurt dışında üretmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁷³.

Hymer'in bir ilk olarak doğrudan yabancı yatırım' nin açıklamasını endüstriyel yapı geleneğinde yapması çığır açan katkı olarak görülmektedir. Hymer doğrudan yabancı yatırımları, bilgi ve diğer hem maddi hem maddi olmayan varlıkların yurtdışında üretim yapmak üzere kullanılan transfer aracı olarak görmüştür. Portföy yatırımlarıyla kıyaslandığında, bu tür transferler mülkiyet veya kontrolü öngörmüyordu⁷⁴.

Hymer'in çalışması, basit bir sermaye hareketinin getiri (risk olan veya olmayan) oranlarına bağlı olarak doğrudan yabancı yatırım kavramının ÇUŞ faaliyetlerinin gerçek özellikleri ile örtüşmediğini göstermiştir. Bunun yanı sıra, ÇUŞ'lar, özellikle de ÇUŞ'ların mülkiyetinde olan varlık türlerine ve bu varlıkların transferi sırasındaki karşılaştıkları piyasa aksaklıklarına dikkat çekmiştir. Piyasa aksaklıklarının iki ana çeşidi önem arz etmektedir. İlki, herhangi bir yabancı operasyonu gerçekleştirilmeyen şirketlere karşı ÇUŞ'ın avantajları (ÇUŞ'lar arasındaki farklılaşma- ÇUŞ'lar yerli şirkete karşı- tam rekabet varsayımını ihlal etmektedir); bir diğeri ise, işlem maliyetlerinden kaynaklanmaktadır⁷⁵.

Kindleberger ve ve Hymer, piyasada güçlü olan büyük firmaları ÇUŞ kavramı ile açıklamışlardır. Yazarların her ikisi de doğrudan yabancı yatırım fenomenini açıklamak için tekeli avantaj kavramına vurgu yapmışlardır. Yabancı firmalar ürün

⁷² S. H. Hymer, **The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment**, Cambridge, MA: MIT Press (original thesis produced in 1960)1976'dan aktaran İyibozkurt, **a.g.e.** s. 88.

⁷³ Yavan, **a.g.t.** , s. 100.

⁷⁴ D. Sethi- S. E. Guisinger-S. E. Phelan- D. M. Berg, "Trends in Foreign Direct Investment Flows: A Theoretical and Empirical Analysis", **Journal of International Business Studies**, May 2003/34, s. 316.

⁷⁵ María C. Latorre Muñoz, " The Economic Analysis of Multinationals and Foreign Direct Investment: A Review", **Hacienda Pública Española/ Revista de Economía Pública, Instituto de Estudios Fiscales** (İspanya Hazinesi/Kamu Ekonomisi Dergisi, Mali Araştırmalar Enstitüsü), 191-(4/2009), , s. 101.

farklılaştırması, piyasa aksaklıkları, yönetim uzmanlığı, iç ve dış ölçek ekonomilerinin varlığı ve dış piyasalara giriş esnasındaki devlet müdahalesi gibi dezavantajları azaltmak amacıyla mülkiyet avantajlarını kullanmak isterler. Piyasaya giriş dezavantajları; daha yüksek risk, enformasyon asimetrisi, kültürel farklılık ve hukuk sistemidir⁷⁶.

3. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme Teorisi, P.J. Buckley ve M. Casson tarafından 1976 yılında geliştirilen ve aslında 1937 yılında ilk başta Coase tarafından ileri sürülen bu teori; ÇUŞ'un sayıların artması ve doğrudan yabancı yatırımlara yönelik faaliyetlerini incelemektedir.

Buckley ve Casson, ürünlerin hemen hemen hepsinin imalatı ara mamul akışını öngören çeşitli faaliyetlerden oluştuğuna işaret etmektedirler. Ancak bu ara mamullerin etkin bir şekilde koordinasyonu ve yönetimi sağlamak için dışsallıkların olmadığı bir piyasaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu piyasalarda çoğunlukla fiyat belirleme konusunda zaman kaybı, piyasada yoğunlaşan ayrımcı güçlerin ezici faaliyetleri, ara mamullerin özellik ve kalitesi konusunda ciddi kusurlar ve zorluklar yaşandığı görülmektedir. İçselleştirme teorisi, öncelikle ÇUŞ'ların yönetim ve organizasyon mekanizmasını irdelemektedir. Bunun yanı sıra, devamlı rekabet açısından şirketlere özel bazı ayrıcalıklarının geliştirmeleri ve normalin üstünde kazanarak büyümeleri gibi hususları dile getirmektedir⁷⁷.

Doğrudan yabancı yatırımların verimliliğine dikkat çeken bu teoride, piyasa aksaklıklarını göz önünde bulundurarak bu tür alışverişler sırasındaki işlem maliyetlerini ve benzer kayıpları en aza indirmek ve üretim yaptıkları alanla ilgili avantaj ve bilgileri korumak adına ÇUŞ'ların yabancı ülkelerde üretim birimleri kurmaktadır. Böylece kendi içsel ekonomilerini oluşturarak karlarını maksimize ettiklerinden bahsedilmektedir⁷⁸.

Teori, Hymer'in teorisinden farklı olarak monopolistik ve oligopolistik avantajları içselleştirmek mümkün olacağı veya ara mamullerin içselleştirilmesi monopolistik

⁷⁶ Kavita Wadhwa- Sudhakara Reddy S. , "Foreign Direct Investment into Developing Asian Countries: The Role of Market Seeking, Resource Seeking and Efficiency Seeking Factors", **International Journal of Business and Management**, Vol:6, No:11, November 2011, s. 220.

⁷⁷ P. J. Buckley-R. Strange, "The Governance of The Multinational Enterprise: Insight from the Internalization Theory", **Journal of Management Studies**, 48: 2, Mart 2011, s. 461.

⁷⁸ Piotr Trąpczyński, "Does Foreign Direct Investment Theory Explain Subsidiary Performance? A Critical Literature Review", **Poznań University of Economics Review**, Vol:13, No:2, 2013, s. 52.

veya oligopolistic avantajlara dönüştürülebileneğini sonradan kabul etmesine rağmen, işletmelerin ilk başlarda monopolistik veya oligopolistik güce ihtiyaç duymadıklarını ifade etmektedir. İçsel piyasanın oluşturulmasının iki yolu olduğunu varsaymaktadır. Bunlar: öncelikle sözleşmeli bağımsız (arm's length) ilişkinin kaldırılması; bir diğeri ise, önceden hiç bir yerde olamayan bir piyasa türünün oluşturulmasıdır⁷⁹.

İçselleştirme yaklaşımının doğrudan yabancı yatırım teorisine yaptığı en önemli katkı, firmaların lisans anlaşmaları, yönetim anlaşmaları ve benzer yollara başvurmaktaansa yurtdışında doğrudan yabancı yatırım yapmaya yönelmelerini nedenlerini açıklamak olmuştur. Ayrıca içselleştirme teorisi ÇUŞ' ların ortaya çıkışına ve büyümesine bundan ziyade, genel olarak firmanın bir ekonomik organizasyon olarak var olma nedenine de açıklamalar getirmiştir. Özetle bu teori, şirketlerin üretim süreçlerini etkileyen faktörler ışığında faaliyet alanları içinde koordinasyon ve işbirliği sağlamak amacıyla, bu faaliyet alanlarını içeren piyasaları şirket sistemi içine topladıkları ve kendine bağlı bir şube kurarak sahip olduğu avantajları doğrudan yabancı yatırım yoluyla diğer ülkelere transfer ettiklerini açıklamaktadır⁸⁰. Hymer doğrudan yabancı yatırım (içselleştirilmiş işlemler) ve lisans (dışsallaştırılmış işlemler) ayrımını mülkiyet açısından değil kontrol açısından değerlendirmiştir. Yabancı işlem çeşitleri arasında yer alan bu kavramsal ve metodolojik ayrımı, yönetim uygulamaları Hymer' in "tartışmalı modern ÇUŞ ve doğrudan yabancı yatırım teorilerinin kurucusu " olarak kalmasını sağlamıştır⁸¹.

4. Elektik Kuramı (O.L.I. Paradigması)

Elektik Kuramı, doğrudan yabancı yatırım' ların neden, nasıl ve nerede yapıldığına ilişkin daha önce geliştirilen teorileri birleştirmiş ve geliştirmiştir. J. Dunning'in geliştirdiği bu kurama göre uluslararası üretimi, doğrudan yabancı yatırım' ların yapılabilmesini sağlayacak olan firmanın üç temel avantajı elde etmiş olması gerekmektedir⁸². Bunlar⁸³:

⁷⁹ Saih Kuşlvan, "A Review of Theories of Multinational Enterprises", **D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1998, s. 172.

⁸⁰ Batmaz- Tekeli, **a.g.e.** , s. 35.

⁸¹ Peter J. Buckley, "The Theory of International Business Pre- Hymer", **Journal of World Business**, 46 (2011), s. 62.

⁸² Birol Efe, **Küreselleşme Sürecinde DYSY Analizi "İzmir Örneği"**, İzmir Ticaret Odası, Yayın No: 120, İzmir 2002, s. 11.

- Mülkiyete Özgü Avantajlar (Ownership-Specific Advantages)(O): Firmaya özgü varlıklardan (ürün, teknoloji, patent, marka vb.) ibarettir.
- İçselleştirme Avantajları (Internalization Advantages) (I): Ürünü ya da süreci uluslararası lisanslama ya franchising yolu ile pazarlamak yerine, bahsedilen ülkede birebir üretim sonucunda elde edilmektedir.
- Yeleşim yeri Avantajları (Locational Advantages) (L): Firmanın üretimi gerçekleştireceği ülkedeki faktör fiyatlarını, hükümetin ticari düzenlemelerini, döviz kurlarını, kurumsal ve politik istikrarını ihtiva etmektedir.

Diğer adı ile OLI paradigması, doğrudan yabancı yatırım' lara açıklamaya çalışırken, ÇUŞ' ların kendi ülkelerinde rekabetçi (O) avantajları geliştirdikten sonra (L) avantajlarına bağlı olarak belirli ülkelere (O) avantajlarını doğrudan yabancı yatırım şeklinde içselleştirerek bunları transfer ettiklerini belirtmektedir⁸⁴.

Elektik Paradigma, hizmet sektörünün yaygınlaşması ve ÇUŞ' lar tarafından yapılan stratejik irtifaklara güven gibi gelişen uluslararası iş trendleri ve gerçeklerine uydurmak amacıyla birkaç defa kapsamı genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Dunning' in kuramsal teoriye yaptığı en son ekleme ise, yerleşim avantajları değişkenlerinin seçimiydi. ÇUŞ' ların gittikçe altyapı, bilgi temelli varlıklara, ev sahibi ekonomilerdeki kurumlara odaklandıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra, Dunning bu ülkelerdeki sosyal sermaye, çevresel bütünlük, rüşvet ve yolsuzluğa karşı uygulanan politikalara önem verilmesi konusuna işaret etmiştir⁸⁵.

Kısacası, bir firmanın yabancı ülke pazarına yatırım yapmasının o ülkeye ürün ihraç etmekten daha karlı olması gerekmektedir. Bilgi bazlı sermaye ÇUŞ' lar tarafından doğrudan yabancı yatırım yoluyla transfer edilir ve bu bilgi, teknoloji üretim süreçleri ve oluşan maliyetler, Ar-Ge masrafları merkeze bağlı firmalar başına azalma eğilimi göstermektedir. Çok uluslu şirketler aslında, yönetim, mühendislik, pazarlama, finansal hizmetler gibi beşeri sermayeye dayalı firmaya özgü aktifleri

⁸³ Burcu Özcan- Ayşe Arı, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği", **İstanbul Üniversitesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi**, Sayı: 12, 2010, s.66-67.

⁸⁴ Alan M. Rugman, "Reconciling Internalization Theory and The Electic Paradigm", **Multinational Business Review**, Vol 18, No: 2, Summer 2010, s.2.

⁸⁵ Filip De Beule- Daniel Van Den Bulcke," Locational Determinants of Outward Foreign Direct Investment: An Analysis of Chinese and Indian Greenfield Investments", **Transitional Corporations**, Vol: 21, No:1, (April 2012), s.6.

(firm specific assets) ihraç etmektedirler. Böylece, maliyetlerini büyük ölçüde sözünü ettiğimiz avantajları içselleştirmiş oldukları için maliyetleri düşürdükleri için dışa açılmaları daha kolay hale gelmektedir⁸⁶.

F. Diğer Teoriler

1. Lideri İzle Kuramı (Oligopolistik Tepki)

Oligopolistik piyasa yapısının temel özelliğini oluşturan firmalar arası karşılıklı bağımlılıktan dolayı piyasadaki herhangi bir firmanın üretimle ilgili fiyat ve satış yöntemlerindeki değişiklik veya düzenleme diğer firmaları yakından alakadar etmektedir⁸⁷.

Knickerbocker, oligopolistik endüstride lider firmanın doğrudan yabancı yatırım yapması karşılığında rakip firmaların tepki olarak piyasadaki paylarının küçülmesini ve ölçek ekonomisinden dolayı oluşan rekabetçi avantajların kaptırılmasını önlemek amacıyla aynı bölge ve sektörde yatırım yaptıklarını tespit etmiştir. Knickerbocker'e göre bir endüstride yoğunlaşma ne kadar yüksekse rakip firmaların birbirlerini takip etme eğilimi de o düzeyde yüksek olur⁸⁸.

2. Aliber' in Farklı Para Bölgeleri Kuramı

Aliber, hipotezinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunu farklı para alanlarının varlığını da hesaba katarak açıklamaya çalışmıştır. Bu model, piyasadaki değeri yüksek olan para birimlerine sahip olan ülkelerdeki firmaların daha ucuz maliyetlerle borç temin edebildiklerini ve böylece daha düşük değer taşıyan paraların kullanıldığı ülkelerde riskli yatırımlar yapabileceklerini ileri sürmüştür⁸⁹.

Kısacası Aliber, GSMH'daki göreceli artışların döviz kuru ve yabancı sermaye destek politikalarının ülkeler arasındaki yatırımların çoğalmasına sebep olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Bunun neticesinde, bahsedilen yatırımları ülkesine çekebilen ülkelerin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha güçlü ekonomik büyümeyi gerçekleştirdikleri tezini ortaya koymuştur⁹⁰.

⁸⁶ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat**, Ekin Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 84-85.

⁸⁷ Ahmet Kurtaran, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Belirleyicileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, Yıl:2007, s. 370-371.

⁸⁸ Efe, **a.g.e.**, s. 10.

⁸⁹ Robert Z. Aliber, "A Theory Of Direct Foreign Investment", **The International Corporation: A Symposium**, **Cambridge Mass: MIT Press**, 1970 s.21.

⁹⁰ Emin Çivi, "Rekabet Gücü: Literatür Araştırması", **Yönetim ve Ekonomi**, Yıl: 2001, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 26.

G. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Açısından Makro Ekonomik Etkileri

Yabancı sermaye yatırımlarının etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırım yoluyla yatırım yapan firmalar, ev sahibi ülke üzerinde ekonomik alanda gelişmekte olan ülkeler dikkate alındığında makroekonomik açıdan çok yönlü ve tartışmalara sebep olan etkiler yarattıkları görülmektedir⁹¹.

1. Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkileri

Doğrudan yabancı yatırım yoluyla ev sahibi ülke kalkınmanın ve büyümenin sürdürülmesi için doğrudan dış finansman sağlarken doğrudan yabancı yatırım sonucunda oluşan dolaylı ve bazı faydalardan da yararlanır. Doğrudan yabancı yatırım sonucu ortaya çıkan yeni ve ileri teknolojilerin ev sahibi ülkeye transfer edilmesi, ÇUŞ' ler faaliyetlerinin ileri teknoloji gerektiren alanlarda yoğunlaşması sebebiyle emeğin daha kalifiye bir hale gelmesi ve rekabet ile ihracatın artması gibi olumlu dışsal faydalar da büyümeye katkı sağlar. Doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri sonucu ev sahibi ülkenin yararlandığı dışsal fayda taşmaları (spillover) bir bütün olarak ekonomide verimlilik artışına yol açmaktadır⁹².

Campos ve Kinoshita (2002) 1990- 1998 yıllarında 25 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile Eski Sovyetler Birliği ülkelerini kapsayan çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımların özellikle teknoloji aktarımı nedeniyle büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bundan ayrı Eski Sovyet ekonomilerinin endüstrileşme ve eğitilmiş işgücü yönünden nispeten gelişmiş olmalarının bu etkinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını öne sürmüşlerdir⁹³.

Buna benzer bir araştırmada Değer ve Emsen tarafından Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan 27 ülkedeki doğrudan yabancı yatırımlar ve büyüme ilişkilerini ele almışlardır. Bu çalışma sonucunda, 1990-2002

⁹¹ Kaymakçı, **a.g.m.** s.228.

⁹² Coşkun Can Aktan- İstiklal Y. Vural, **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Rekabet Dizisi:1, Ankara 2004, s. 214.

⁹³ Yuko Kinoshita- Nauro F. Campos, "The Location Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies", The Manchester School, Vol. 70, No.3, s. 398-419'den aktaran H. Aydın Okuyan- Erman Erbaykal, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı:67, Cilt:19, s. 51.

dönemini kapsayan panel veri analizlerini kullanarak doğrudan yabancı yatırım'lerin geçiş ekonomilerinin büyümesinde önemli bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir⁹⁴.

2. İstihdam Etkisi

Yabancı sermaye yatırımlarının gittikleri ülkedeki istihdam etkileri ülkenin gelişmişlik durumuna göre değişiklik arz eder. Gelişmekte olan ülkelere gelen yabancı sermaye, sahip olduğu teknoloji ve sermaye birikimi ile istihdama doğrudan ve dolaylı etkilerde bulunur. Sanayileşmiş ülkelerde ise, sermayenin piyasaya giriş şekli önemliyken, gelişmiş ülkelerde yabancı sermayenin kullandığı üretim tekniği önem kazanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yeni istihdam yaratılması için yeni iş yerlerinin açılması, mevcut iş yerlerinin ÇUŞ' lar tarafından satın alınması tercih edilirken; gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılmasıyla istihdam sorununa çözüm bulunması beklenmektedir⁹⁵.

Bir ekonomide sabit sermaye yatırımları toplam talebi etkilemekte ve yatırımları da teşvik ederek ekonomik büyüme ve istihdam artışına neden olmaktadır. Dolayısıyla yatırımların teşvik edilmesi hem gelir ve tasarrufları arttırmakta hem de ilave yatırımları teşvik etmekte (dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlarının da) diğer taraftan çıktıyı arttırarak istihdam üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Ayrıca bir sektördeki yatırım artışları aynı sektörün alt sektörlerindeki yatırımları uyararak ve diğer sektörlerdeki çeşitli bağlantılar ile pozitif dışsal ekonomilere neden olmaktadır. Bunun sonucunda artan çıktı, üretilen mal ve hizmet ise işgücü talebini arttırmakta ve yeni istihdam olanakları meydana getirmektedir⁹⁶.

Goldberg' e göre, doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri yatırımın türüne göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın sonucuna göre, yapılan doğrudan yabancı yatırım eğer tam mülkiyete dayalı ise bu durumda doğrudan yabancı yatırım' nin istihdamı artması beklenir. Rekabeti düşük olan sektöre yapıldığı takdirde bu yatırımın etkisi daha büyük olacaktır. Satınalma ve birleşmelerde ise,

⁹⁴ Mehmet Mucuk- Mustafa Tahir Demirsel, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, Yıl: 2009, s. 367.

⁹⁵ Batmaz- Tekeli, **a.g.e.** , s.45.

⁹⁶ L. Goldberg, "Financial- Sector FDI and Host Countries: New and Old Lessons", **NBER Discussion Paper**, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass' den aktaran M. Ozan Saray," Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", **Maliye Dergisi**, Sayı: 161, Temmuz-Aralık 2011, s. 383.

etkinin daha az olması beklenmektedir. Bunun yanı sıra eğer ülkedeki altyapı tesislerinin yetersiz olduğu durumda istihdam yaratması daha güç olabilmektedir⁹⁷.

3. Ödemeler Dengesi Etkisi

Ödemeler dengesi, genel anlamıyla bir ülkede bir yılda bir yıl içinde diğer ülkelerle karşılıklı olarak yapılan tüm ödemelerin gösterildiği cetveldir. Gelişmekte olan ülkelerde genellikle ödemeler dengesi açıktır. Buna ilaveten, bu ülkelerin ulusal paraları diğer paralara çevrilebilirliği çok düşük olduğu ve üretim düzeyleri dolayısıyla dış satımları az olduğundan sürekli açık veren ödemeler dengesini korumak için döviz ve altın rezervlerini stok etmek zorundadırlar⁹⁸.

Gelişmekte olan ülkeler ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında, yurtiçindeki tasarruflar yeterli düzeyde olmadığı için bu açıkları kapatmakta kullanılan en iyi seçenek doğrudan yabancı yatırımlardır⁹⁹. Yatırım yapmak için ülkeye gelen yatırımcı, fabrika veya işletmesini kurma aşamasında veya işletmenin kuruluşu sırasında, birçok girdi için ihtiyaç duyacaktır. Bu tür girdilerin çok büyük bir kısmı ev sahibi ülke tarafından tedarik edileceği için, yabancı sermaye girişi, döviz kazandırıcı etkiye neden olacaktır¹⁰⁰.

Yabancı sermayenin getirdiği dövizler, uzun dönemde ithalatı ikame edici ve ihracatı arttırıcı etkiler yaratarak, gidilen ülkenin dengesinin düzelmesine katkıda bulunur. Ama daha sonra yurtdışına yapılan kar transferleri de ödemeler dengesini olumsuz etkiler. Bu bakımdan ev sahibi ülkeler çoğunlukla yabancı sermaye şirketlerinin kar transferlerini sınırlandırıcı düzenlemelerde bulunur ve bunlardan, karlarını yeniden yatırıma yönlendirilmelerini teşvik edebilir¹⁰¹.

4. Teknoloji Transferi Etkisi

Teknoloji, yeni icat ve yeni üretim teknolojilerinin üretimini amaçlayan Ar&Ge' nin bir ürünü olduğu için doğrudan yabancı yatırımlar anlamında kritik bir role sahiptir. Johnson'a göre, herhangi bir yeni teknoloji Ar&Ge'ye yatırım yapan

⁹⁷ Saray, **a.g.e.** , s. 387.

⁹⁸ Aytaç Eker-Asuman Altay- Mustafa Sakal, **Maliye Politikası** (Teori, İlkeler ve Yöntemler), İzmir 2007, s. 24.

⁹⁹ Haldun Soydal, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, Yıl: 2006, s. 587.

¹⁰⁰ Levent Çinko, "Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 2009, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 124.

¹⁰¹ Halil Seyidoğlu(c), **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları No:11.Geliştirilmiş 11. Baskı, İstanbul, 1999, s. 657.

şirket için belirli bir piyasadaki hâkimiyet olarak algılanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin üstün teknolojilere temel erişim aracı doğrudan yabancı yatırımlar yapan ÇUŞ' ler tarafından sağlanmaktadır. Bu tür yatırımlar yoluyla transfer edilen bilgi ve know-how ev sahibi ülkede yayılarak dışsallık etkisi (spillover effect) yaratmaktadır¹⁰².

H. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Doğrudan yabancı yatırımların ülkelerdeki yatırım koşulları, yapısal özellikler ve yasal düzenlemeler ışığında genellikle ÇUŞ' ların yatırım alanlarını genişletmek amacıyla yabancı ülke piyasalarına çeşitli sermaye giriş şekillerine rastlamak mümkündür.

1. Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım

Burada kastedilen mülkiyet kavramı, ÇUŞ' ların yatırım yaparken sermaye ne şekilde kullandıkları ile ilgilidir. ÇUŞ' lar herhangi bir işletmeye yatırım yaparken işletmedeki payını ve ortaklık derecesini, yetki ve sorumluluklarını ve bununla birlikte yasal haklarını belirlemektedirler.

2. Ortak Girişim (Joint Ventures and Full-Ownership)

Stratejik ilişkinin en popüler biçimlerinden biri, "ortak girişim" dir. Ortak girişim, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip işletmeler (örneğin; şirket, limitet şirket veya anonim ortaklık)daha etkin hale gelmeleri adına, iki veya daha fazla tarafın belirli iş faaliyetlerini yürütürken işbirliği sağlamalarına izin vermektedir. Ayrı tüzel kişilik halinde hareket etikleri takdirde, taraflar ilişkileri ile ilgili yükümlülükleri sınırlayabilmektedir. Bu şekilde ortak girişim aracılığı ile yabancı piyasalara açılma, hizmet ve üretim sunma fırsatı veren yabancı yatırım programlarında teşvik ve imtiyaz haklarını elde edebilme şansına erişebilmektedirler¹⁰³. Yerel piyasada rekabet potansiyelini yükseltmek amacıyla, çoğu ev sahibi ülke şirketleri, ortak girişim yoluna başvurarak teknoloji, bilgi ve sermaye eksikliğini yabancı yatırımcının sahip olduğu bu yöndeki avantajlarını kullanarak piyasadaki yerlerini güçlendirmeleridir. Yabancı şirketler de, yerel piyasalarda faaliyet gösteren firmaların yasal, bürokratik

¹⁰² Imad Moosa, **Foreign Direct Investment-Theory, Evidence and Practice**, Palgrave, New York 2002, s. 87.

¹⁰³ Alan S. Gutterman, **A Short Course in International Joint Venture: Negotiating, Forming and Operating the International Joint Venture**, World Trade Press, Third Edition 2009, s.1.

ve sosyo-ekonomik konularda edindikleri tecrübelerden yararlanarak karşılıklı olarak çıkar ilişkilerini kurmaktadır¹⁰⁴.

3. Şirketlerarası Birleşmeler ve Satınalmalar(Mergers and Aquisitions-M&A)

Bir şirketin ya ev sahibi ülkede bulunan bir diğer şirketle birleşmesi veya onun satın alınması ile meydana gelen bu yatırım türünün daha az maliyetli ve yabancı piyasaya girişin daha kolay ve hızlı olması gibi avantajları mevcuttur. Ev sahibi ülkedeki şirkete de sağladığı avantajlarla birlikte, kapasite arttırmaktan çok mülkiyetin el değişimi niteliği taşıması gibi bir takım dezavantajlara sahiptir¹⁰⁵. Başlangıçta, bu durum ev sahibi ülkenin üretim kapasitesini arttırmadığı gibi bu noktada ülkedeki piyasa yapısını ve rekabeti bozucu koşullar oluşturacağı endişesini yaratabilir. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, bu tarz yatırım şekli ülke ekonomisinin egemenliğini etkilemek gibi tehdit taşıyabilir¹⁰⁶.

4. Sratejik Birleşmeler (Strategic Alliances)

Günümüzde ÇUŞ'ların stratejik işbirliği faaliyetlerinin türleri ortak Ar-Ge faaliyetleri (joint R&D) ve ortak ürün geliştirme faaliyetleri şirketler arasında teknoloji transferini ve bilgi değişimini arttırmıştır¹⁰⁷. Firmaların bu yolu tercih etmelerinin sebepleri; yüksek risk ve teknoloji maliyetlerini en aza indirebilmenin yanı sıra, ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanarak piyasada rekabet gücünü elde edebilmektir¹⁰⁸.

5. Yap- İşlet- Devret(Build-Operate-Transfer)

Yap- İşlet- Devret Modeli, kamunun görev alanına giren bir yatırım veya hizmetin, yatırım ve işletme döneminde yapılacak masrafları yüklenen ve karşılığında yatırım sonucu ortaya çıkacak tesisi, önceden belirlenen bir süre ve tarife üzerinden işletme hakkına sahip olan bir şirket eliyle, gerçekleştirilmesidir. Bu model ile gerçekleştirilmesi amaçlanan çoğu projelerin finansmanı, ortak yatırım şirketi

¹⁰⁴ Andrei Panibratov- Alexander Abramkov, "Joint Venture Strategy For Emerging Economy: Evidence From Russian Energy Sector", **Organizations and Markets in Emerging Economies**, Vol: 3, No: 2(6), 2012, s. 58.

¹⁰⁵ Yavan, **a.g.t.**, s.86.

¹⁰⁶ Aiwei Wang, "The Choice of Market Entry Mode: Cross- Border M&A or Greenfield Investment", **International Journal of Business and Management**, Vol:4, No:5,May 2009,s. 240.

¹⁰⁷ Orhan Çelik, "Küreselleşme Sürecinde Firmalar Arası Stratejik İşbirliği", **Ankara SBF Dergisi**, 54-1, s.28.

¹⁰⁸ Sameer Vaidya, " Understanding Strategic Alliances: An Integrated Framework", **Journal of Management Policy and Practice**, Vol: 12(6), 2011, s. 94.

sahiplerinin koyduğu özsermaye, bankalar ve uluslararası finans kuruluşlarının açacakları kredilerle sağlanmaktadır¹⁰⁹.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde teknoloji, yeterli sermaye, işletme ve teknik know-how gibi faktörlerin eksikliği nedeniyle devletlerin belirli altyapı tesisi veya bayındırlık işlerini yerine getirirken etkinlik kaybının önlenmesi amacıyla bu tür yatırımlara yöneldikleri görülmektedir. Bu tür yatırımların ülke ekonomilerine büyük katkı sağladığı gibi yatırımcı açısından da gelişen dünyadaki yüksek potansiyellerini keşfetme fırsatı vermektedir¹¹⁰.

6. Yeni İşletme Yaratmasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım

ÇUŞ'ların yatırımları var olan bir işletme veya tamamen yeni bir tesisin kurulması gibi farklı girişimlerde buldukları sırada ülkelerdeki mevcut ekonomik istikrar ve piyasa yapısını gözlemleyerek çeşitli yatırımların getiri potansiyellerini incelemekte ve yatırım yapmaktadırlar.

7. Yeşil Alan Yatırımları (Greenfield Investments)

Pazara giriş şekillerinden bir diğeri olan bu özel yatırım türü, "Sıfırdan Yatırımlar" olarak da adlandırılmaktadır. Şirketler bu yatırımları yabancı bir piyasada yaptıkları esnada oluşabilecek ek işlem maliyetlerinden dolayı yapacakları harcamaları karşılayabilmeleri gerekmektedir. Bu tür olumsuzluklar piyasada performans göstergelerinin ve uyum sürecinin risklerinden dolayı ek maliyetler oluşturmaktadır. Bu tür yatırımları gerçekleştirmek üzere olan şirketlerin tamamen kendi olanak ve kapasite sahibi olmaları gerekir. Greenfield yatırımı daha geniş bir çerçevede yapılacak olan planlama gerektirir ve daha uzun zaman içinde gelişimini tamamlamaktadır¹¹¹.

8. Kahverengi Alan Yatırımları (Brownfield Investments)

Kahverengi alanlar endüstriyel kullanım ve kirlenmeden etkilenen, tekrar kullanımını sağlayacak müdahaleler gerektiren kentsel alanlardır. Bu alanların geliştirilmesi ve faydalı hale getirilmesi hem toplumsal hem de çevresel koşulların

¹⁰⁹ Osman Yılmaz, **Altyapı Ekonomisi (Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme)**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 150.

¹¹⁰ Coşkun Can Aktan, **Privatization & The Turkish Experience**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s. 43.

¹¹¹ Antonios Georgopoulos- Heinz Gert Preusse, "Cross-Border Aquisitions vs. Greenfield Investment: A Comparative Performance Analysis in Greece", **International Business Review**, Vol: 18, Issue: 6, December 2009, s. 593.

durumu bu tür yatırımları hayata geçirecek olan politikalara bağlıdır¹¹². Yatırımcıların bu tip projelerin etkili olabilmesi için finansal getiri ve maliyetler konusundaki tahmin yaptıklarında karşılaştıkları güçlüklerin aşılabilmesi için genellikle sürekli teşvikler, kamu ve özel müdahaleler gerektir¹¹³.

9. Üretim Zincirindeki Konumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım

ÇUŞ'ların doğrudan yabancı sermaye oluşumunda iki yöntemi uygulamaktadırlar¹¹⁴: Yatay doğrudan yabancı sermaye oluşumu ve dikey doğrudan yabancı sermaye oluşumu.

a) Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Oluşumu

ÇUŞ'ların yabancı ülkelerin pazarlarında yeni şirket kurmaları veya kendi ürünlerini iç ve dış pazarlara satabilmeleri için var olan şirketleri satın almalarıyla oluşmaktadır.

b) Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Oluşumu

ÇUŞ'ların ana ülkede veya üçüncü ülkede ürünleri daha ucuza üreterek satabilmelerini ve bu amaçla da süreçlerini bir başka yere taşımlarıyla oluşmaktadır

¹¹² Gareth Thorton-Martin Franz-David Edwards- Gernot Pahlen- Paul Nathanail, "The Challenge of Sustainability: Incentives For Brownfield Regeneration in Europe", **Environmental Science & Policy**, Vol: 10, Issue:2, April 2007, s.117.

¹¹³ European Commission, **Science For Environment Policy, Thematic Issue: Brownfield Regeneration**, May 2013, Issue: 39, < <http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/39si.pdf>>, (Erişim 1.12.2013)

¹¹⁴ Ece Erol- Serkan Çınar, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi ve Gelir İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği", **AİBU Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2013, Sayı:1, Cilt: 13, Yıl 13, s. 19.

II. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA YÖNELİK TEŞVİKLER

Dünyada teşvikler, özellikle 20. yüzyılda serbest piyasa ekonomisi anlayışının gelişmesi ve küreselleşme ile önem kazanmış, dolayısıyla bu tür ekonomilerde teşvikler kamunun en çok dikkat çeken düzenleme ve piyasaya müdahale araçlarından biri olmuştur. Dünyadaki teşvik eğilimleri 1980 öncesi dönemde yatırımcıları destekleyici politikalar şeklinde iken, 1980'ler sonrasında başlayan liberalleşme hareketleri ile devlet işletmeciliği ortadan kalkmış ve özellikle geçiş ekonomileri ile gelişmekte olan ekonomilerde teşvik politikaları küresel yabancı yatırımcılara cazip hale getirilmeye yönelik uygulama görmüştür¹¹⁵.

A. Teşvik Kavramı ve Kapsamı

OECD' nin tanımına göre, yatırım teşviki, bir yatırımın maliyetini veya potansiyel karını etkileyecek veya yatırımla ilgili risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önerileridir. Yatırımların arttırılması veya teşvik için çeşitli politikalar uygulanabilmektedir. Selektif kredi politikaları, vergisel avantajlar ve sübvansyonlar bunlardan bazılarıdır¹¹⁶.

Teşvik kavramı ekonomide, kamunun çeşitli şekillerde bazı sektörlerde hızlı gelişmesi için maddi veya manevi desteği, yardım ve özendirmesini ifade eder. Diğer bir ifade ile teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek ve özendirmeler olarak tanımlanabilir. Teşvik kavramı yerine literatürde “sübvansiyon”, “iktisadi gayeli mali yardım”, “üreticiye yapılan transfer harcamaları”, “primler”, “ucuz krediler”, “aynı yardımlar” gibi kavramlar da kullanılmaktadır¹¹⁷.

¹¹⁵ Erdal Akdeve-Erdal Tanas Karagöl, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:37, Temmuz 2013, s. 330.

¹¹⁶ Hakkı M. Ay, "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı:2, Cilt:5, Aralık 2005, s. 177.

¹¹⁷ Serkan Acinöroğlu, "Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği", **Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:2, 2009, s. 149.

Teşvikler, çok genel olarak işletmelere sağlanan çeşitli kolaylıklar şeklinde tanımlanabilir. Bu kolaylıklar sayesinde ekonomideki kaynaklar yönlendirilir. Yani teşvik edilen sektör veya alanlara yeni kaynakların aktarılması, özel sektörün bu alanlara yönelmesine yol açar. Dolayısıyla teşvikler, dengesiz kalkınma modelinin bir aracı olarak karşımıza çıkar. Genel olarak teşvikler, iki grupta toplanmaktadır; birincisi kamu tarafından sağlanan, diğeri ise işletmelerin bazı yükümlülüklerinin azaltılması veya kamu tarafından desteklenmesidir¹¹⁸.

Buradan anlaşılacağı gibi, teşviklerin temelinde kaynakların ülke ekonomisi için daha faydalı olarak kabul gören alanlara yönlendirilmesi söz konusu. Teşviklerin amaçlarının ne olduğu ve bunların uygulanması esnasında ne gibi sakıncalarla karşı karşıya gelineceği büyük önem taşımaktadır. Ülkedeki ekonomik koşullara bağlı olarak devletler tarafından teşvikler yoluyla refah seviyesinin yükseltilmesi, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi ve belirli mal ve endüstri gruplarının dış rekabete karşı daha güçlü kılınması gibi temel amaçlar güdülmektedir¹¹⁹.

Ancak belirtilmesi gereken bir husus var ki o da; yabancı yatırımlara sağlanan teşvikler, yabancı sermaye girişinde birinci derecede belirleyici faktör değildir. Teşviklerin yanı sıra onlarca diğerk faktörden birisi hatta en önemli ve belirleyici husus ise, yatırım iklimidir¹²⁰. Teşvik politikaları yatırımlar açısından cazibe yaratmanın yanında özellikle sosyal devlet anlayışı sebebiyle önem taşımaktadır. Teşvik uygulamalarının şekillenmesinde ekonomik istikrar ve büyüme gibi ekonomik amaçların yanında, bölgesel dengesizliklerin, göç ve çevre problemlerinin çözülmesi gibi sosyal amaçlar da gözetilmektedir¹²¹.

Ülkeler yatırımları çekebilmek adına bazı özel teşvik uygulamaları getirmektedirler. Bu teşviklerden başlıcalar, yabancı sermayeye altyapısı hazırlanmış arsa ve bina tahsisi, devlet dairelerinde bürokrasinin azaltılması, izin keyfiyetinin kaldırılması ve özel vergi indirimlerin yapılması olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak, yatırımın gerçekleşmesi muhtemel olan ülke yönetimlerinin diyaloga açıklığı

¹¹⁸ Aytaç Eker, **Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Teşvik Sistemleri ve Teşvik Politikaları**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1995, s. 53.

¹¹⁹ Halit Çiçek, "Teşvikler, Gereçekleri ve Türkiye'de Vergisel Teşvikler-I", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 150, Mart 2001, s. 199.

¹²⁰ Ertunç Şirin, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirme Rejimi**, Vedat Kitapçılık Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 65.

¹²¹ Şirin, **a. g. e.**, s.66.

ve uluslararası iş dünyasıyla daha yakın temaslara hazır ve kararlı olması için ciddi etkenlerdir¹²².

B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Uygulanan Teşvik Türleri

Bölgesel coğrafi koşullar ve sosyal yapıların sonucu olarak belli bölgelerde ve endüstri alanlarında sanayi ve üretimin toplanması ile oluşan asimetric ekonomik ve sosyal koşulların giderilmesi amacıyla ilgili kısır kalan bölgelerin veya alanların geliştirilmesi amacıyla devletler çeşitli teşvik uygulamalarına başvurmaktadır. Bu teşvikler genel sınıflandırmaya tabi tutularak mali, finansal teşvikler ve bunların haricinde kalan teşvik türleri ise, diğer teşvikler diye ayrılmaktadır.

¹²² Şimşek- Behdioğlu, **a. g. m.**, s. 55.

Tablo 1. Teşvik Türleri
1-Mali Teşvikler
* Standart Kurumlar Vergisi Oran İndirim
* Vergi Tatilleri
* Vergi tatili sürecinde karşılaşılan zararların gelecek yılların kazancından düşülmesi olanağı
* Sermaye vergileri üzerinden hızlandırılmış amortisman indirimleri
* Yatırım ve yeniden yatırım indirimleri
* Sosyal Güvenlik Katkılarının indirimi
* İşgücü sayısı veya diğer işgücü ile ilgili harcamalar temelinde vergilenebilir kazançlardan indirim
* Kurumlar Vergisinden İndirim(Pazarlama ve tanıtım faaliyetleri ile ilgili giderlerin indirilmesi)
* Katma Değer Temelli Teşvikler
* İthalat Temelli Teşvikler
* Gümrük Vergisi Muafiyetleri (Yatırım malları, ekipman hammadde, yedek parça gibi üretim süreci ile ilgili girdiler)
* İthal edilmiş mallar için ödenmiş olan gümrük vergisi iadeleri
* İhracat Temelli Teşvikler
* İhracat üzerindeki vergilerden muafiyet
* İhracat gelirine ayrıcalıklı vergi muamelesi
* Döviz Kazandırıcı faaliyetler veya mamul ihracatı için Gelir Vergisi indirimleri
* İhracat performansından geri dönen malların iç satışı için vergi indirimi-iadesi
* Gümrük Vergisi İadeleri
* Yerel ihracat içerikleri üzerinden gelir vergisi iade-indirimleri
* İhracat endüstrisinde sabit kıymetler için ayrılan amortismanların ve denizaşırı harcamaların indirimi
2-Finansal Teşvikler
* Bir yatırım projesi ile ilgili yatırım, üretim, pazarlama maliyetlerinin bir kısmını kapsayan "Doğrudan Sübvansiyonlar"
* Sübvansiyon edilmiş Borçlar
* Borç Garantileri
* Borç Garantileri
* Garanti Edilmiş İhracat Kredileri
* Yüksek ticari risk taşıyan yatırımların Kamusal olarak finanse edilen risk sermayesine katılımı
* Döviz kuru ve ulusal paranın devalüasyonu riski gibi risklere karşı ayrıcalıklı oranlarda hükümet sigortası ve garantileri
3-Diğer Teşvikler
* Altyapı Sübvansiyonları
* Sübvansiyon Edilmiş Hizmetler
* Ayrıcalıklı Hükümet Sözleşmeleri(Monopol Hakları Verilmesi veya Piyasanın Yeni Girişlere Kapatılması v.b)
* İhracat Rekabetinden Koruma
* Özel Döviz Kuru Oranları, Döviz Riskinin Ortadan Kaldırılması vb. ile İlgili Özel Muamele ve İşlemler
<i>Kaynak: Hamza Kahrıman, Vergi ve Teşviklerin Yabancı Yatırımların Ülkeye Kazandırılması Üzerindeki Etkisi, VII. İnceleme Yarışması Ödül Alan Eserler Kitabı, YASED Uluslararası Yatırımcılar Derneği, Haziran, 2007, s. 70-71.</i>

En yaygın olarak kullanım gören teşvikler, mevcut finansal fonları yetersiz veya sınırlı olan ülkeler tarafından sunulan mali teşviklerdir. Mali teşvikler genellikle doğrudan yabancı yatırımları çekmek için kural tabanlı yaklaşım şeklinde kullanılmakta çünkü çoğunlukla vergilendirme konusundaki değişiklikler yasal işlem gerektirmektedir. Daha kesin olarak bu teşvikler bir "paket" olarak ve bazı ülkeler tarafından bireysel mali teşvik listesi kapsamında sunulmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları çekmek üzere sunulan finansal teşviklerden, genellikle belirli üç sebepten dolayı istifade edilmektedir. Birincisi, örneğin ülke gelişmişlik seviyesinin düşük olması gibi diğer ülkelerle karşılaştırıldığı takdirde dezavantaj olarak görülebilecek hususlardan dolayı. İkincisi, yeni şube kurulumu ve bölge gelişimi için sunulan teşvikler. Son olarak da, yabancı yatırımcıların piyasadaki varlıklarından dolayı teknoloji ve know-how ve benzeri dışsallık elde edebilmek için piyasa aksaklıklarının düzeltilmesi ve işlem maliyetlerinin telafi edilmesi amacıyla yetkililer tarafından belirli sektör ve alanlara yönelik özellikli teşvikler sunulmaktadır. Diğer teşvikler ise, bu kıstasların dışında kalan daha çok regülasyon ve hükümet tarafından piyasada rekabet üstünlüğü getiren önlemleri kapsamaktadır. Bunlar genellikle ülke yetkilileri tarafından yerel düzenlemelerden sapan "doğaçlama" stratejilerin uygulama bulduğu büyük yatırım projelerini çekme güdüsüyle çevresel, sosyal ve iş gücü piyasası koşulları ile ilgili kolaylıklar sunan teşviklerdedir¹²³.

1. Genel Amaçlı Teşvikler

Bu tür teşvikler, ulusal vergilendirme alanı içerisinde yerleşik ve yerleşik olmayan tüm mükelleflerin faydalanabileceği şekilde istisna ve muafiyet gibi vergisel kolaylıkları kapsamaktadır¹²⁴.

a) Düşük Kurumlar Vergisi Oranları

Düşük Kurumlar Vergisi uygulamasının avantajları şöyle sıralanabilir¹²⁵:

¹²³ OECD, Checklist For Foreign Direct Investment Incentive Policies, 2003, s. 17-19.

¹²⁴ Saraç, a.g.e. , s. 126.

¹²⁵ Jack M. Mintz- Thomas Tsiopoulos,"Corporate Income Taxation and Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe", Fiscal Incentives For Investment and Innovation(ed. Anwar Shah), Published for The World Bank, Oxford University Press, New York 1995, s.468.

- Vergiye uyum ve tahsilâtın idaresi çok daha kolaydır ve yatırımcılar vergi planlaması yapmayacakları için hükümetlerin vergi gelirlerini elde etmeleri daha elverişli olacaktır.
- Yatırımları çekme konusunda diğer teşvikler yanında daha düşük Kurumlar Vergisi uygulayan ülkeler daha cazip bir durumda olacaklardır.
- Yüksek enflasyon konjonktürlerinin görüldüğü ülkelerde yatırım faaliyetlerine ve engel teşkil etmemesi açısından Düşük Kurumlar Vergisi uygulaması yatırımcıların daha yüksek karları elde etmelerini sağlamaları gibi avantaj gösterilebilir.

b) Yatırım İndirimi

Bu teşvik müessesinin işleyiş esası, ilgili dönemde gerçekleştirilecek yatırım harcamalarının, belirli bir yüzdesine isabet eden kazancın o dönemin gelir veya kurumlar vergisinden istisna edilmesidir. Bu yolla yatırımdan alınacak vergiden vazgeçilmek suretiyle yatırımcıya finansman imkânı sağlanmış olmakta ve yatırım maliyetleri düşürülmektedir. Bu durumda yatırım indiriminin, hem vergi istisnası hem de yatırım teşvik fonksiyonunu yerine getirmekte ve sübvansiyonla aynı nitelikte taşımaktadır¹²⁶.

Yatırım indirimi adı altında sermaye maliyetlerini hafifleten ve şirketlere daha hızlı veya daha cömert indirimler sağlanmaktadır. Yatırım indirimi olarak nitelendirilen iki tür uygulama vardır¹²⁷.

c) Hızlandırılmış Amortisman

Hızlandırılmış amortisman yöntemiyle, şirketlere ilk yıllarda vergi avantajı sağlayarak yeni yatırımların yapılmasına ve mevcut yatırımların yenilenmesini teşvik etmektedir. Bu yöntem, sermaye maliyetlerinin yıpranma paylarının muhasebeleştirilmesinde esas alınan sermayenin faydalı ömürlerinin daha kısa bir sürede ve daha yüksek tutarlarda amortismanla ayrılmasını mümkün kılmaktadır. Bu uygulama amortismanla tabi tutulan sermaye maliyetlerin toplam miktarında farklılık yaratmamasına rağmen duran varlıkların için faydalı ömürlerinin ilk yıllarında,

¹²⁶ Ufuk Gencil, **Türkiye’de Yatırım Kararları Üzerinde Kurumlar Vergisinin Etkisi: Bir Alan Araştırması**, D.E.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayın No: 2, İzmir 2007, s. 107.

¹²⁷ W. Steven Clark, "Tax Incentives for Foreign Direct Investment: Emprical Evidence on Effects and Alternative Policy Options", **Canadian Tax Journal**, Vol: 48, No: 4, Year: 2000, s. 1147.

sonraki yıllara göre daha yüksek tutarlarda amortisman ayrılabilmesine olanak sağlamaktadır.

d) Yeniden Değerleme

Yeniden değerlendirme metodu, işletmelerin mal varlıklarındaki gizli değerlerin tamamen veya bir ölçüde bilançonun pasifinde ayrı bir kalem halinde açıklanmasından ibaret olan bir uygulamadır. Bu uygulama, finansal tablo kalemlerinin tarih maliyetle değerlendirilmesini öngören tarihi maliyet muhasebesi ilkelerine aykırı düşmektedir. Bunun yanı sıra, paranın satın alma gücünün düştüğü enflasyonist dönemlerde finansal tabloların işletmelerin gerçek finansal durumunu göstermesi yanında işletmelerin gerçek finansal yapılarını sağlamlaştırılması ve finansman sorunlarına çözüm getirilmesi amacıyla yeniden değerlendirme işlemlerine izin verilmesi şirketler için bir avantajdır¹²⁸.

e) Vergi Ertelemeleri

Gelişmekte olan ülkelerde en yaygın olarak uygulanan teşvik türüdür. Özellikle yeni bir yatırım söz konusu olduğunda, şirket kurumlar vergisinin veya diğer vergilerden belirli bir dönem için (5yıl) muaf tutulmaktadır. Uygulama açısından son derece kolay olan bu yöntem, vergi hesaplamasını gerektirmediği gibi, yüksek enflasyonun görüldüğü ülkelerde yükümlülüğün geleceğe ertelenmesi sayesinde yatırımcıya ayrı bir getiri sağlamaktadır¹²⁹. Ayrıca vergi ertelemeleri konusu günümüzde daha çok Ar&Ge faaliyetleri ilgili bir verginin ödenmesini ertelenmesine olanak sağlayan uygulamalar yaygın olarak görülmektedir.

f) Yatırım Vergi Kredisi (Investment Tax Credit)

Bu teşvik türü vergi öncesi karın bir miktarının gelecek yıllarda yapılacak yatırım harcamalarını için fon olarak tutulmasıdır. Vergi kredisinin süresi değişken ya da sabit olabilmektedir. Sabit vergi kredisi, bir yıl içerisinde yapılacak yatırım harcamalarının sabit bir yüzdesinin fon olarak ayrılabilmesini sağlarken; değişken

¹²⁸ Hikmet Uluşan, "Yeniden Değerleme Uygulamasının Sermayeyi Koruyucu Etkisi", **C.Ü. İ. İ. B. F. Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Yıl:2002, s. 113.

¹²⁹ Serkan Benk, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler", **İşgüç- Endüstri İlişkiler ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 6, Sayı:1, Sıra:8, No:195, <<http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=195&cilt=6&sayi=1&yil=2004>>, (Erişim 1.12.2013)

vergi kredisinde, yapılacak yatırım harcamalarının bir yılı aşması durumunda, bu aşan kısmın gelecek yıllara aktarılabilmesine olanak verir¹³⁰.

Vergi kredileri (özellikle Ar&Ge harcamaları için) vergi muafiyetinden daha çok yaygın hale gelmiştir. Ar&Ge ve diğer yatırım harcamaları belli bir yüzdesi vergilendirilecek gelirden indirilmektedir. Vergi kredilerinin önemi uygulanacağı ülkenin temel esaslarına göre değerlendirilir. Bir ülkede vergi kredilerindeki farklılıklar, Ar&Ge harcamaları veya ücret maliyetleri ve bu harcamalarının işletmelerin ölçek büyüklüğü üzerindeki etkileri, bölgesel ve teknolojik yapıya bağlıdır¹³¹.

g) İstisna ve Muafiyetler

Vergi istisnası (veya vergi ayrıcalığı), vergi kanunlarında esas olarak vergilendirilmesi öngörülen bir konunun veya nesnenin kısmen veya tamamen, sürekli veya geçici olarak vergi dışı bırakılmasıdır. Vergi muafiyeti ise, kendileri için vergi borcu doğması öngörülmüş olduğu halde, belirli kişi veya grupların vergi yükü dışında tutulmasıdır¹³².

h) Gümrük Muafiyeti

Gümrük Muafiyeti, devletin muafiyet gelirlerinden vazgeçmesi yoluyla uygulandığı bir teşvik aracıdır. Yatırımcının yatırım için ihtiyacı olan makine teçhizatın ithali esnasında ödemesi muhtemel vergiden muaf tutularak yatırım maliyeti azaltılmaktadır. Bu tür yatırım teşviki özellikle, yatırımın yapılmasında dış girdi ihtiyacı yüksek olan yatırımların teşvikinde etkin bir araçtır¹³³.

i) KDV İstisnası

Sermaye malları alımı sırasında tahakkuk eden KDV'nin ertelenmesi veya tamamen istisna edilmesidir. Üretimi teşvik etmek amacıyla kullanılan KDV genellikle ihraç ürünlerine uygulanır. İhraç ürünlerinin üretimi sırasında kullanılan ara ve temel mallar için ödenmiş olan KDV, ürün ihraç edildikten sonra iade edilir veya işletmenin ödeyeceği diğer vergilerden mahsup edilir. Mahsup uygulamasında

¹³⁰ Rukiye Gök(a), "Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Uygulanan Vergisel Teşvikler", **Vergi Dünyası**, Sayı:351, Kasım 2010, s. 157.

¹³¹ İdris Sarısoy, **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Vergi Teşvik Politikası**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2008-23, İstanbul 2008, s.89.

¹³² Fevzi Devrim, **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, İzmir 2002, s. 247.

¹³³ Rukiye Gök(b), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Uygulanan Vergisel Teşviklerin Türkiye Özelinde Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, Sayı:357, Mayıs 2011, s.168.

işletmenin elde edeceği fayda daha fazladır, çünkü iade işleminin gecikmesi, fiyat değişimleri nedeniyle ödenecek değer in kıymetini düşürür¹³⁴.

KDV desteği bir vergisel teşvik aracı olarak genellikle sermaye malı makine teçhizatlar için uygulanmakla beraber kapsamı genişletilerek yatırım kapsamına giren her türlü harcama kalemine uygulanabilir. KDV desteği ilk olarak yatırım aşamasında şirketlerin ihtiyacı olan finansman giderlerinde bir hafifletmeye neden olması açısından büyük değer taşımaktadır¹³⁵.

2. Özel Amaçlı Teşvik ve Uygulamalar

Yurtiçindeki mükellefleri kapsam dışı tutan ve sadece yerleşik olmayan, yani yabancı mükellefleri hedef alan ve hacim itibarıyla bir veya birkaç şirket ve bireyin yararlanabildiği vergi teşviklerini kapsamaktadır¹³⁶.

a) Vergi Tatili (Tax Holidays)

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanan teşvikler arasında yer alan vergi tatilleri, belirlenen alanlarda belirli bir dönem için elde edilmiş kazançlar üzerinden kısmen veya tamamen vergi ödenmemesini öngören bir teşvik türüdür¹³⁷. Şirketin elde ettiği karın belli bir süre zarfında (yükümlü olduğu diğer vergilerin) vergi dışı bırakılması şeklinde olabileceği gibi, düşük bir oranla vergilendirilmesi veya her ikisinin de uygulanması şeklinde olabilmektedir. Vergi tatili genellikle aşağıda yer alan vergiler için uygulanmaktadır¹³⁸:

- Kurumlar Vergisi (Corporate Income Tax)
- Dış Ticaret Vergileri (İthlata ve İhracat Vergileri)
- Katma Değer Vergisi (Value Added Tax)
- Ücretler Üzerinden Alınan Vergi Kesintileri (Employment Tax)
- Satış Vergileri (Sales tax).

Vergi tatili uygulamasının hem işletmeler hem de vergi otoriteleri açısından kolaylık ve sadelik gibi belirgin avantajlar taşısa da; vergi geliri, idari maliyetler ve

¹³⁴ Sarısoy, **a.g.e.** , s. 92.

¹³⁵ Gök(b), **a.g.e.** , s.160.

¹³⁶ Saraç, **a.g.e.** , s. 127.

¹³⁷ Şevket Tüylüoğlu- Levent Necmi Aktürk, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekme Çabalarının Kurumsallaşması: Yatırım Promosyon Ajansları", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2006, s. 88.

¹³⁸ Erkan Yetkiner, "Vergi Tatilinin (Tax Holidays) Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikindeki Yeri", **Vergi Dünyası**, Sayı: 275, Temmuz 2004, s. 55.

vergiye uyum yönlerinden yaygın bir yanılığının oluşmasına sebep olmakta ve ev sahibi ülkeler için büyük risk oluşturmaktadır. Her hangi bir vergi ödenmediği düşüncesi uygulamada ilgili işlemlerin gerekliliğini göz ardı etmektedir. Bununla birlikte, bir ülkede vergi tatili süreleri bitiminde sermayenin hareketliliği dolayısıyla şirketler faaliyetlerini farklı ülkelere kaydırmaktadırlar¹³⁹.

b) Serbest Bölgeler

Serbest bölgeler, bir ülkenin egemenlik sınırları içinde bulunmakla birlikte, o ülkenin gümrük sınırları dışında yer alan, değişik amaçlarla kurulabilen ve bu amaçlara hizmet eden sınai ve ticari faaliyetler açısından ülkenin diğer bölgelerine göre daha çok teşvik gören, sınırları belirlenmiş ve sıkı bir şekilde korunan bölgelerdir. Yani serbest bölgeler, ülkenin gümrük alanından ayrıldığı, malların ve hizmetlerin gümrük işlemlerine tabi tutulmadan ithal edildiği, depolanabilir ve yeniden ihraç edilebilir duruma geldiği bir alanlardır¹⁴⁰.

Başlıca üç tür serbest bölge bulunmaktadır. Bunlar; ticari, sanayi ve özel serbest bölgelerdir. Serbest ticaret bölgelerinde tanınan en belirgin mali avantajlar şöyle sıralanabilir¹⁴¹:

- Bölgede mallar bekletildiği sürece gümrük vergilerinden istisna edilmeleri.
- Bozulan, zarar gören veya teknolojik eskimeye maruz kalan mallar için herhangi bir vergi ve başka ödemenin olamaması.
- Gümrük vergisiz yurtdışından gelen malların yeniden ihracının olası olması.
- Herhangi bir vergi, harç gibi yükümlülük olmaksızın aynı veya diğer serbest bölgede bulunanlar arasında malların transferine izin verilmesi.

Bazı uygulamalarda sıfır verginin dahi söz konusu olduğu serbest bölgeler, sundukları mali avantajların yanında vergi idaresine ilişkin bürokrasinin çok yoğun olduğu veya yolsuzlukların vergi otoritesine ait kurumlarda sık yaşandığı ülkeler dikkate alındığında, yabancı sermayenin vergi idaresi ile ilgili ilişkilerini de ortadan

¹³⁹ Alexander Easson- Eric M. Zolt, "Tax Incentives", World Bank Institute, <<http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/EassonZoltPaper.pdf>>, (Erişim 1.12.2013)

¹⁴⁰ Erhan Gümüş, "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirmesi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 21, Ocak 2007, s. 48.

¹⁴¹ Filiz Giray(b), "Vergi Rekabeti ve Serbest Bölgeler", **Vergi Dünyası**, Sayı: 272, Nisan 2004, s.181.

kaldırıldığından söz konusu sermaye ile kurulacak oluşumlara farklı ayrıcalıklar da tanınmaktadır¹⁴².

Ayrıca, niteliksiz ama düşük ücretle çalışmaya razı olan işgücünün bol olduğu gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin emek-yoğun üretim süreçlerini gerçekleştirdikleri yerler ve ev sahibi hükümetlerce yurtiçine göre birçok açıdan özendirici kılınan serbest bölgeler ve diğer off-shore üretim siteleri bu tür yabancı yatırımların yoğunlaştığı alanlar olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyük miktardaki işgücünün varlığı ve üretimin aşamalara ayrılabilmesi özellikle emek yoğun malların üretiminde bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük elde ettikleri söylenebilir¹⁴³.

c) Vergi Cennetleri

Vergi cennetleri, yabancı yatırımcıyı ülkeye çekebilmek için sistemlerinde gelir, servet, harcama ve sermaye vergileri gibi hiç bulundurmayan veya söz konusu vergileri bulundurdukları gibi vergi oranlarını düşük tutan, indirim, istisna ve muafiyetlere geniş uygulama alanı sunan işlemlerin gizli şartlar altında yapılabilmesine olanak tanıyan ve çoğunlukla kıyı bankacılığı merkezleri olarak faaliyet gösteren fiziki yatırım alanları sınırlı olan küçük ülkelerdir¹⁴⁴.

Vergi cennetlerinde faaliyette bulunulmasının en önde gelen nedeni, bu yerlerin sağladıkları vergisel avantajlardır. Düşük bir efektif vergi oranı uygulanması veya vergilerin yokluğu yabancı banka veya ÇUŞ' ları bu ülkelere çekme politikasının bir parçasıdır. Vergi cenneti ülkeler "kaynak ilkesini" uygulamakta ve buralarda yerleşik işletmelerin yurt dışı kazançları vergiden istisna olmaktadır. Ancak bu yerlerin sağladıkları vergiden kaçınma olanakları, vergi kaçırınlarca yanlış kullanılabilir¹⁴⁵.

Vergi cennetleri küçük ve doğal kaynaklarının kıtlığı nedeniyle sanayi ülkesi olamaya uygun olmayan ülkelerdir. Bundan dolayı fiziki yatırımları teşvik

¹⁴² Murat Çak, **Uluslararası Vergi Rekabeti Transfer Fiyatlandırması ve Vergilendirme**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s. 22.

¹⁴³ Lütfü Öztürk, "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2004, s. 123.

¹⁴⁴ Şennur Hoşyumruk, **Vergi Cennetleri, Tercihli Vergi Rejimleri ve Zarar Verici Vergi Rekabetinin OECD Ülkeleri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1459, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 775, Eskişehir 2003, s. 7.

¹⁴⁵ Semih Öz, **Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri**, Maliye Hukuk Yayınları, Mart 2005, s. 130.

edememelerinden dolayı, finansal hizmetler ve portföy yatırımları açısından cazibe ortamı sağlamaya çalışmakta ve bankacılık, muhasebe, hukuk hizmetleri sunarak, iletişim, ulaşım, otel, ofis araç ve gereçleri gibi altyapı hizmetleri sağlayarak birey ve kurumların vergi yüklerini azaltmayı önermektedirler. Vergi cennetlerinde, yükümlüler vergi kaçırmakta, mevcut yasalarla yasal olarak vergi ödememektedirler¹⁴⁶. Yerel ekonomilere yatırılabilir özel karlar onun yerine diğer vergi alanlarına götürülürken, sermaye olduğu yerden başka yere aktarıldığında ulusal hazineler önemli sosyal hizmetler için gerekli olan vergi gelirleri kaybına uğramaktadır¹⁴⁷.

d) Tercihli Vergi Rejimlerinin Oluşturulması

Tercihli vergi rejimleri, çoğunlukla sermaye akımlarını belirli bir yol üzerinden transferini gerçekleştirmek üzere kanal fonksiyonu göstermek amacıyla oluşturulması mümkün. Bu rejimler genel vergi sisteminin çerçevesi dışında vergi dışı düzenleme ile tasarlanmış olabilir¹⁴⁸.

Mali ve diğer faaliyetlerdeki vergi farklılıkları sonucunda kolay hareket edebilen ekonomik faaliyetleri çekmek için hedeflenen ayrımcı vergi rejimleri finansal yatırım gelirlerini çekmeyi hedeflediğinde daha başarılı olmaktadır. Bu durumda ayrımcı vergi rejimlerinin varlığı, komşu ve diğer ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını ayrımcı vergi rejimi uygulayan ülkeye çekmektedir¹⁴⁹.

C. Teşviklerin Önemi ve Nedenleri

Yatırım kararı sürecinde vergi sorunları gittikçe daha önem faktör haline gelmeye başladığından beri, küreselleşme mühim bir ölçüde tüketici piyasa payı büyüklüğü, iş gücü potansiyeli, altyapı, ticaret politikaları, makroekonomik istikrar gibi belirleyicilerin önemini azaltmıştır¹⁵⁰. Böylece, ekonomik entegrasyon ve özellikle bölgesel ticaret anlaşmaları ve vergi teşvikleri doğrudan yabancı yatırım yeri

¹⁴⁶ Tülin Canbay, **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim (Antikçağdan Günümüze)**, Dora Basım Yayın, Bursa 2009, s. 153.

¹⁴⁷ İhsan Günaydın, "Vergi Cennetleri Global Yoksulluk Problemlerinin Bir Nedeni Midir?", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 206, Kasım 2005, s. 131.

¹⁴⁸ Ersan Öz-Sevinç Yaraşır, "Global Vergi Rekabeti", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 52.Seri, Yıl:2009, s. 30.

¹⁴⁹ UN, **World Investment Report 1998, Trends and Determinants**, UN Conference on Trade and Development, New York and Genova, 1998, s. 82.

¹⁵⁰ Yoram Maralioth, "Tax Competition, Foreign Direct Investment and Growth: Using Tax System to Promote Developing Countries", 23 **Virginia Tax Review**, Vol: 23, No: 157, Year: 2003, s. 179.

kararı alınırken ciddi faktör haline gelmiştir. Bu da gelişmekte olan ülkeleri daha çok yabancı yatırım çekmek adına vergi teşviklerini daha yaygın olarak uygulamaya itmiştir¹⁵¹.

Teşviklerin yatırımların bölge ve endüstri seçimini etkileyebildiği varsayımına dayanarak bu uygulamaların etkin işleyişi sonucunda istihdam ve diğer önemli sosyal faydalar elde edilebilir. Bilinçli hükümet yetkilileri veya politika belirleyicileri tarafından refahın maksimizasyonu ve ekonomik gelişme ve büyümenin sağlanması için teşvik uygulamalarının maliyetlerinden ve ilgili harcamalardan daha büyük fayda sağlamalarına ve etkin sonuçlar vermelerine büyük ilgi gösterilmektedir¹⁵².

Teşviklerin az gelişmiş ve daha az kaynaklara sahip olan ülkeler tarafından sağlanıp sağlanmadığı bir tartışma konusudur. Daha yüksek işsizlik oranı ile karşıya karşı kalan hükümetler siyasal otoriteler tarafından daha geniş teşvikler sağlamaları yönünde ağır baskılara maruz kalmaktadırlar. Bir diğer taraftan düşük istihdam ve yüksek işsizlik yerel mali dengenin bozulmasına ve hükümetin daha az vergi geliri elde etmelerine sebep olarak gelecekteki muhtemel harcamaların önünü kesmektedir¹⁵³.

D. Teşvik Uygulamalarının Etkinliği

Teşviklerin etkinliği konusunda süregelen tartışmalar sonucunda yabancı yatırımları çekme konusunda dikkatleri potansiyel yarardan daha çok maliyet yönüne çekmiştir. Vergisel teşviklerin yatırım akışını hızlandırma konusunda etkin olmasına karşın devletin üstlendiği maliyetler daha ağır basabilmektedir. Burada ilk ve en belirgin eleştiri belirli teşviklerin olmadığı takdirde devlet hazinesinin uğradığı potansiyel kayıplardır. Ancak teşviklerin uygulanması söz konusuysen "bedavacı" ("free rider") bit tutumla karşı karşıya olma durumu olasıdır. Yabancı şirketleri cezptirme çabasında olan devletlerin karşıladığı altyapı ve eğitim harcamaları dolaylı bir etki gösterse de kamu maliyesi açısından "sıfır toplamlı bir oyun" ile

¹⁵¹ Andes E. Bazo Pisani, "Do Developing Countries' Tax Incentives Attract Investment or Create Disaster?", **Tax Notes International**, October 27, 2008, s. 301.

¹⁵² Timothy J. Bartik, "Solving The Problems of Economic Development", In *Reining in The Competition for Capital*, Ann Markusen ed. Kalamazoo, **MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research Press Book Chapter**, 2007, s. 111.

¹⁵³ Peter S. Fisher- Alan H. Peters, "State and Local Incentive Competition for New Investment", In *Industrial Incentives: Competition Among American Cities*. Kalamazoo, 1998, **MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research Press Book Chapter**, s. 21.

sonuçlanabilir¹⁵⁴. Aslında ülkenin bir bölgesinde yerel düzeyde oluşan kazanımlar ülkenin bir diğer kısmında olumsuz etkilere sebep oluyorsa "sıfır toplamlı oyun" meydana gelmektedir. Teşvik politikaları ancak yerel ve küresel bazda verimli olduğu takdirde büyüme sağlanabilmektedir. Yerel düzeyde artan ekonomik refah dengesi ülkenin diğer bölgelerinde meydana gelen negatif dışsallıklar sonucunda bozulabilmektedir¹⁵⁵.

Teorik düzenlemede teşviklerin başarısı, kamusal maliye ve faydalarının karşılaştırması ile açıklanabilir. Fakat uygulamada birbirleri ile kıyaslanabilecek güvenilir veri ve bilgiye ulaşamadığından, genellikle teşvik uygulamaları ile ilgili değerlendirme ve eleştiriler sosyal ve ekonomik gelişmeler hesaba alınarak yapılır. Uygulamada kolay ve hızlı müdahale aracı olduğundan dolayı teşvikler sık ve yaygın olarak uygulanmakta, ancak çoğunlukla ağır eleştirilere maruz kalmaktadırlar¹⁵⁶.

Teşviklerin diğer kamusal müdahale araçlarından farklı olarak daha fazla eleştiri almasının en önde gelen sebebi ise, sistemin "seçicilik" üzerine kurulmuş olmasıdır. Genellikle yatırımın yerine (bölgesel), konusuna, işletme yapısına göre (sektörel) veya endüstriye göre (endüstri ölçeği) "seçim" yapılmaktadır¹⁵⁷.

Teşvik politikaları her ülke için farklı özellikler ve sonuçlar taşır. Örneğin, Güneydoğu Asya ülkeleri yatırım mallarının maliyetlerini azaltmak ve dış dünyaya uyum sağlamak amacıyla, dış ticaret alanında ticareti özendirici teşvikler uygulamıştır. Böylece artan ihracatta ortaya çıkan fazlalığı yeni yatırımlara, üretim ve verimliliğe yönlendirmişlerdir¹⁵⁸.

Gelişmekte olan ülkelerde devletin finansal sisteme müdahaleleri, borçlanma yoluyla finansman lehine bir eğilim oluşturur. Düşük faizli kredilerle sanayinin yönlendirilmesi faiz oranlarına tavan uygulanması ve zor durumda olan işletmelerin

¹⁵⁴ Jaques Morrisset- Neda Pirnia, "How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment – A Review", **Policy Research Working Paper**: 2509, The World Bank and IFC Foreign Direct Investment Advisory Service, December 2000, s.21- 22.

¹⁵⁵ Miroslava Cedidlová, "The Effectiveness of Investment Incentives in Certain Foreign Companies Operating in the Czech Republic", **Journal of The Competitiveness**, Vol: 5, Issue:1, March 2013, s. 111.

¹⁵⁶ Mehmet Şahin- Özge Uysal, Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Yatırım Teşviklerinin Shift- Share Analizi, **Maliye Dergisi**, Sayı: 160, Ocak- Haziran 2011, s.113.

¹⁵⁷ Şirin, **a.g.e.** , s.67.

¹⁵⁸ Mustafa Gülmez- İlçay Noyan Yalman, "Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği", **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 24, Sayı:2, Yıl: 2010, s. 237.

kurtarılması sonucunda borcun maliyeti piyasa düzeyinin altında seyrederek ve enflasyon nedeniyle borçlanılan miktarın satın alma gücünün düşmesi de bunu destekler. Faizlerin düşük olduğu işletmelerim imalattan değil enflasyon altında borçlanmadan kazandıkları durumda, uygulanan teşvik yönlü kararlar etkin olmaktan uzak kalır¹⁵⁹.

Teşvik programlarının etkinliğinden tartışmasında kesin bir sonuca varılması zordur, nitekim bu konu üzerine yapılan hem ülke içinde hem de ülkeler arasında benzer programları tetkik eden çalışmaların bile sonuçları farklılık göstermektedir. Örneğin, hem Robin Wilder (1989) hem de (1994) İndiana eyaletinde girişim bölgeleri programlarını incelemeye almışlardır. Rubin ve Wilder program hakkında olumlu sonuçlar elde etmiş ve bu bölgelerin eşit alanlardan daha belirgin olarak fazla getiri sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Parke ise, bunun tam tersine bu bölgelerin daha az sermayeye sahip olduğu sonucunu saptamıştır¹⁶⁰.

E. Teşvik Rekabeti

Artan küreselleşme eğilimleri sonucunda ulusal düzeyde belirlenen vergi politikası tercihlerinin etkileri ulusal sınırlar içinde kalmamış ve etki alanları diğer alanlara girmiştir. Bu durumda ulus devletler, ülke içinde egemenlik haklarının karşılığında sahip oldukları tekel gücünü belli ölçüde yitirirken, küresel arenada tıpkı firmaların kendi aralarında yaptıkları gibi, rakipleri ile rekabet etmeye başlamışlardır¹⁶¹.

Günümüzde ülkelerin ulusal yatırım mevzuatına damgasını vuran en önemli ilke, yabancılar tarafından gerçekleştirilen yatırımlarla yerli yatırımlar arasındaki eşitlik ilkesidir. Ancak bazı ülkelerin bu konuda daha ileriye gittiği görülmektedir. Yabancı yatırımcılar, yatırım kararını vermeden önce ev sahibi ülkeden ek güvenceler ve menfaatler talep edebilmektedir. Bazen de ev sahibi ülkeler yabancı yatırımı cezp

¹⁵⁹ Ali Yavuz, "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel Kesim Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl:2010, Cilt: 15, Sayı:1, s. 89.

¹⁶⁰ A. Niyazi Özker- Mine Biniş, "Vergi Uygulamalarında Bölgesel Kalkınma Hedefleri ve Bölgesel Mali Teşvikler açısından Değerlendirilmesi", **S.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 19, Yıl: 2010, s. 499.

¹⁶¹ Habib Yıldız, **Küreselleşmenin Vergileme Üzerine Etkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 130.

etmek için Polonya ve Romanya'nın yaptığı gibi özel mevzuat yürürlüğe koymaktadırlar¹⁶².

Benzer koşullara sahip diğer ülkeler vergi teşviki uyguladıkları takdirde uluslararası rekabet gücünü koruyabilmek adına bunun gibi uygulamalara girişebilir. Ayrıca herhangi bir ülke vergi teşviki uyguladığında diğerleri de aynı şekilde uygulamaları hayata geçirerek kendilerini küçük yatırım artışlarının bedeli olarak büyük vergi gelirleri kayıplarına uğradıkları "dibe doğru yarış" içinde bulunurlar¹⁶³.

Neo-klasik düşünce kapsamında, teşviklerin piyasa ve rekabet açısından bozucu etkileri olmasına rağmen ekonomik etkinlik açısından ölçek ekonomilerinin sonucunda teknoloji transferi gibi pozitif dışsallıkların söz konusu olduğunda hükümetler tarafından teşviklerin uygulanması ihtiyaç olarak görülebilir. Teşvik rekabeti giderek çıkılmaz bir alabilmekte ve haklarından ekonomik olarak daha yüksek seviyelere çıkabilir. Kaynakların israfı ve yanlış alanlara yönlendirilmesi bir yana, oligopolistic bir piyasada büyük ölçekli sermaye teşvik projelerinin desteklenmesi rekabeti bozabilmektedir. Bunun yanı sıra çok ilginç bir şekilde hükümetler geliştirilmesini veya teşvik verilemesini gerektirmeyen alanlarda bile ÇUŞ'lar tarafından bu yönde baskılarla karşılaşmaktadırlar¹⁶⁴.

Teşvik rekabeti konusunda, önceleri ABD' nin eyaletlerinin sağladıkları hizmetler karşılığında vergi tahsilindeki rekabet koşullarını irdeleyen Tiebout modeli geliştirilerek ülkelerin yatırımcılara sağladıkları kamusal mallar ve hizmetler (altyapı, tesis, eğitimli işgücü, çeşitli destek ve ayrıcalıklar) açısından ülkeler arası teşvik rekabetine uyarlanmıştır¹⁶⁵. Kısacası, teşvik rekabetinin hükümetlerin ülke refahı ve sosyoekonomik gelişme için daha etkin teşvik politikalar uygulamalarını tetiklediğini ifade etmek mümkündür.

Yatırımcılar çoğunlukla, büyük bir yatırım için uygun bölge seçerken ev sahibi ülkenin sunduğu mali veya finansal teşviklerden daha çok,

¹⁶² Feride Öztürk- Fatih Çelebioğlu, **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Seçkin Yayınları, Eylül 2006, s.301.

¹⁶³ Ahmet Tekin, "Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, Aralık 2006, s. 310.

¹⁶⁴ Thomas L. Brewer- Stephen Young," Investment Incentives and the Intenational Agenda", **The World Economy**, Vol: 20, Issue: 2, March 1997, s. 178.

¹⁶⁵ Ann Markussen – Katherine Nesse, "Institutional and Political Determinants of Incentive Competition", **Reining in The Competition For Capital**, W. E. : Upjohn Institute For Employment Research, Kalamazoo, 2007,s. 16-17.

"temeller"(fundamentals) olarak adlandırılan; siyasi ve makroekonomik istikrar, pazar erişimi ve uzun vadeli büyüme potansiyeli, uygun vasıflı işgücünün ve gerekli altyapının varlığına kriterlere önem vermektedirler. Ülkeler bu durumun farkında olduklarından dolayı ilk öncelik olarak bu koşulları sağlama yönünde hareket etmekte bu da doğal olarak belirgin bir kamusal fayda yaratmaktadır. Ülkelerin bu tür faaliyetler üzerine rekabet içinde olmaları pozitif dışsallık yaratmaktadır. Bu da, ülkede doğrudan yabancı yatırımların olmadığı durumda bile ülkedeki ekonomik büyümeyi ve verimlik seviyesini arttırdığı gibi küresel alanda da bu tür yatırımların çoğalmasına yol açmaktadır. Teşvik rekabetinin bu tür etkisi kısaca, "pozitif toplamli oyun" (positive-sum game) hipotezi olarak adlandırılmaktadır¹⁶⁶.

Teşvik rekabeti hükümetlerin daha etkin kamu hizmetleri sunmalarına ve "Leviatan modeli" olarak adlandırılan israf niteliğindeki harcamalarını azaltarak geriye kalan fonlarını daha verimli olan alanlara yönlendirmelerine sebep olmaktadır¹⁶⁷.

Yatımları diğer ülkelere kaptırmamak için ülkeler çalışma ve diğer ilgili mevzuatlarda şeffaflık ilkesinden uzak davranarak emek ve sosyal konularda ödün vermektedirler. Bu tür tavizler ve israflar ise uzun dönemde küresel ve ülke refahı üzerinde geri döndürülemez kayıplar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bunun gibi bozucu etki ise, "negatif toplamli oyun" (negative-sum game) olarak adlandırılmaktadır¹⁶⁸.

Yatırım teşviklerinin kullanımı konusunu çok yönlü eleştiri ve yorumlara açıktır. İlk akla gelen argüman ise, hükümetlerin teşviklerin kullanımını azaltmaları yönünde birbirleri ile işbirliği yapmaları mümkünken teşvik rekabeti yüzünden bu yola başvurmaları çok güç ve hatta olanaksız bir durumdur. Bu geniş olarak bilinen görüş ise "Mahkûm Çıkmazı" ifadesi ile anılmakla beraber yerel yönetimler ve hükümetler arasında uyguladıkları teşviklerin bir çatışma yarattığını göstermektedir¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Charles Oman, Policy Competition for Foreign Direct Investment, **Development Centre Studies, OECD 2000**, A Study of Competition Among Governments to Attract FDI, s. 17-18.

¹⁶⁷ Hans Christiansen- Sharles Oman- Andrew Charlton, "Incentive- based Comptetion For Foreign Direct Investment: The Case of Brazil", **Working Paper on International Investment, OECD Directorate For Finanacial, Fiscal and Enterprise Affairs**, No: 2003/1, March 2003, s. 9.

¹⁶⁸ Oman, **a.g.m.** s. 19-20.

¹⁶⁹ Ceditlová, **a.g.m.** s. 110.

F. Uluslararası Teşvik Rekabeti ve Refah Çıktıları

Yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü hükümetler istihdam yaratmaları yolunda en güçlü baskılara maruz kalmakta ve bundan dolayı onlardan daha büyük teşvik sunmaları beklenmektedir. Diğer taraftan, yüksek işsizlik ve yavaş büyüme bu devletlerde yaşanan mali sıkıntılar, azalan vergi tabanı ve yeni harcama girişimleri desteklemek için çok düşük olması durumu ile örtüşmektedir¹⁷⁰. Daha sorunlu olan yerleşimlerde ekonomik gelişme araçları daha geniş çapta kullanılmakta ve teşviklere daha çok harcama yapmaktadırlar. İleri teknoloji hedefli kalkınma politikalarının gerçekleştirilmesi yönünde siyasi ve idari kararlılık oranı daha fazladır¹⁷¹.

Küresel şirketlerin varlığı ve bunların kamu gelirleri üzerine olan potansiyel etkileri hakkında süregelen tartışmalar biz kez daha olumlu etkilerin çok belirsiz halde, olumsuz etkilerin ise çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Bunlar faaliyetlerini bir ülkeden diğerine aktarabildiklerinden dolayı vergisel teşviklere büyük ölçüde duyarlıdırlar. Rekabetçi baskılar ülkeleri sürekli vergi kanunlarını ve yabancı yatırımlarla ilgili mevzuatı yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmaktadırlar¹⁷².

Uluslararası alanda bu tür rekabet artık sadece ülke içindeki hedeflere ulaşmak adına değil bunun yanı sıra başka ülkelerle yatırım çekme konusunda rekabet etmek amacıyla çeşitli teşvik alternatiflerini sunmaktadırlar. Bu rekabet süreci "teklif savaşı" terimi ile anılmaktadır. Ancak, yatırımların kendi ülkelerinde gerçekleşmesini isteyen hükümetler firmalara sundukları teşviklerin neticesinin her ne kadar olumlu olması beklense de verimsiz ve masraflı çıkabilmektedir¹⁷³.

¹⁷⁰ R.Guskind, "The Giveaway Game Counties", **Planing** 1990, No:57, s. 6.

¹⁷¹ Fisher- Peters, **a.g. m.**, s.23.

¹⁷² Alina Cristina Nuță-Florian Marcel Nuță, "The Effectiveness of The Tax Incentives on Foreign Direct Investments", **Journal of The Public Administration, Finance and Law**, Issue: 1/2012, s. 58.

¹⁷³ Birol Kovancılar, **Ülkemizde Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Yatırımların Teşviki ve Avrupa Birliği Uygulamaları Çerçevesinde Alternatif Modeller**, TÜGİAD Ekonomi Ödülleri 2003, s. 64.

Şekil 1.Yatırım Teşviklerinin Kullanımından Dolayı Kaynaklanan Refah Çıktıları Matrisi

İç	Yatırım Çalma (Investment Poaching)	Sağlıklı Rekabet (Healthy Competition)	Kazanç
	Komşuyu Sefaletle Düşürme (Beggart-thy-Neighbour)	Kazananın Laneti (Winner's Curse)	Refah
(Domestic Welfare)			
Uluslararası Refah (International Welfare)			
<i>Kaynak: Andrew Charlton, "Incentive Bidding for Mobile Investment: Economic Consequences and Potential Responses", OECD, Development Centre, Technical Papers No: 203, DEV/DOC(2003)01, January 2003, s.12.</i>			

1. Yatırım Çalma (Investment Poaching)

Yabancı yatırımlar için işgücü ve çevre standartları ile ilgili olarak düzenleyici teşvikler hakkındaki güncel tartışmalar içinde üç konu hâkimdir. Birincisi, ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımlar için rekabet içinde iken kendi ülkeleri için kazançlı olan ancak, küresel refah kaybına veya israfa yol açan politikalar çerçevesinde standartları düşürerek gerçek veya potansiyel "dibe doğru yarışa" girmeleri hususudur. Bir diğer sorun ise, yatırımcıların ev sahibi ülkeden daha yüksek standartlarını uygulamak ve böylece küresel kurumsal stratejisinin bir parçası olarak genel düzeyini yükseltmek adına bir gerçek ya da potansiyel "zirveye doğru yarış" konusudur. Üçüncüsü ise, bu alandaki çok taraflı anlaşmaların kurulması ve uygulanması esnasındaki zorluklar

ışığında uluslar arası hukuk çerçevesinde uluslararası firmaların sorumlulukları sorunudur¹⁷⁴.

Ev sahibi ülke açısından bakıldığında, teşvik rekabeti bir hükümeti yabancı firmaların ekonomide bulunmaları sonucu getiri derecesinden fazla elverişli teşvikler teklif etmeye zorlayabilmektedir. Bu tür teşviklerin fazlasıyla uygulanması ev sahibi ülkenin bütçesine olumsuz etki edebilir ve kaynakların dengesiz dağılımına ve ülkenin iç refahında olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir¹⁷⁵.

2. Sağlıklı Rekabet (Healthy Competition)

Dışsallıkların nerde ve ne zaman oluşacağını kestirmek kolay değildir. Refahın artışı ise, ancak dışsallıkların değerinin yatırım teşviklerinden daha fazla olması durumunda oluşabilen bir durumdur. Eğer sübvansiyonlar veya teşvikler dışsallıklardan daha büyükse, ev sahibi ülke sadece kamu gelirinde kayıplar yaşamış olmayacak, bunun yanında bir de bu teşviklerle yerel şirketlere karşı ayrımcı davranarak istihdam ve piyasa payını daraltmış olacaktır¹⁷⁶.

Sağlıklı rekabet koşulunda iki tarafın da kazançlı olduğu durumda, teşvikler yatırım projelerinin akışını geliştirerek iş refahı sağlamaktadırlar. Yatırım rekabeti bundan ayrı olarak yatırım projelerini en yüksek değer üretecek şekilde yönlendirerek uluslararası verimliliği de güvence altına almaktadır. Teşvik yöntemleri ve araçları en az zarara uğratacak şekilde dikkatlice seçilmekte ve büyüklükleri toplam refahta en çok fayda yaratacak şekilde hesaplanmaktadır. Özellikle, bu teşvikler ev sahibi ülkenin yabancı kurumların varlığından kaynaklanan nihai dışsallık durumunu yansıtacak şekilde seçilmektedir. Bu durumda tüm koşullar sabitken en yüksek teklifi veren ve potansiyel verimliliği en yüksek olan ülke alacaktır¹⁷⁷.

3. Komşuyu Sefalet Düşürme (Beggar-thy-Neighbour)

Halen, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında olduğu gibi rekabet oldukça yüksek bir seviyede ve doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik olan bu

¹⁷⁴ Valpy FitzGerald, "Regulatory Investment Incentives", **OECD Directorate For Financial, Fiscal and Enterprise Affairs**, 20 November 2001, s. 8.

¹⁷⁵ Avi Nov, "The "Bidding War " To Attract Foreign Direct Investment: The Need For Global Solution", **Virginia Tax Review**, Vol: 25, No:4, Year:2006, s. 6.

¹⁷⁶ Magnus Blomström- Ari Kokko, "The Economics of The Foreign Direct Investment Incentives", **Foreign Direct Investment in The Real and Financial Sector of Industrial Countries**, **Springer**, 2003, s. 49.

¹⁷⁷ Andrew Charlton, "Incentive Bidding for Mobile Investment: Economic Consequences and Potential Responses", **OECD**, Development Centre, Technical Papers No: 203, DEV/DOC (2003)01, January 2003, s. 12.

politikalar bazı potansiyel "komşuyu sefalete sokma" boyutlarını içermektedirler. Bazı durumlarda bu politikalar "dibe doğru yarışa" neden olabilir çünkü yabancı yatırımcıların etkin olarak vergilendirilmeleri çok düşük olarak seyretmektedir. Ama ekonomik coğrafya literatüründeki son verilerde "dibe doğru yarış" daha çok periferik yerler arasında görülmekte ve çoğunlukla birkaç alternatif pazarlama stratejileri yanı sıra vergiler gibi konuma özgü maliyetlerden muaf tutulması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Stratejik teşviklerin varlığı büyük ve güçlü yatırımcılara daha gelişmiş teşvikleri elde etmek için ülkeleri birbirlerine karşı yarış içine sokma seçeneği vermektedir. Böyle yerler ve daha güçsüz, rekabetçi bir dezavantajı olan firmalar, doğrudan yabancı yatırımları çekmek için çok pahalıya mal olan davranışlar sergilemekte. Ayrıca bu yatırımcıların geldikleri yerin ülkelerinden daha yoksul olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda en az saldırgan ülkeler grubu Baltık ülkeleridir. Estonya yabancı yatırımcılara karşı nispetten yüksek % 26 oranındaki kurumlar vergisi uygulayarak oldukça muhafazakâr davranmaktadır, Letonya ve Litvanya' ya buna karşın daha düşük vergilerin yanında belirli yatırımcılara stratejik teşvikler sunmaktadırlar. Bu bazı özel durumlarda sıfıra yakın kurumlar vergisi uygulanabildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Letonya ve Litvanya rekabetçi vergi ve stratejik teşvikler yardımıyla Estonya' ya karşın coğrafik konumlarından dolayı oluşan dezavantajlarını dengelemiş oldukları görülmektedir¹⁷⁸.

4. Kazananın Laneti (Winner's Curse)

"Teklif savaşı" aslında sık sık kazan tarafı olmayan bir savaşa benzetilebilir. Ne kadar çok rakip varsa bu "savaşa", rekabet o kadar büyük ölçüde kızışmaktadır. Mantıksal olarak rakipler tekliflerini bir malın algılanan değeri kadar teklif vermeleri gerekirken, ağır rekabet koşullarında kazanmak adına rakipler aşırı yüksek teklifler sunabilmektedirler¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Camilla Jensen, "Foreign Direct Investment and Economic Transition: Panacea or Pain Killer?", **Europe- Asia Studies**, Vol: 58, No:6, September 2006, s. 889.

¹⁷⁹ Alex Easson, **Tax Incentives For Foreign Direct Investment**, Kluwer Law International, 2004, s. 102.

"Kazananın laneti" olarak adlandırılan bu paradoks yerel yetkililer herhangi bir (yerel olarak verimsiz) ve tesisin en verimli bir şekilde faaliyet gösterebileceği bölgede yatırım için olduğundan daha büyük teklif (ayrıcalık) sundukları halde kayıplarla karşı karşıya kalmalarıdır. Buna örnek olarak, var olan tesiste yüksek işsizliğin görüldüğü alandan düşük işsizlik alanına kaydırılması olabilir¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Cedidlová, **a.g.m.** s. 111.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TEŞVİKLER

I. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE GENEL REFORM SÜRECİ

1989 yılında Berlin Duvarının yıkılmasıyla birlikte üç komünist ülke; Çek Cumhuriyeti, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği 22 farklı ülkeye ayrılmıştır. Yeni bağımsızlık sürecinde olan bu ülkelere "geçiş ekonomileri" adı verilmiştir. IMF tarafından yapılan tasnife göre, Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA)*, Baltik Devletleri* ve günümüzdeki Bağımsız Devletler Topluluğu* bunların yanı sıra aynı süreçten geçen Asya ülkeleri* geçiş ekonomileri adı altında yer almaktadır. 2002 yılında ise, geçiş ülkeleri içerisine Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ da eklenmiştir. 2009 yılında da bu gruba en son dâhil edilen ülke ise, Kosova Cumhuriyetidir.

A. Piyasa Ekonomisine Geçiş Kavramı ve Süreci

EBRD (The European Bank for Reconstruction and Development)'in tanımlamasıyla geçiş, belirgin bir şekilde daha yönelimli ekonomi tesis etmeye yönelik süreçtir; ekonomik yapıda değişimi ve yeni kurumlar oluşturmayı içerir. Kumanda ekonomilerin temel sorunlar, fonksiyonel sisteminin olmayışı ve fiyat sistemini desteklemede ve mülkiyet haklarını korumada yasal ve finansal kurumların bulunmamasıdır¹⁸¹.

Merkezi planlama sistemine dayalı bir ekonomik ve siyasi yapıdan piyasa ekonomisine geçişi ve daha sonrasında dönüşümü sağlamak oldukça karmaşık ve zaman alan bir süreçtir. Bu kavramlar kültürel, ekonomik ve politik yönler açısından farklı anlam taşımaktadırlar. Buradaki "geçiş" kavramı belirli bir başlangıç

* Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (ODA); Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

* Baltik Devletleri; Estonya, Letonya, Litvanya.

* BDT ülkeleri; Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Molova, Rusya Federasyonu, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

* Asya'daki Geçiş Ekonomileri; Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam.

¹⁸¹ M. Kemal Değer- Ö. Selçuk Emsen, **Geçiş Ekonomileri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Dinamikleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 953, İ.İ.B.F. Yayınları No:108, Araştırma Serisi No:92, Erzurum 2005, s. 86.

noktasından bilinen bir son noktaya doğru eylemli bir süreci ifade etmektedir. Dönüşüm ise, uzun dönemli olarak politik sistemler arasındaki yakınlaşmanın ve teknolojik değişimin bir sonucu olarak, ekonomik ve politik bakımlardan sistematik ve sürekli bir değişimi ifade etmektedir¹⁸².

B. Geçiş Ekonomilerinin Benzer ve Farklı Yönleri

Geçiş ekonomileri birbirlerine benzeyen özellikleri nedeniyle diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Kişi başına düşen milli gelirden, sanayide istihdam edilen işgücü oranındaki benzerlikler, kullanılan enerji miktarı, yaygın bir altyapının varlığı dönüşüm sürecindeki ülkelerin temel özelliklerindedir. Ancak piyasa ekonomisine geçiş açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, farklı ülke ülke grupları ortaya çıkmaktadır¹⁸³.

Eski Sovyetler Birliği ve ODA ülkeleri arasındaki geçiş döneminin başlangıcındaki çok ileri düzeydeki kurumsal, jeopolitik ve kültürel benzerliklere rağmen, geçişin başlamasından bu yana çok farklı yönlerde ilerlemiş oldukları açık olarak görülmektedir. Bu farklılıklar, her şeyden önce uygulanan politikaların bir sonucu olmuştur. Geçiş aşamasının başlamasından itibaren bu ülkelerin karşılaştığı zorlukların benzer olmasına rağmen, göstermiş oldukları büyüme performanslarını belirleyen kurumsallaşma göstergeleri ve ülke ekonomilerinin potansiyelleri arasındaki farklılıklar önemli etken olmuştur. Ayrıca, ilk başta benzer kurumsal düzenlemelere sahip olan ülkeler farklı politikalar uygulayabilir ve bu politikalar sonucunda aynı kurumsal çerçeve içinde farklı sonuçlar elde edilebilir. Belirli ülkedeki problemlere uygun görülen politikalar, diğer ülkelerde uygulandığı takdirde aynı olumlu sonucu yaratmayabilir¹⁸⁴.

¹⁸² Süreyya Sakıncı, **Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Manisa 2005, s. 29.

¹⁸³ Hüseyin Avni Egelî- Selçuk Emsen, "Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme," Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29 (3), s. 38.

¹⁸⁴ Mehmet Balcılar, "Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29 (3), s. 101.

Geçiş ekonomilerinin temel özellikleri Havrylyshyn ve Wolf tarafından aşağıdaki gibi özetlenmiştir¹⁸⁵:

- Ekonomik faaliyetlerin, fiyat ve piyasa işlemlerinin serbestleşmesi (liberalleşmesi) ve akabinde daha etkin kullanımın sağlanması için kaynakların yeniden tahsisi;
- Makroekonomik istikrar ve dengenin sağlanması için dolaylı ve piyasa odaklı enstrümanların geliştirilmesi;
- Özelleştirme yoluyla etkin işletme yönetimi ve ekonomik etkinliğin elde edilmesi;
- Ekonomik etkinliği geliştiren teşvikleri sağlayan sıkı bütçe politikalarının uygulanması ve
- Mülkiyet haklarının, kanun hükümlerinin ve pazara giriş düzenlemelerinin şeffaf olduğu bir kurumsal ve yasal çerçeve oluşturulmasıdır.

Bunların yanı sıra bu ülkelerin ekonomik sistemleri ve yüksek beşeri sermaye birikimleri birbirlerine çok benzer olsa da, geçiş dönemi öncesinde diğer ekonomik göstergeler bakımından çok farklılık gösteriyorlardı. Bu göstergeler içerisinde, doğal kaynak indeksi, komünist rejim altında geçen yıl sayısı, ticari bağımlılık, aşırı endüstrileşme indeksi sıralanabilir¹⁸⁶.

Bu ülkelerde temelde kabul edilen önemli değişim planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişini karşılaştığı engel ve sorunları minimum düzeye indirerek sağlanması beklentisi mevcuttu. Ancak bu ülkelerin karşılaştıkları makro ekonomik problemler reel ekonomideki büyümede yaşanan daralma, enflasyon ve artışı ve bütçe açıklarının artması gibi üç temel sebepten dolayı görülmüştür¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Oleh Havrylyshyn- Thomas Wolf, "Determinant of Growth in Transition Countries", **Finance and Development**, June 1999,36(2), ProQuest, s. 12.

¹⁸⁶ Balcılar, **a.g.m.**, s. 106.

¹⁸⁷ Metin Meriç, "Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar: Kırgız Cumhuriyeti İçin Dersler", "Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29 (3),s. 133.

Tablo 2. Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları

Ülkeler	Kişi Başına Düşen GSMH*	Sosyalist Rejim Altında Geçirdiği Süre	Tarım Sektörünün Ekonomideki Payı(%)	Doğal Kaynak Durumu **	Dış Borcun GSYİH' ya Oranı
Azerbaycan	2 466	75	22	2	0.0
Beyaz Rusya	6 667	75	22	0	0.1
Bulgaristan	5 740	43	11	0	50.6
Çek Cumh.	8 207	43	7	0	12.2
Ermenistan	2 453	74	11	0	0.0
Gürcistan	2 203	70	22	1	0.0
Kazakistan	4 133	75	29	2	0.0
Kırgızistan	2 770	75	33	0	0.0
Macaristan	6 081	41	14	0	64.0
Moğolistan	2 406	70	39	1	35.8
Özbekistan	2 577	75	31	1	0.0
Polonya	5 687	42	13	1	63.4
Romanya	3 535	43	14	1	2.9
Rusya	5 627	75	15	2	12.1
Slovakya	6 969	43	7	0	0.0
Tacikistan	1 778	75	27	0	8.6
Türkmenistan	3 308	75	29	2	0.0
Ukrayna	4 658	75	21	1	0.0

(*)ABD Doları, (**) 0=Fakir, 1=Orta, 2=Zengin

Kaynak: Stanley Fisher- Ratna Sahay, "The Transition Economies After Ten Years", NBER Working Paper Series No: 7664, April 2000, s. 83.

C. Uluslararası Kuruluşlar Tarafından Önerilen Ekonomik Reform Programları ve Stratejiler

Geçiş ekonomilerinde, sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkeler makro ekonomik istikrarı sağlamak ve ayrıca yeniden yapılandırılma gereği olan ekonomik, mali ve sosyal reformlar da yürütmeye başlamıştır. Bu reformlar uluslararası finans kurumlarının denetiminde devam etmiş, ne yazık ki bu reformların uygulamaya kondukları ülkede bu deneyimlerin sonucunda elde edilen başarılar farklı boyutlar kazanmıştır. Reform paketlerinden farklı başarı

elde edilmesi, uygulayan ülkelerin yapısal koşullarına ve uygulama etkinliklerine bağlı olarak farklılık göstermiştir¹⁸⁸.

Geçiş sürecinin en kapsamlı ve aynı ölçüde karmaşık yönleri; eski sitemden kalan başlangıç koşulları ve ekonomik düzenin tüm kurum ve kuruluşlarıyla yapılandırılması gereğidir. Bu sürecin başlangıcından itibaren öncelikli olarak makroekonomik istikrara daha çok vurgu yapılmış ve benimsenen temel stratejilere dayanarak yapılan reformların sonuçları farklılık göstermiştir. Neo-klasik iktisat politikalarının ve bu bağlamda IMF, Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşların makroekonomik istikrar, enflasyon, bütçe açıkları, özelleştirme, dış ticaret gibi bileşenler göz önüne alınarak çeşitli değerlendirme ve çalışmalar yapılmıştır. Ancak ilgili ülkenin koşulları, büyüklüğü kaynak rezervi, sosyal yapısı, kurumları, uluslararası ilişkileri ve tarihsel gelişimi dikkate alınmaması bu politikaların ciddi daralma ve toplumsal stres gibi olumsuz sonuçlara yol açmasına neden olmuştur¹⁸⁹.

Bu politikaların temelinde kurumların yapılandırılması, özelleştirme öncesinde devlet sektörünün kurumsal yönetişimin geliştirilmesi ve devlet rolünün yeniden tasarlanması yerine ekonomik faaliyetlerden acil olarak çekilmesi bulunmaktaydı. Bu dönemde geçiş sürecinde olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası sürdürülebilir büyümeye ulaşılması amacıyla "yardım" adı altında ticari kredilerle destek sağlamaktaydı¹⁹⁰.

Politika belirleyicileri tarafından kurumsal ve siyasi değişimle desteklenen makroekonomik istikrar ve makroekonomik yeniden yapılandırılma odak noktalar haline gelmiştir. Uygulama hem özellikleri hem de hızı itibariyle farklılık göstermiştir. Hemen hemen tüm geçiş ekonomileri genellikle "büyük patlama" tarzında olan reformlar yoluyla ilerleme kaydetmişlerdir¹⁹¹.

¹⁸⁸ Zeynep Arıkan, "Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan, Yayın No:29 (3),s. 215.

¹⁸⁹ Esra Güler, "Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller", **Paradoks-Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Ocak 2012, Cilt:8, Sayı:01, s. 42.

¹⁹⁰ Grzegorz W. Kolodko, "Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms", **The World Bank Development Economics Research Group**, Policy Research Working Paper No: 2095, April 1999, s. 4.

¹⁹¹ Saul Estrin- Jan Hanousek- Evžen Kôcenda- Jan Svejnar, "Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies",**The World Bank Development Economics Department Research Support Unit**,Policy Research Working Paper, No:4811,January 2009, s. 7.

Svejnar (1991) bu reformları genel itibariyle ikili bir ayrıma tabi tutmuştur, bunlardan birincisi; makro istikrarı sağlama, fiyat liberalizasyonu ve eski sistemdeki kurumların demontajını kastetmekteydi. Makroekonomik strateji kısıtlayıcı mali ve parasal politikaları; ücret kontrolleri ve çoğunlukla sabit bir döviz kurunu vurgulamaktaydı. Mikro ekonomik strateji ise, konut ve enerji dışında çoğu malların fiyat serbestleşmesi yönünde hızlı bir şekilde hareket etmeyi gerektirmekteydi. Çoğu ülkeler, dünya piyasa fiyatlarına dayalı kaynakların daha verimli bir şekilde tahsisini teşvik ederek uluslararası ticarete kapılarını hızla açmış ve KİT'lere yönelik sübvansiyonları azaltmışlardır. En son olarak da, vatandaşlarına piyasa ekonomisinin tanıtımı ile ilgili aksaklıkları kabul etmeye daha istekli hale getirmek için bir sosyal güvenlik ağı oluşturmuşlardır¹⁹².

İkincisi ise, piyasa odaklı ekonominin daha başarılı çalışmasını sağlayacak olan yasaların, düzenlemelerin ve kurumların geliştirilmesini ve güçlendirilmesini sağlayan reformları içermektedir. Bu reformlar büyük ve orta ölçekli şirketlerin özelleştirilmesini, ancak bunun yanı sıra piyasa odaklı yasal sistemin ilgili kurumlar eşliğinde yapılandırılması ve güçlendirilmesi, uygulanabilir bir ticari bankacılık sektörünün uygun düzenleyici altyapının, işgücü piyasası düzenlemeleri, işsizlik, sosyal güvenlik ve emeklilik mevzuatı ile ilgili kurum ve parametrelerin çok daha titizlikle geliştirilmesini ihtiva etmektedir¹⁹³.

1989 yılında düzenlenen Washington Uzlaşması sonucunda etkili olan kuruluşların önemine vurgu yaparak mutabakata varılan ve önerilen politikalar setinin özeti on maddede Williamson tarafından şu şekilde yapılmıştır¹⁹⁴:

- Enflasyon vergisinin uygulamasını gerektirmeyecek derece düşük bütçe açıklarının olması;
- Kamu harcamalarının siyasi olarak daha hassas, daha çok kaynak aktarılan ve ekonomik getirisinin yüksek ekonomik getiri sağlayan, potansiyel olarak gelir dağılımını iyileştirecek olan eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlara doğru yeniden yönlendirilmesi;

¹⁹² Saul Estrin- Jan Hanousek- Evžen Kôcenda-Jan Svejnar, **a.g.m.**, s. 11.

¹⁹³ Saul Estrin- Jan Hanousek- Evžen Kôcenda- Jan Svejnar, **a.g.m.**, s. 12.

¹⁹⁴ John Williamson, Differing Interpretations of The Washington Consensus, Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPIZ) and TIGER Distinguished Lecturer Series, No:7, Warshav, 12 April 2005, s. 8.

- Vergi tabanının genişletilmesi ve marjinal vergi oranlarının düşürülmesini sağlayacak olan vergi reformunun yapılması;
- Nihai hedef olarak faiz oranlarının piyasa koşullarında belirlenmesini kapsayan finansal liberalizasyonun gerçekleştirilmesi;
- Döviz kurunun, geleneksel olmayan ihracatta hızlı büyümeyi teşvik edecek ölçüde rekabetçi bir seviyede olmasını sağlayacak şekilde birleştirilmesi;
- Dış ticarete miktar kısıtlamalarının hızlı bir şekilde tarifelerle yer değiştirmesi ve aşamalı olarak tarife oranlarının düşürülmesi;
- Doğrudan yabancı yatırım girişine yönelik engellerin ortadan kaldırılması;
- Devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi,
- Yeni şirketlerin piyasaya girişini engelleyen ya da rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin ortadan kaldırılması;
- Yasal sistemin mülkiyet haklarının güvenliğini sağlaması ve informal sektöre yönelik uygulanabilir hale gelmesidir.

Dünya Bankası 2002 yılında Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin 1991 yılından 10 yıllık bir geçiş sürecini incelemeye almıştır. Bu araştırma sonucunda ele edilen veriler geçiş süreci esnasında ülkelerin büyüme ve performansları arasındaki farklılıklar giderek yoğunlaşmıştır. Çıkan sonuçların çok keskin olarak ülkelerin geçiş sürecinde başlangıç koşullarının büyük rol oynadığı ve ancak daha ciddi etkenin ülkeler tarafından tesis edilen reform politikaları olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma yeni firmaların piyasaya girişi ve büyümesi, özellikle küçük ve orta ölçekli olanların, istihdam yaratma ve ekonomik büyümeyi sağlama konusunda büyük rol oynadığı belirlenmiştir. Politika belirleyicilerin ekonominin yeni sektörlerine yeni firmaların girişini teşvik stratejisini kullanmaya yönelmeleri gerekliliğine dikkat çekmiştir¹⁹⁵.

Bu raporda, "Teşvik Stratejisinin" başarılı olabilmesi, geçiş sürecinin en başından itibaren faaliyetini sürdüren eski ve büyük yatırımlara sıkı bir bütçe

¹⁹⁵ Rita O. Koyame-Marsh, "The Complexities of Economic Transition: Lesson Form The Czech Republic And Slovakia, **International Journal of Business and Social Science**, Vol:2, No: 19, Special Issue- October 2011, s. 73

sınırlaması politikasının bir diğere adıyla "Disiplin Stratejisi" uygulanması ile olanaklı hale gelebileceği belirtilmektedir. Gevşek bütçe kontrolleri; bu yatırımların vergilerini, sosyal güvenlik katkılarını ve banka borçlarını ödememelerine yol açmıştır¹⁹⁶.

D. Geçiş Sürecindeki Gelişmeler ve Reformlar

Washington Mutabakatı ışığında oluşturulan "şok terapi" ya da "büyük patlama" diye adlandırılan, eş anlı radikal olarak kurumların sisteminin değişimini kasteden alternatif bir yöntemdir. Genellikle bu yöntem diğere daha gelişmiş kurum sistemlerinin deneyimlerinden esinlenerek ilgili kanunların uygulama bulması ile bağdaşır. Bu yöntemle ilgili yapılan eleştiriler hızlı ve ani kararların alınması ve uygulanması, olası zararların önüne geçilmesi açısından son derece güç bir durum olmasıdır. Bu yöntemin kapsamlı olarak uygulanmasından başarılı sonuç getiren örneklere sık rastlanılmamaktadır. Bu tür reformları gerçekleştiren ülkeler arasında Vietnam örneği gösterilmektedir. Ancak bu ülkede gerçekleştirilen bazı reform faaliyetleri, şok terapi niteliğinde olsalar da (örneğin 1989 yılında devlet sübvansiyonlarının ani olarak kesilmesi) bu reformların kademeli olarak yapıldıklarına dair genel görüş daha yaygındır¹⁹⁷.

Kademeli geçiş olarak adlandırılan ikinci yöntem ise, zamanlamaya önemli ölçüde vurgu yapmakta ve reformların sırasıyla ve yavaş yavaş uygulanması gerekliliğini savunmaktadır. Böylece yeni reformların birbirlerinin sonuçlarını etkisiz hale getirmeyecek şekilde bir sonraki aşamaya geçilebilmesini ancak olumlu şartların varlığı veya uygun olduğu takdirde mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Kademeli olarak kamu sektörünün etkinliğinin azaltıldığı ölçüde özel sektör etkinliğinin daha baskın duruma gelmesi fikrine dayalıdır. Ayrıca bu yöntem, kurumların sağlam yapılandırılması ve oluşumunun daha yavaş ve geniş zaman içinde gerçekleşmesini desteklemektedir¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Betül Yüce Dural, **Geçiş Ekonomileri-Plandan Piyasaya**, Beta Yayınları, 1. Baskı, Yayın No: 1780, İşletme Ekonomi Dizisi: 219, İstanbul 2007, s. 34.

¹⁹⁷ Viktor Polterovich, "Institutional Reform Strategies: Promising Trajectories", **Economics and Mathematical Methods Journal**, Vol:42, No:1, 2006, s. 8-10.

http://mpra.ub.uni-muenchen.de/22000/1/MPRA_paper_22000.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)

¹⁹⁸ Karsten Staehr, "Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed", **Bank of Finland Institute for Economics in Transition (BOFIT)**, Discussion Papers, No:1, 2003, s. 8.

Tarihte gözlemlenen kurumsal yapı oluşturma deneyimi, uygulanması (kurulması) herhangi bir geçiş ülkesi için öncelik olan kurumsal değişikliklere (kurumlara) dikkatleri çekmektedir. Bunlar; yasal olarak mülkiyet ilişkilerinin sağlanması (kanun, yasalar ve bunların uygulanması için uygun mekanizmalar), sözleşme hukuku, işgücü piyasası mevzuatı (grev yasaları, işçi ve işveren ilişkileri, sosyal güvenceler bunlara dahil), rekabet yasası ve anti tröst yasalarıdır. Ancak temel koşulların sağlanması ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimine engel olmayan hukuksal garantilerin ("oyun kuralları"), yani verimli emek ve sağlıklı rekabet koşullarının sağlanması durumunda, en cazip olan milli gelişme modeli seçme konusunu açmak mümkün hale gelebilir¹⁹⁹.

Bu stratejiler göz önüne alındığında her ikisinin de uygulaması üzerine tartışmalar meydana gelmiştir. Hızlı politika faaliyetleri sadece bazı reform konusu olan alanları için mümkündür. Bunlar; fiyat ve ticaret liberalizasyonu, enflasyonun dengelenmesi ve beklide küçük ölçekli özelleştirme için geçerli olan şok terapi reform politikalarıdır. Ancak diğerleri için aşikâr olan durum bu uygulamaların zaman alacağı yönündeki fikrinin gerçeğidir²⁰⁰.

1. Ekonomik Reformlar

Etkili bir ekonomik geçişin esasında devlet kurumlarının ve politika belirleyicilerinin teknik ve siyasi konuların yapılandırılması ve uygulaması esnasında sergileyecekleri yetenek ve kapasitelerine bağlıdır. Ülke deneyimleri kadar ülkeler arası ampirik çalışmaların gösterdiği gibi ekonomik geçişin ve büyümenin anahtarı ülkedeki siyasi rejime bağlı olmadığı, kurumların kalitesi ve bunların etkileşimi yanı sıra devlet ve özel sektör arasındaki ilişkilerin çok önemli belirleyiciler olduğu kanıtlanmıştır²⁰¹.

Örneğin, Çin hükümeti bir yandan geleneksel ve stratejik sektördeki firmalara yönelik korumacı desteğini ve müdahaleciliğini sürdürürken diğer taraftan kaynak

¹⁹⁹ M.N. Kim-V.M. Berejnoj- S.Y. Deforj, "Ob Opıte İnstıtutsıonalnogo Stroitelstva Sotsialnoy Rınochnoy Ekonomiki" ("Sosyal Piyasa Ekonomisinin Kurumsal Yapılandırılması Deneyimi Hakkında"), **Nauchniye Trudı DonNTU, Seriya Ekonomiçeskaya**, Sayı:69,s. 11, http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip69/69_01.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)

²⁰⁰ Stanley Fisher- Ratna Sahay, "The Transition Economies After Ten Years", **NBER Working Paper Series** No: 7664, April 2000, s. 11.

²⁰¹ Joachim Ahrens, "Governance In The Process Of Economic Transformation", April 2006, (PFH Goettingen), s.6. , <http://www.oecd.org/dac/governance-development/37791185.pdf> (Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)

tahsisi ile ilgili merkezi kontrolünü gevşeterek karşılaştırmalı üstünlükleri olan sektörlere yeni firmaların girişini kolaylaştırarak 1978 yılında geçiş reformlarını uygulamaya başlamıştır²⁰².

Belarus ve Özbekistan örnekleri, neticede farklı sonuçlar elde etmiş olmalarına rağmen, geçiş döneminde ekonomik ve siyasal anlamda benzer eylemler sergilemişlerdir. İlk olarak, bu ülkelerin hükümetleri ani özelleştirme ve aşırı varlık kaybını önlemek amacıyla devlet işletmeleri üzerinde yeterince önemli ölçüde siyasi kontrole sahiplerdi. Bu tür kontrol her zaman etkili olmamıştır, Özbekistan ihracatının yaklaşık %20'ndeki tutarını oldukça büyük sermaye kaçıışı ile karşılamıştır. İkincisi ise, bu hükümetler üretimi devam ettirmek adına, öncelikli devlet işletmelerinin ve bu tür büyük ölçekli kimyasallar ve otomobil (Özbekistan), tarım ve konut (Belarus) gibi sektörler için kaynakların kanalizasyonunu etmekteydi. Özbekistan'da bu uygulama pamuk ve altın ihracatına yönlendirildi, bunun yanı sıra açılan petrol yataklarından elde edilen, önemli ölçüde daha iyi fiyattan diğer pazarlara ihracat yapmaktaydı. 1996 yılında bu eğilim, tüm ihracat gelirlerin %60'lık payına ulaşarak, ülkeyi petrol ihracatçısı haline dönüştürdü. 1996-1998 yılları arasında GSMH'nin yaklaşık %4-5'ni oluşturan transferler tarıma karşı ayrımcı politikaların etkisinden dolaylıydı. Bu ek olarak, desteklenen sektörler için kaynak aktarma amaçlı kullanılan kamu bankaları büyük kayıplara uğrama tehdidi ile yüz yüze gelmişlerdir. Belarus için kaynakların kullanımını açısından, Rusya ile son derece elverişli olan şartlarda mal-için-enerji takas fırsatları oluşmuştu²⁰³.

2. Maliye ve Para Politikası

Ortodoks istikrar politikalarının ana amacı kısa sürede enflasyonu önlemektir. Bu politikalar teorik açıdan Monetarist yaklaşım ile örtüşmektedir. Ortodoks istikrar politikalarında kullanılan araçlar; para arzının kontrolü, kamu açıklarının azaltılması, döviz kurunun devalüe edilmesi, fiyatların serbest bırakılması ve sübvansiyonların kaldırılmasıdır. Ortodoks istikrar politikalarında kısa dönemli politikalar daha çok parasal araçların kullanılmasına öncelik verir. Mali araçların kullanılması ise, kısa dönemde ikinci plandadır²⁰⁴. IMF tarafından gelişmekte olan ülkelerde, enflasyon ve

²⁰² Yüce Dural, **a.g.e.** s. 39.

²⁰³ World Bank(2002), **a.g.e.** , s. s.34.

²⁰⁴ A. Kemal Çelebi, **Türkiye' de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal- Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları**, Emek Matbaacılık, Manisa 1998, s. 53.

ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için önerilen programlar bu politikalardan ibarettir.

Heterodoks istikrar programları ise, sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra kapsamlı ücret kontrolleri gibi gelir politikasını içermesi istikrar uygulamasında bir şok tedavisi yönteminin seçilmiş olması nedeniyle söz konusu yeni programlara "heterodoks şok" denilmektedir. Bu programların amacı, ekonomik faaliyetlerde ve istihdam düzeyinde bir gerilemeye yol açmadan, fiyat ve ücretler gibi nominal değişkenlerin kontrolü ile kısa bir sürede ve kesin olarak enflasyonu/hiperenflasyonu düşürmektir²⁰⁵. Heterodoks istikrar programlarının uygulanmasında enflasyonist beklentilerin kırılabilmesi için bir anahtar fiyat belirlenir ve ücretler dondurulduğu zaman döviz kurları da sabitleştirilir. Bu politikada kullanılan anahtar fiyat nominal çıpa (anchor) olarak adlandırılmaktadır²⁰⁶.

Bu iki istikrar programı dünyada ki birçok ülkede 1980-1990 yıllarında, yüksek enflasyon sorunun çözümü olarak çeşitli çıpa kullanarak uygulama bulmuşlardır.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu heterodoks politikaları tercih ettikleri yönünde düşünce mevcuttur. Genel olarak bakıldığında, gelirler kontrolü eşliğinde sıkı para ve maliye politikaları sürdürülmekteydi. Örneğin, Polonya'da kamu sektöründe enflasyonun oranlarının gelir endeksinde, vergiler aracılığı ile ücret fonlarındaki artışlar kısılmaktaydı. Böylece Polonya'da enflasyon oranları 1990'da %600'den 1994'de %30'a kadar düşürülmüştür. Buna karşın, GSMH' daki artış %4,5'dan %11,5'e kadar yükselmiştir. Çek Cumhuriyetinde 1991-1994 yılları arasında enflasyon %45'den %9'a düşerken GSMH 1,5'den % 10' a yükselmiştir²⁰⁷. Böylece dönüşümün ilk etaplarında ulusal çıktı düşüşünün derinliği ve hızı ekonomideki başlangıçtaki orantısızlıkların varlığı ve büyük ölçüde bunların giderilmesine bağlıydı. Bir dizi araştırmada (Wolf (1997), Harvylyshyn- Izvorski-van Rooden (1998), Berg-Borzensztejn-Sahay-Zetlmeyer (1999)) ekonomik reform ve

²⁰⁵ Yusuf Bayraktutan, "IMF İstikrar Politikalarının Doğu Asya'da Ekonomik Performans Sonuçları", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:3, Yıl: 2002, s. 4.

²⁰⁶ Fatih Cin-Bilge Köksel Yalçın- Kemal Doğru, "Heterodoks Politikalar Işığında Türkiye'de Uygulanmakta olan İstikrar Programı ve Bir Değerlendirme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:23-24, (Ekim 2000-Mart2001), s. 69.

²⁰⁷ M.L. Zelenkevich, **Makroekonomicheskaya Dinamika i Denejno-Kreditnaya Politika**(Makroekonomik Dinamikler ve Para-Maliye Politikası), BGU, Minsk 2003, s. 139.

1990 ve 1993 yılları arasında GSMH' daki büyüme oranları arasında U- şeklindeki bir bağlantı ortaya çıkmıştır²⁰⁸.

Tablo 3. GSMH'daki Reel Dalgalanma, 2000 Yılına Endeksli %

Ülke	2000 yılı endeksli (1989 yılı-%100)
Bulgaristan	70,7
Çek Cumhuriyeti	96,7
Estonya	88,6
Hırvatistan	79,0
Litvanya	66,9
Letonya	59,6
Macaristan	104,8
Makedonya	96,2
Polonya	127,2
Slovakya	103,6
Slovenya	113,5
Romanya	75,1
Rusya	59,9
Ukrayna	39,6
Yugoslavya	41,5

Kaynak: Rossiyskiy Ekonomicheskiy Jurnal (Rusya Ekonomi Dergisi), Yıl: 2000, № 5- 6, s. 62.'den aktaran, M.L. Zelenkevich, Makroekonomicheskaya Dinamika i Denejno-Kreditnaya Politika (Makroekonomik Dinamikler ve Para-Maliye Politikası), BGU, Minsk 2003, s.151.

MDA ve BDT ülkelerinin enflasyonla mücadele dinamikleri arasındaki fark çoğunlukla farklılaşan istikrar programları ile açıklanmaktaydı. MDA (Slovenya hariç) ülkeleri istikrar programında çıpa olarak sabit döviz kurunu kullanırken, BDT ülkeleri ise, enflasyonu döviz kuruna müdahale etmeden istikrarı sağlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak BDT ülkelerinin başlangıç koşulları istikrarın parasal araçlara müdahale esasına dayalı olarak sağlanması için son derece olumsuz hal taşıdıklarından, sonrasında hemen hepsi resmi ve resmi olmayan şekilde ulusal para birimlerini ABD dolarına bağlamışlardır²⁰⁹.

²⁰⁸ Oleh Havrylyshyn- Ron van Rooden, "Institutions Matter in Transition, but so do Policies", **IMF Working Paper**, March 2000, s. 3.

²⁰⁹ Aleksandr Chubrik, "Obshiy Obzor Razvitiya Ekonomik Stran SNG v 1991-2003 Godah"(BDT Ülke Ekonomilerinin 1991-2003 Yılları Arası Genel Gelişimine Bakış), **Studies&Analyses / Center For Social and Economic Research**, No: 303, Varshova 2005, s. 10.

3. Yapısal Reformlar

Çoğu BDT ülkelerinde verimliliğin artırılması için devlet harcamalarının azaltılması mümkün olan en kötü yöntemle gerçekleştirildi; herhangi bir tutarlı plana uyulmaması durumu ve devlet taahhütlerinin yeniden değerlendirmeye tabi tutulmadan yapılması söz konusuydu. Fiilen geçiş sürecinin hâkim olduğu ülkelerde devlet harcamalarının azaltılmasına kayıt dışı ekonomisinin payının artması eşlik etmiştir. Neticede, gelir eşitsizliklerinde görülen artışlar ekonomik büyüme üzerinde zararlı bir etki yaratarak toplumsal hoşnutsuzluğu ve yatırım ikliminin güvensiz hale gelmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra yapısal reformlara ve makro stabilizasyon politikalarına karşı çıkan lobilerin oluşmasını tetiklemiştir. Sadece GSYİH' larının içinde devlet harcamaları payının düşük gerileme payına sahip olan (Merkezi Avrupa, Estonya, Özbekistan, Belarus) gibi ülkeler eşitsizliklerin artışını makul sınırlar içinde tutmayı başarmışlardır²¹⁰.

Merkezi Avrupa Blok'u ülkelerindeki GSMH' daki kümülatif adaptasyon düşüşü %15 kadar ulaşmış ve 1992 yılında durmuştur, aynı zamanda BDT ülkeleri %40 üzerindeki çıktı düşüşü ile karşı karşıya kalmışlardır. 1998 yılında bu rakam gittikçe düşerek, en alt sınıra gelmiştir. Bu gerileme COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) ve Sovyetlerin dağılması eşliğinde meydana gelen dış şoklar nedeniyle başlamıştır. Fiyat liberalizasyonu, fiyatların yapısını değiştirerek eski fiyat yapısı üzerine kurulu olan üretim zincirlerinin kopması ve negatif katma değer yaratan şirketlerin yok olmasına neden olmuştur. Sosyalizm döneminin son yıllarında parasal genişleme (monetary overhang) fiyatların artışını tetiklemiştir. Özellikle enerji kaynaklarına sahip olmayan ülke ekonomilerinin bu kaynakların ithalatı için sübvansiyon ayrılmaması durumu çok büyük etki yaratmıştır²¹¹.

Başlangıç koşulları geçişin sonuçlarına önemli etkide bulunmuştur. Çok düşük gelişme seviyesinde geçiş sürecine giren ülkeler genelde otoriter devlet egemenliğini korumuş ama bunun yanında da birkaç piyasa ekonomisi reformunu uygulamışlardır. Aynı şekilde, eğer ülkelerde reform öncesi planlı ekonomide büyük makroekonomik aksaklıklar yaşasaydılar ve piyasa ekonomisine daha yabancı olsalardı siyasi ve ekonomik reformları üstlenmeleri daha muhtemel olurdu. Diğer taraftan, coğrafik

²¹⁰ Vladimir Popov, "Lessons From The Transition Economies", **Uni-Wider, United Nations University Research Paper** No: 2009/15, March 2009, s. 11-12.

²¹¹ Chubrik, **a.g.m.** s. 7.

koşullar kendi başına (per se) siyasi ve ekonomik reformların sonucunda sadece küçük bir rol oynamıştır.²¹²

Çoğu geçiş ekonomisi ülkeleri özellikle Eski Sovyet ekonomisinin tek bir birim olarak planlanması belirli ülkelerin hammadde tedarikçisi (Orta Asya) olması diğerlerinin de imalatçı ülke profilinde daha sanayileşmiş olmalarına neden olmuştur. Böyle bir durumda tam anlamıyla parçalanmış bir planlı ekonomiden kalan ülkeler ekonomilerini yeniden revize ederek kendi başına ayakta kalma çabasında iddialar²¹³. Ciddi şoklarla karşı karşıya kalan ülkeler, kurumsal ve teknolojik bağlantıların çöküşü, üretim ve çıktı teslimatı için girdi tedarikinin kesintiye uğraması şirketleri zor duruma sokmuş kapanmalara sebep olmuştur. Merkezi bütçe transferlerinin kaybı ve sübvansiyonlu enerji ithalatının kaldırılması ağır maliyetlerin oluşmasına neden olmuştur²¹⁴.

Sovyetlerin dağılımı ile geleneksel merkezi planlı sistemden vazgeçilmesi ve ülke ekonomilerinin dışa açılması ile beraber ekonomik koordinasyon ve ilişkilerin kopması alışılmış mal piyasalarında da aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bunlara, ödeme mekanizmalarının bozulması, gümrük engellerinin ortaya çıkması ve ülkelerin milli paralarını tedavüle sokmaları neden olmuştur. Sovyet döneminde ülkeler arası mal alışverişi ülkelerin GSMH' nin % 21' ken, 1998 yılında BDT ülkeleri arasında bu oran % 6 düşmüştür. Bütün bunların hepsi nihaiyi mal üretimi yapan sektörlerde azalmalara neden olmuştur²¹⁵.

Batıdaki post- komünist ülkeler diğerlerine göre daha olumlu koşullara sahiplerdi, bu da siyasi reform sürecine ivme katmasıyla beraber siyasi ve ekonomik reformların takip etmesine yol açmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri daha zayıf başlangıç noktaları yüzünden bir nevi "tuzak" halini alan birkaç siyasi ve ekonomik reform uygulamakla kalmıştır. Balkanlar, Batı BDT ülkeleri ve Kafkasya'da kalan post-komünist ülkeler "ara" denilebilecek başlangıç koşullarına sahiplerdi. Bu ülkelerdeki muhtemel iç veya dış uyum aşamasındaki karşılaştıkları şoklar ve ayrıca

²¹² Karsten Staehr (b), "Linkages Between Political and Economic Reforms in Post-Communist Countries", **Nordic Journal of Political Economy**, Vol:32, Year:2006, s. 134.

²¹³ Richard Pomfret, "Central Asia Since 1991: The Experience of the New Independent States", **OECD Development Centre**, Working Paper No:212, July 2003, s. 12.

²¹⁴ World Bank, *Transition: the First Ten Years (Analysis and The Lessons for Eastern Europe and Former Soviet Union)*, Washington 2002, s. 13.

²¹⁵ Askar Akayev, **Perehodnaya Ekonomika Glazami Fizika** (Bir Fizikçinin Bakış Açısıyla Geçiş Ekonomisi), Uçkun, Bişkek 2000, s. 25.

muhtemel ekonomik denge ikili geçiş sürecinde reformların uygulamasına önemli etki etmiştir²¹⁶.

Savunma harcamalarının azaltılması, devletin sanayi sektöründe daha az üretim yapması ve bu sektörden nerdeyse çekilmesi sonucunda belirgin olarak yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca, "kolhoz ve sovhoz" (kolektif ve devlet çiftlikleri) sistemi bütçeden gelen yardımlara ihtiyaç duyduğundan dolayı, birçok ülkede mülkiyet hakkının yapısını değiştiren tarım reformları gerçekleştirilmiştir. Fiyat liberalizasyonu sonucunda ithal ürünler yerli ürünlerin yerini almaya başlamış ve devlet sübvansiyonlarının azaltılması sonucunda tarım ürünlerinde gün geçtikçe azalma görülmüştür. 1991- 1994 yılları arasında GSMH' da sanayinin payı BDT ülkelerinde ortalama %14, 1997-2003 yıllarında ise %3'e kadar azalmıştır. Böylece, sanayi sektöründen hizmet sektörüne aktarılan kaynaklar bu sektörün payının artması, sonrasında GSMH' daki büyümenin "lokomotifi" haline gelmiştir²¹⁷.

Ayrıca, kurumların geliştirilme seviyesinin, belirli coğrafik düzen içinde meydana geldiği saptanmıştır. Bazı ülkelerin kurumsal gelişmişliği büyük ölçüde ülkelerin bölgesel çevrelerine bağlı olarak mekânsal kümeleme olgusuna yol açmıştır. Komşu ülkelerin ve ticari ortakların deneyimleri ile yapılandırılan kurumların bir nevi "ithalatı" ayrıca son derece şaşırtıcı etkilere sahip olduğu söylenebilir. Kurum yapılarının kısmen ticari ilişkilerden dolayı oluşan aktarım sonucunda meydana gelmiştir. Geçiş ülkelerinin dış ticarete katılmaları ile beraber kurumların faaliyet talepleri artmış ve böylece daha yüksek gelişme seviyesine sahip olan ülkelerdeki deneyimlerin örnek alınmasına neden olmuştur²¹⁸.

4. Özelleştirme

Geçiş sürecinin başlangıcında yapılan yorumlarda özelleştirme, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin sembolü olarak görülmekte ve kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesiyle merkezi planlama sistemindeki

²¹⁶ Staehr, **a.g.m.** s.135.

²¹⁷ Chubrik, **a.g.m.** s. 18-19.

²¹⁸ L.M. Freinkman-V.V. Dashkeev- M.R. Muftiahetdinova, "Analiz İnstitucionalnoy Dinamiki v Stranah s Perehodnoy Ekonomikoy"(Geçiş Ekonomisi Ülkelerinde Kurumsal Dinamikler Analizi) , **İnstitut Ekonomiki Perehodnogo Perioda**, Nauchniye Trudı No: 126, Moskova İEPP 2009, s. 155-116.

kaynakların verimsiz olarak kullanılma durumunun sona erdirileceği ve geçiş ekonomilerindeki yaşam standartlarını yükselteceği beklenmekteydi²¹⁹.

Geçiş ülkeleri, 1990 yılından itibaren bir yandan sıkı maliye ve para politikaları uyguladıkları gibi bir yandan da dış ticaretin liberalleştirilmesi, özelleştirme ve yabancı sermayenin teşviki gibi unsurları hızlı ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlanması için geniş kapsamlı bir şekilde uygulamaya koymuşlardır. Uygulanan ekonomik politikalar, yabancı sermayeli firmaları özellikle özelleştirilen devlet firmalarına yatırım yapmaya yönlendirilmeyi amaçlamaktadır. Özelleştirme yoluyla yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde çoğunlukla devlet mülkiyetinde olan özelleştirilen firmanın hisse senetlerinin yabancı firmalarca satın alınmasına izin verilmesi yöntemi uygulanmaktadır. 1994 yılından itibaren özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki belirgin olarak Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri'nde görülmüş ve giderek hız kazanmıştır²²⁰.

Birçok ülke başlangıçta özelleştirme sürecine izin verme taraftarı olmadığı gibi, bu tavırları yabancı yatırımcılara karşı da aynı vaziyetteydi. Ancak, yabancı yatırımcılara yeniden yapılandırılmak üzere şirketlerin satılması ve bu uygulamaların göreceli olarak başarılı olması, bu sürecin diğer geçiş ekonomileri tarafından taklit edilmesine neden olmuştur. İlk önceleri bu ülkelerde gerçekleştirilen özelleştirme kitle ilkelere dayalı olarak "kitle özelleştirme" (önceliğin ülke nüfusunda olması) şeklinde devam etmekteydi. Ancak Slovenya farklı bir yönetim geleneklerine sahip olduğundan dolayı, özelleştirme sürecini tamamlama aracı olarak yabancı yatırımları kullanmamıştır²²¹.

Piyasa ekonomisine geçiş ile Çekoslovakya'da devlet mülklerinin satılması iki aşamalı özelleştirme ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Mayıs 1992' de başlayıp 1993 ortalarında biten birinci etap Çekoslovakya zamanında yürütülmüştür. Slovak Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti'nin özelleştirme modelini temel alan ve 200 büyük firmayı kapsayan özelleştirmenin ikinci etabı 1994 yılında kupon yöntemiyle uygulanmaya konmuştur. Hükümetin değişmesi ile özelleştirme metodu 1995 yılının

²¹⁹ Haluk Tandırcıoğlu, "Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2002, s. 209.

²²⁰ Yüce Dural, **a.g.e.**, s. 89.

²²¹ Jensen, **a.g.m.**, s. 887.

ortalarında bono kullanılması yolu seçilmiştir. Bu yıllarda özelleştirmenin çoğu direk satış şeklinde yapılmıştır²²².

Hükümetin bankalar üzerinde kontrolünü sürdürdüğü, devletin kamu finansmanı için banka kaynaklarına başvurduğu ve yatırımlar için izlenen yüksek faiz politikasının özel sektörde gerginlik yaratmıştır. Dış kaynaklar yerine kendi öz kaynaklarını kullanarak yabancı sermayeye yeterince önem vermemesi eleştirilere neden olmuştur²²³.

Yabancı yatırımlar için oldukça cazip bir ülke olan Çek Cumhuriyeti'nde 1997 yılı sonu itibariyle kayıtlı tamamen yabancı veya kısmen yabancı ortaklı şirketlerin sayısı 47.000' ye ulaşmıştır²²⁴. Doğrudan yabancı yatırımlar, Çek sanayisinin rekabet ve üretim kapasitesini arttırarak 1990-1995 döneminde %50 ulaşmıştır. Yabancı yatırımların en büyük payı bankacılık, ulaştırma ve telekomünikasyon, tütün işletme ve gıda sanayine yöneltilmiştir²²⁵.

Doğu Avrupa ülkeleri arasında ilk özelleştirme programına girişen ülke Macaristan' dır. Başarıyla yürütülen özelleştirme faaliyetleri 1996 yılı sonu itibariyle GSMH' nin %75 gibi büyük bir bölümü özel sektörün eline geçmiştir. 1997 yılında bu oran %80' a ulaşmıştır. Reform sürecinin beraberinde benimsenen dış ticaret politikası, dış pazarların ve dış ticarete konu olan ürünlerin çeşitlendirilmesi hususunda önemli noktaya gelinmiştir²²⁶.

Geçiş ülkelerinin çoğu için özelleştirme politikaları 1994 ve 2000 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların anlaşılması açısından bir çözüm yolu olmuştur. Özelleştirmenin 2000 yıllara kadar olan ilk dalgası tipik olarak imalat üzerine yoğunlaşan yabancı yatırımlardan ibaretti, bundan sonrakiler ise hizmet odaklı olan yabancı yatırımlar olmuştur. Benimsenen özelleştirme yöntemleri, bunlara yabancı yatırımcıların da dâhil olmak üzere, bu süreç içinde çoğu ülkede baskın olarak özelleştirmenin satın alma yoluyla gerçekleştiğinden doğrudan yabancı yatırım girişlerinin temel belirleyicileri durumundaydı²²⁷.

²²² İstanbul Ticaret Odası (a), **Slovakya Ülke Profili**, Yayın No: 1998-35, Temmuz 1998, s. 26.

²²³ İTO (a), **a.g.e.**, s.27.

²²⁴ İstanbul Ticaret Odası(b), **Çek Cumhuriyeti Ülke Profili**, Yayın No: 1998-36, Temmuz 1998, s. 22.

²²⁵ İTO (b), **a.g.e.**, s.23.

²²⁶ İstanbul Ticaret Odası (İTO), **Macaristan Ülke Profili**, Yayın No: 1998-3, Ocak 1998, s.18-19.

²²⁷ Jensen, **a.g.m.**, s.887-888.

BDT ülkelerindeki yatırımların kapsamı ve yapısı arasındaki fark oldukça belirgindir. Aynı zamanda yatırım sürecinin ortak özellikleri finansal kaynakların eksikliği ve temel fonların yenilemesi kapsamındaki düşüş ve milli yatırım program ve projelerinin minimize edilmesi olarak sıralanabilir. Tarım ve sanayideki sermaye yatırımlarında hemen hemen tüm Eski Sovyet ekonomilerinde azalma meydana gelmiştir. Yatırımların canlanması genel olarak petrol, doğal gaz ve elektrik enerjisi alanlarında dikkat çekmektedir. Yatırım faaliyetleri hayati önem taşıyan tarım, sağlık ve hafif sanayi sektörlerden daha çok ihracat endeksli petrol, doğal gaz üretimi ve hammadde üretimini geliştiren alanlara kaymıştır²²⁸.

5. Geçiş Sürecindeki Ülkelerin Vergi Sistemlerinde Yaşanan Gelişmeler

Geçiş döneminde karşılaşılan genel hususlar; devletin ekonomik faaliyetlerindeki hacminin büyümesi, ödemeler dengesinin verdiği açıklar, ekonomik kayıt dışılığın giderek fazlaşması, borçlanma politikaları, vergi gelirleri ve kamu harcamalarının etkinlik ve verimlilik sağlayacak şekilde denetlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin bütçe açığını azaltmak için gelirleri artırıcı ve harcamaları azaltıcı yönde sıkı maliye politikası izlemesi gereklidir. Bunun için vergi sisteminin ve vergi idaresinin daha etkili hale getirilmesi önem taşımaktadır²²⁹.

Sovyetler Birliği döneminde yürürlükte olan vergi sistemi ciro ve devlet teşebbüslerinin karları üzerinden alınan vergilere dayanıyordu. Vergi yönetimi etkin ve gelişmiş olmaktan çok uzaktı. Maliye teşkilatının etkinliği zayıftı ve bütçe tahsisleri önceden tespit edilmiş bazı orantı ve kriterlere göre yapılmaktaydı. Serbest piyasa ekonomisine geçişle ve fiyatların serbestleşmesi ile geleneksel vergi yapısının değişmesi ve piyasa şartlarına uygun hale gelecek kadar geliştirilmesi gerekmektedir. Devlet teşebbüslerinin özelleştirme yoluyla küçük ve orta ölçekli işletmelere dönüşmesinden dolayı şirketlere yönelik yeni vergi düzenlemeleri gerekmiştir²³⁰.

²²⁸ Vyacheslav Komarov, "Sodruzhestvo Nezavisimih Gosudarstv:Transazijskii Koridor Razvitiya" (BDT:TransAsya Gelişim Koridoru), **Tsentrálnaya Aziya i Kavkaz**, No:1 (37), 2005, s. 165. <http://cyberleninka.ru/article/n/sodruzhestvo-nezavisimih-gosudarstv-transazijskiy-koridor-razvitiya>, (Erişim 07.01.2014.)

²²⁹ Nazım Çayalbaş- Zubeyr Yıldırım, "Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği", **Sosyoekonomi**, Ocak- Haziran 2008-1, 138.

²³⁰ Serpil Ağcakaya, Geçiş Ekonomilerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütçe Yönetimi ve Mali Disiplin Sorunu, **Akademik Bakış**, Sayı: 16, Nisan 2009, s. 7.

Çoğunluğu devlet mülkiyetinde olan büyük şirketlerden toplanan vergi gelirlerinin azalması nedeniyle, küçük ve orta boy girişimlerin vergi yüklerini arttırılarak telafi edilmeye çalışılmış, ancak beklenen olumlu sonuç elde edilememiştir. Bundan dolayı, vergi oranlarının yükseltilmesi ve sıklıkla "ad hoc" yeni vergilerin yürürlüğe konulması vergi sisteminde yama olarak adlandırılan değişikliklere yol açmıştır. Vergi idaresinin etkinsizliği, vergi sistemindeki sürekli yapılan değişiklikler vergi mükelleflerinin zaten vergilendirilmeye alışık olmamalarından aşırı bir yük olarak görmelerine neden olmuştur. Böylece vergiden kaçınma ve kaçakçılık sorunun daha baskın görülmesi vergi gelirlerinin arttırılması açısından büyük tehdit olarak görülmektedir²³¹.

Geçiş aşamasında yeni bir vergi sisteminin ve yapısının oluşturulması bu sürecin en karmaşık kısımlarından biri olarak ifade edilebilir. Fiyat liberalizasyonu, tekelci yapının tasfiyesi özelleştirme yanında bir ilk olarak Kurumlar Vergisinin uygulamaya konması büyük ilgi çeken hususlar olmuştur. Özel sektörü geliştirerek piyasa ekonomisini kurmayı amaçlayan geçiş ekonomilerinde daha gelişmeye muhtaç olan KOBİ' lere uygulanan yüksek vergi oranları etkin bir müessese olmadığı söylenebilir²³².

Bir vergi sisteminin olmaması nedeniyle kronikleşen bütçe açıkları ortaya çıkmıştır. Geçmişten gelen iyi bir mali sisteme sahip olunmaması ve bu reforma tabi tutmada yetersiz kalınması, mali dengenin sağlanmasını gittikçe zorlaştırmıştır²³³.

29 geçiş ülkesinin panel veri analizine dayanarak yapılan çalışmada, ülkelerin bütçe dengelerindeki bozulmaların özelleştirmeden kaynaklandığı, özellikle de özelleştirme ve vergi gelirleri arasında ters bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Zamanında gerçekleştirilmeyen vergi reformlarının ve oturtulmayan vergi idaresinin piyasa odaklı bir ekonomide bütçe sürecinin ve özelleştirmenin etkinliği açısından negatif sonuçlara neden olabileceğini göstermiştir. Özelleştirme esnasında ve sonrasında geçiş ekonomilerinin yatırım çekebilmeleri için maliye politikasının araçları olarak vergi muafiyetleri ve tercihli vergi rejimleri gibi uygulamaların yaygınlığı vergi matrahındaki eksilmelere neden olmuştur. Bu gelir kaybı gibi

²³¹ Ahmet Utkuseven- Ali Rıza Gökbunar, "Geçiş Ekonomilerinde Vergi İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", **Akademik Bakış**, Sayı:6, Mayıs 2005, s. 1.

²³² Asuman Altay, Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 41. Seri/ Yıl 2002, s.81.

²³³ Meriç, **a.g.m.**, s. 133.

olumsuzlukların giderilmesi için Doğu Avrupa ülkelerinin Katma Değer Vergisi gibi yeni tedbirlerin kullanılması örnek olarak gösterilebilir. Bunlara bir diğer örnek de, reformların benimsenmesi açısından kolaylık sunan vergi teşviklerinin imtiyazlı olarak sağlanmasıdır²³⁴.

II. KAZAKİSTAN

Kazakistan Sovyet sistemi içerisinde doğal kaynaklar, metalürji, maden çıkarımı ve buğday üretiminde ihtisaslaşma olduğundan dolayı bağımsızlık sonrasında da ülke ekonomisi bu alanlara yabancı yatırımcıları çekerek ülke ekonomisini kalkındırmaya çalışmıştır. Kazakistan dış ticaret yapısına bakıldığında petrol ve petrol ürünleri, demirli metaller, kimyasallar, makineler, hububat, yün, et, kömür gibi daha çok hammadde ve yarı mamul ürünleri ihracatının yanı sıra makine ve ekipman, metal ürünler ve gıda maddeleri gibi tüketim mallarının ithalatına dayalı olduğu görülebilir²³⁵.

1992- 1995 döneminde Kazakistan'ın GSYİH' sı neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Bu tür negatif olguların yanında siyasal güç ve varlıklar üzerindeki kontrol devletle bağlantısı iyi olanların eline geçmesi ve yapılan reformların ekonomiyi dengeye getirmek için yetersiz kalmıştır. Kaynak bolluğundan yararlanarak dünya fiyatlarında ihracat yapabilmek siyasal ve ekonomik şartlarından dolayı olanaksızdı. Ancak uluslararası örgütler ve kuruluşlar tarafından sağlanan borçlanma olanakları ve hibeler sayesinde 1996 yılında yavaş da olsa genel durumda iyileşmeler yaşanmaya başlamıştır²³⁶.

Kazakistan'daki kamu gelirlerinde yaşanan çöküş(1997 yılında GSYİH'ın %16'sı) ticarete yaşanan azalmadan daha belirgin olarak kendini göstermişti. Bu %16 GSYİH'ın %3.4 oranında özelleştirme gelirlerini içermesi durumun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. Bu arada, özelleştirme gelirlerinden elde edilen yüklü paralara rağmen, 1997 yılında bütçe açığı GSYİH'ın %3,8'ni oluşturuyor, aynı zamanda bu rakamın üçte ikisi de borçlanma ile finanse edilmekteydi. Sonuç

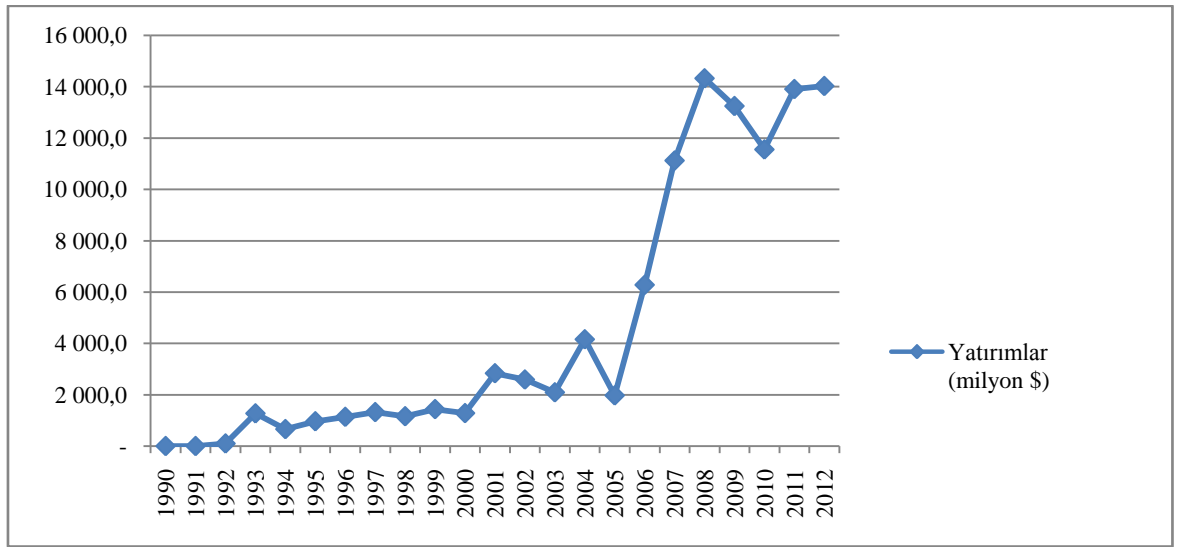
²³⁴ Ernesto Crivelli, "Fiscal Impact of Privatization Revisited: The Role Of Tax Revenues In Transition Economies", **Economic Systems**, Vol:37, IMF 2013, s. 229.

²³⁵ Mehmet Alagöz-Savaş Erdoğan- Sinem Yapar Saçık, "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü:1992-2008", T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Etüdüleri**, 38/2011-1, s. 62.

²³⁶ Pomfret, **a.g.m.**, s.18.

olarak, özelleştirme gelirlerinin oynadığı rol dikkate alındığında, yapısal açığın GSYİH'nin %7'e yaklaştığı söylenebilir, bu da kamu harcamalarının üçte birine eşitti. Vergi reformu ile belirlenen vergi oranları nispetten yüksek olduğundan ve vergiye uyumun zaten bir sorun teşkil ettiğinden dolayı bu oranların yükseltileme şansı da engellenmişti²³⁷.

Şekil 2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi (1990-2012)

Kaynak: UNCTADstat, <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>, (Erişim: 12.03.2014).

1990'lı yıllarda 2 milyar \$ altında olan yıllık doğrudan yabancı yatırım girişleri, 2000'li yıllarda 10 milyar \$ üzerine çıkararak son dönemlerde de yükselmeye devam etmektedir. GSYİH'nin %5-6 gibi önemli büyüklüğe ulaşan doğrudan yabancı yatırım' lar petrol, kömür, doğal gaz gibi doğal kaynak alanlarında yoğunlaşmış ve toplamda neredeyse %50-70 arası payını oluşturmaktadır²³⁸.

²³⁷ Richard M. Auty, The IMF Model and Resource- Abundant Transition Economies: Kazakhstan and Uzbekistan, **The UN University WIDER**, Working Paper No: 169, November 1999, s.17.

²³⁸ Aizhan Khoich- Diana Madiyarova, "Doğrudan yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği", **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Yıl:2013, s. 27.

A. Özelleştirme

Kazakistan'da özelleştirme süreci serbestleşme reformlarının beraberinde, ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla 1991 yılında yürürlüğe konan "Mülkiyet Kanunu" ve "Özelleştirme Kanunu" ile başlatılmıştır. 1991-1992 döneminde büyük çoğunluğu yöneticiler ve bürokrasi olmak üzere ayrıcalıklı koşullarla çok sayıda devlet tesisi kupon(vaucher) karşılığı çalışanlara satılmıştır. Ardından 1993-1995 yıllarında Ulusal Özelleştirme Programı adı altında küçük ticari işletme ve birimlerin, hizmet tesislerinin açık arttırma ile kamusal reform süreci içinde satışı gerçekleştirilmiştir. 1996- 1998 döneminde ise, "Kamu Mallarının Özelleştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Programı" özel sektörün güçlendirilmesi ve baskın hale gelmesi amacıyla geliştirilmiştir²³⁹.

1991-1998 yılları arasında toplam işletme ve tesislerin % 65'ni oluşturan 17 070 tesis ve 3276 işletme özelleştirilmiştir. 1997 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Büyük ölçekli işletmeler ise, 1995-1995 yılları arasında açık arttırma usulü ile 2100 işletmenin özelleştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında özelleştirme faaliyetlerinden elde edilen gelir 75 milyar Tenge(950 milyon) olarak hesaplanmıştır²⁴⁰. Kazakistan Cumhuriyeti hükümeti 1997 yılından itibaren yerel şirketlere öncelik vererek özelleştirme stratejisini gözden geçirerek yatırımlara ilişkin yasal mevzuattaki değişikliklerle yabancı yatırımcıların bu alana erişimini engellemeye çalışmıştır²⁴¹.

B. Kazakistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat

Yatırımlar geliştirme konusunda, hükümetin fonksiyonlarını yerine getirmek üzere Kazakistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı tarafından emeğin toplumsal paylaşımı ve işbirliği sürecinin sonucunda örgütlenme ile oluşturulan kurumların temelinde ekonomik sistem, yani bir yapı belirlenmektedir. Örneğin, Sanayi ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı'nın (SYTB) bünyesinde yatırım faaliyetlerinin yönetimini sağlamak amacıyla Kazakistan Cumhuriyeti SYTB Yatırım Komitesi kurulmuştur.

²³⁹ Ayşe Oya Benli, **Kazakistan Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, İGME 2008, s. 14-15.

²⁴⁰ Tandırcıoğlu, **a.g.m.**, s.219.

²⁴¹ Martha Brill Olcott, **Kazakhstan: Unfulfilled Promise**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2002, s.321.

Bu kurumun asıl amaçları; yasaların ışığında devlet tarafından yatırımlarının desteklenmesi, yatırım kontrol ve gözetiminin yanı sıra, özel serbest bölgelerin geliştirilmesi, sektörler arası koordinasyonun sağlanmasıdır. Yatırım çekme çabaları devlet programlarının uluslararası ekonomik ve finans kurumlarının işbirliği ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin yasalarına uygun olarak garantilerin ve belirlenen koşulların sağlanması için gerekli düzenlemeler ve faaliyetler gerçekleştirilmektedir²⁴².

Ayrıca, Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanlığı ekonomideki zayıf sektörlerin gelişimi ve devlet aktiflerinin daha verimli kullanımı için özel sektör ve devlet ortaklığının, özel girişimlerin desteklemesinin öncelikli amaçları olarak gösterilebilir. Burada, Maliye Bakanlığının vergi, bütçe, özelleştirme politikaları düzenlemeleri; devlet mülkiyeti; gümrük mevzuatı; devlet tahvili emisyonu ve kredi sağlama yatırımların çekilebilmesi açısından olumlu koşullar meydana getirmesi önem taşımaktadır. Dış İşleri Bakanlığı, adı geçen kurumlarla koordineli olarak faaliyetlerini sürdürerek, uluslararası ekonomik ve finans kurumların yardımıyla yeni teknolojilerin getirilmesini ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini öngörmektedir²⁴³.

Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki yatırım faaliyetlerinin devlet yönetimini % 100 devlet katkısı ile kaynakların etkin olarak kullanımını sağlayan ve yönetimi, devletin tek pay sahibi olduğu "Sumruk Kazına" Milli Refah Fonu tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kurum nezdinde (pay sahibi olduğu) faaliyetini devam ettiren milli kalkınma kurumları şöyle sıralamakta fayda var²⁴⁴;

- "Kazakistan Kalkınma Bankası" A. Ş,
- "Kazyna Capital Management" A.Ş,
- "Milli İnovasyon Fonu",
- "Kazakistan İpotek Kredisi Garanti Fonu" A.Ş,

Ayrıca, dünya piyasasında rekabet edebilirliğin uzun vadeli olarak değerlendirilmesi için diğer milli şirketlerin önemini altının çizilmesi gerekir. Bunlar;

- "Kazmunaygaz" A.Ş. ,

²⁴² A.B. Djetpisova(Dzetpisova), "Gosudartstvennoye Upravleniye Deyatelnostyu v Respublike Kazahstan: İnstitsionalniy Podhod "(Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yatırım Faaliyetlerinin Devlet Yönetimi: Kurumsal Yaklaşım), Teoreticheskiye Osnovy Razvitiya Ekonomicheskikh Sistem v Sovremennih Usloviyah, **Vestnik AGTU**, Seri: Ekonomika, No:2, 2010, s. 57.

²⁴³ Djetpisova, **a.g.m.** , s. 58.

²⁴⁴ Djetpisova, **a.g.m.** , s. 59.

- "Birleşmiş Kimya Şirketi" Komandit Şirketi,
- "Sumruk- Energo",
- "Tau-Ken Sumruk" milli maden şirketi ve diğerleri.

"Yabancı Yatırımlar" Kanunu ilk olarak Kazak SSC kanunu olarak 7 Aralık 1990'da kabul edilmiştir. Bu kanunda yabancı yatırımlara yönelik bir dizi vergisel muafiyet ve istisnalara yer verilmiş ve Kazakistan'ın yatırım çekmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu kanunun, her ne kadar da etkin olsa da günün şartlarına uygun olmayan birçok yönü mevcuttu. Örneğin, 25.maddesinde; "Kazak SSC' de yabancı yatırımcılara ait şirketlerin mülkiyeti kamulaştırmaya tabi tutulmamaktadır", ifadesi gibi. 27 Aralık 1994 yılında kabul edilen "Yabancı Yatırımlar" Kanunu ikinci nesil kanun niteliğindedir. Bu kanun 1997, 1998 ve 1999 yıllarında ülkedeki durumun değişimi ve devletin yatırımcılara yönelik politikaları göz önünde bulundurularak değişikliklere uğramıştır. 2003 yılına yatırımlara ilişkilerini belirleyen bir diğer Kanun ise, 28 Şubat 1997 yılında kabul edilen Kazakistan Cumhuriyeti'nin "Doğrudan Yatırımların Devlet Desteği Hakkında Kanun" olarak adlandırılmaktaydı²⁴⁵.

Bunlara ek olarak, yatırım ilişkilerini düzenleyen bir diğer kanun, 27 Ocak 1996 yılında kabul edilen "Yeraltı ve Yeraltı Kaynak Kullanımı Hakkında Kanunu" ve 26 Temmuz 1995 yılında kabul edilen "Petrol Kanunu" olarak gösterilebilir. Ayrıca, ikili; karşılıklı yatırımların desteği ve çok taraflı; Enerji Şartı Anlaşması gibi uluslararası antlaşmaların da büyük önemi var.

Son dönemlerde, Kazakistan'da milli yatırımların çekilmesi amacı güdüldüğünden dolayı "Yabancı Yatırımlar Kanunu" ve "Doğrudan Yatırımların Devlet Desteği Hakkında Kanun" larının temelleri tek bir kanun içinde birleştirilerek "Yatırımlar Kanunu" oluşturulmuş ve 8 Ocak 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Bu da dolayısıyla yabancı yatırımcıları ilgilendiren hususların ve normların bertaraf edilmesine neden olmuştur. Bu kanun dışı kalan çok ciddi normlara örnek; yatırımlara uygulanan özel rejim, sermayenin yurtdışına transferi garantisi, mücbir sebeplerden dolayı oluşan zararların tazminatıdır. Söz edilen Kanun tam olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi; yatırımların hukuki rejimi ile ilgili ("Yabancı Yatırımlar

²⁴⁵ M.K. Suleymenov- E.B. Osipov, "Obzor Zakonodatelnoy Bazı Dlya Investitsiy v NefteGazovom Sektore Respubliki Kazahstan"(Kazakistan Cumhuriyeti'nde Petrol ve Gaz Sektöründe Yatırım Mevzuatı Temeline Genel Bakış), **Birleşik Krallık Büyükelçiliği/Astana, İİED**, 2010, s. 29.

Kanunu" nda yer alan) diğeri ise; devletin yatırım desteği ile ilgili ("Doğrudan Yatırımların Devlet Desteği Hakkında Kanunu"nun önemli hükümleri) hükümlerini içermektedir.

1994 yılında kabul edilen kanununda milli rejimin uygulanmasının yanında tercihli (ayrıcalıklı) rejim yer almaktaydı ve ayrıca bu rejimlerin en uygun olanının uygulanmasına seçim şansı tanınmaktaydı. Bu normun uygulamadan kalkması sebebiyle diğer ilgili mevzuatlara başvurmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1995 yılında kabul edilen Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasasında ve 27 Aralık 1994 yılında kabul edilen Medeni Kanunda yer alan milli rejimdeki yabancı yatırımcılara yönelik hükümler geçerli olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra tercihli rejim bir dizi uluslararası anlaşmada bahsi geçen ilgili hükümler yer almaktadır²⁴⁶.

2013 yılında 50 en rekabetçi ekonomi arasına giren Kazakistan, tercihli vergi uygulamalar ve özel ekonomik bölgeler sayesinde 30 tane "kurumsal lider" oluşturmayı hedefleyen bir endüstri politikası öngörmektedir. Ayrıca Kazakistan-2050 stratejik programında ise, dünyanın en gelişmiş 30 ekonomisi içinde yer almayı amaç edinmiştir²⁴⁷. 2004 yılının başında Kazakistan'ın hukuki sisteminde petrol sektöründe gerilim yaşanmasının sebebi Vergi Kanun'undaki bir dizi değişikliklere yer verilemesi olmuştur. Bu değişiklikler hükümetin yabancı yatırımcılar ile imzalanan sözleşmelerde artık ülkenin "gerçek çıkarlarını" gözetecek "yüksek teknolojiler" ve yerel içerik kullanımı ve geliştirilmesi politikalarına dikkatleri çekerek denetim ve gözetimi arttırmıştır.

2007 yılının Haziran ayında Hazar denizindeki Kashagan petrol sahasında yaşanan teknik komplikasyonlar, gecikmeler ve maliyet aşımalarına bir tepki olarak devlet tarafından sözleşmedeki bazı değişikliklerin yapılması için İtalyan enerji şirketi Eni'ye güçlü baskıda bulunmuştur. Kazaşagan anlaşması yeniden müzakere edilmiş ve ulusal operatör KazMunayGaz şirketinin hissesinin ve rolünün yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir²⁴⁸. Yabancı ortaklar pek memnun kalmadılar da,

²⁴⁶ Suleymenov- Osipov, **a.g.m.** , s. 30.

²⁴⁷ World Bank, Kazakhstan: Solid Growth, Unsettled Global Environment, Kazakhstan Economic Update, Fall 2013, s. 1.

²⁴⁸ Yelena Kalyuzhnova- Christian Nyagaard, "State Governance Evolution in Resource-Rich Transition Economies: An application to Russia and Kazakhstan", **Energy Policy**, 36 (2008), s. 1836.

bu gelişme sonucunda Kashagan devletin tam desteği altına giren bir proje olmuş ve bir nevi "koruma statüsü" ayrıcalığına erişmiştir²⁴⁹.

2007 yılının Nisan ayında devlet tarafından yerel içerik şartı altında, tüm enerji ve mineral kaynakları sözleşmelerinin lisans ihaleleri için bu sahadaki şirketlerin tekrar denetleneceğini açıklamıştır. Hiçbir sözleşmenin tek taraflı değiştirilmeyeceği güvencesine rağmen, bazı yatırımcılar vergi ve özel denetlemeler sonucunda sözleşmelerinin değiştirilmesi için baskı altına kalmışlardır²⁵⁰.

Yeni getirilen vergi kanunu ile daha düşük kurumlar ve gelir vergisi yanı sıra, düz oranlı sosyal vergiler ve maden çıkarma vergisi (yer altı kaynak çıkarma vergisi) kabul edilmiştir. Bu vergiden Karachaganak alanı dâhil diğer konsorsiyumların muaf olacağı ilan edilmesine rağmen, petrol ihracatı vergisi ödemek zorunda oldukları netleşmiştir²⁵¹.

1 Ocak 2009 yılında yürürlüğe giren Vergi Kanunu yer altı kaynaklarının kullanımının vergilendirilmesi hakkında bir dizi değişikliğe yer verilmiştir. Bunların esasları kısaca şöyledir²⁵²:

- Royalty vergisinin; madencilik, maden ve maden işletmeciliği vergisi ile değiştirilmesi,
- Yeraltı Kaynak Kullanımı ile ilgili olan Üretim Paylaşımı Anlaşması uygulamasının kaldırılması. 01.01. 2009 yılına kadar imzalanan anlaşmalar geçerliliğini kaybetmemekte, maden şirketlerinin ödeyeceği aşırı kar vergisinin miktarı ise, Vergi Kanununda yer alan esaslara göre belirlenen değişken ölçeğe göre hesaplanacak, kesintiler için yıllık toplam gelir oran değerlerine dayalı olarak net vergiden muaf gelir miktarı %20'den %25'e yükseltilmiştir.
- 01.01.2009 tarihidен itibaren maden şirketleri için geçerli olan sözleşmeli vergi rejimindeki "İstikrar" hükmünün ("Tengiz Chevron" şirketinin dışında) kaldırılması. Vergi rejiminde istikrar hükmü, 01.01.2009 tarihinden itibaren zorunlu denetimden geçerek öngörülen

²⁴⁹ Kalyuzhnova- Nyagaard, **a.g.m.**, s. 1840.

²⁵⁰ EBRD (a), Transition Report 2007, People in Transition, 142.

²⁵¹ EBRD (b), Transition Report 2008, People in Transition, 136.

²⁵² D.R. Sihimbayeva, **Naconal'nyy Fond Respubliki Kazahstan: Investitsiy v Ustoychivoe Razvitiye** (Kazakistan Cumhuriyetinin Milli Fonu: Sürdürülebilir Kalkınma Odaklı Yatırımlar), Fond Soros-Kazahstan, Almatı 2011, s. 12.

şekilde imzalanan maden işletmeciliği sözleşmelerinin geçerlilik sürelerinin bitimine kadar devam etmektedir. Bunun dışında, tarafların anlaşması üzerine ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin orijinal ve ekonomik çıkarlarına değişiklik getirmeyen hükümler kapsamında, sözleşmeli vergi rejiminde değişikliklerin yapılması mümkündür.

Petrol ve gaz sözleşmelerindeki "istikrar hükümleri" yabancı yatırımcıların genel ve yaygın olarak sözde "teknik olmayan riskleri" yönetmek için kullandıkları yasal araçlardır. Bunlar genellikle ev sahibi ülkeler tarafından önemli siyasi, yasal veya kurumsal belirsizlik olduğunda ve ev sahibi ülkede ele alınan standartlarla yatırımın potansiyel etkilerinin geliştirilmemiş olduğu takdirde kullanılmaktadır. Bu sözleşmeler birçok farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak aslında, bunlar yatırım projesinin olumsuz etkileyecek bir şekilde ev sahibi ülkelerin kendi hukuk sistemini değiştirmemeleri için taahhütte bulunmalarını sağlar.

Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz mevzuatının evrimi zaman içinde kararlı bir sözleşme rejiminden kademeli bir değişim yaşamıştır. Örneğin, vergi istikrarı yeni sonlandırılmış vergi/royalty' lere dayalı sözleşmeler için artık geçerliliğini kaybetmektedir(ortak üretim rejimi anlaşmalarının aksine). Savunma, ulusal güvenlik, çevre/ çevre emniyeti/ekolojik güvenlik ve kamu sağlığı yasal değişiklikler istikrarı teminatı kapsamının dışındadır. Ne de o eski sözleşmelerin geniş istikrar hükümleri içerdiği kabul edilmelidir. Kaşagan ortak üretim anlaşması, mesela, çevre koşulları dengelememektedir²⁵³.

1996 yılında yürürlüğe giren Yeraltı ve Yeraltı Kaynak Kullanımı Hakkında Kanun' nda ihaleler ve ihale teklif ve yükümlülüklerle ilişkin olan hususlarda belirli bir oranda Kazakistan menşeli mal ve hizmetlerin kullanımını gerekli kılmıştır. Bu mal ve hizmetlerin uluslararası ve milli standartlara uygun olması koşulu ile sonrasında ilgili mevzuatla daha da geliştirilmiş ve devletin "yerel içerik" ifadesi ile yerel üretim ve hizmetlerin gelişimi desteklenmeye amaçlanmıştır. Bahsedilen kavram aslında ithalat ikamesi temeline kurulmuş ve 2009 yılında Kazakistan hükümetinin milli kaynakların üretimde kullanılması ve uluslararası piyasada rekabet edebilir mallar halinde, ihraç edilmesini sağlayacak endüstriyel politikaları öne

²⁵³ Halina Ward, "Oil and Gas for Sustainable Development in Kazakhstan", **The International Reserch Network on Bussiness, Development And Society**, BDS Working Paper Serises No:8, 2009, s. 14.

çıkarması gündeme gelmiştir. Petrol ve doğal gaz alanında ilgili konsept yerini çoktan aldığından, diğer alanlarda da artık hükümet ve yatırımcı arasındaki ilişkilerin bu koşullar esasında dayalı olarak kurulması söz konusudur²⁵⁴.

C. Vergi Sistemine Genel Bakış

Geçiş sürecinin başlarında ülkedeki temel muhasebe sistemi, bürokratik işlemler çokluğu ve garantilerin olmaması tedirgin bir ortam yarattığından dolayı yabancı yatırımcıları çekingen davranmaya itmekteydi. Kazakistan bu problemleri çözmek için 1 Ocak 1996'dan itibaren yeni muhasebe sistemini kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Bundan başka vergi sistemini düzenleyerek, 24 Nisan 1995 yılında yeni Vergi Kanunu kabul edilmiştir²⁵⁵.

Kazakistan'ın sürdürdüğü geçiş stratejisinin olumlu sonuçlar vermesinin dört temel uygulamaya dayanmaktadır. Birincisi, mali istikrarı korumaya yönelik yapısal reformlar ve büyüme dinamiğinin temelde doğal kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirirken 2003 yılında petrol dışı sektörlerdeki yatırımları teşvik etmek üzere kapsamlı bir sanayi stratejisi benimsenmiştir. İkincisi vergi sisteminde ve vergi yönetiminde yapılan reformlar ve gümrük vergisi düzenlemeleri ile yurt içi doğal kaynak (özellikle gaz ve petrol ürünleri) çıkışını denetim altına alınmıştır. Üçüncüsü, 1999 yılında bütçe kanununda yapılan esaslı değişikliklerin yeterli olmaması neticesinde bütçe yönetimi hususlarına dikkat çekilmesidir²⁵⁶. Dördüncüsü ise, alt yönetim kademelerinde vergi ve harcama yetkilerinin yerelleşmesi ve bütçe kanunu ile idareler arası mali ilişkilerin düzenlenmesi, gelir ve gider denetiminin güçlendirilmesi amaçlanmıştır²⁵⁷.

Geçtiğimiz on yıl içinde vergi mevzuatındaki değişikliklerin çoğu maden sektöründe odaklanmıştır. Royalty vergisinin yerine petrol üretim hacmine göre değişen maden çıkarma vergisi getirilmiş. Maden sanayi ile ilgili imza vergisi ve ticari keşif bonusu, tarihsel masrafların geri ödemesi, aşırı kar vergisi ve ihraç petrol vergisi Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA) kapsamında sözleşme uygulamasının

²⁵⁴ Saule Ospanova, Politika po Voprosu Mestnogo Soderjaniya: Obzor po Kazahstanu, **Birleşik Krallık Büyükelçiliği/Astana, İİED**, 2010, s. 3.

²⁵⁵ Zakon RK, 28. 02. 1997. Goda No: 75- 13RK"O Gosudarstvennoy Podderejke Pryamih Investitsiy "

²⁵⁶ Sakınç, **a.g.e.** , s. 139.

²⁵⁷ Sakınç, **a.g.e.** , s. 140.

herhangi bir ihlali saptamasına bakılmaksızın devlet kar payı garantisi gibi bir mekanizma ile 2004 yılında yürürlüğe konmuştur. Şu anda PSA'lar petrol ve maden sektöründe yürürlükten kaldırılmıştır ve ilerde tüm sözleşmelerin Aşırı Kar Vergisi sözleşmesi olması beklenmektedir²⁵⁸.

İstikrar maddelerinde, uluslararası tahkim ve diğer tedbirlere başvuru hususlarındaki değişiklikler, diğer kanunlar ve uluslararası yatırım anlaşmalar daha büyük önem kazanmışlardır. Özellikle, vergilendirmenin istikrar hükümlerinin sunduğu koruyucu önlemlerden çıkarılması, Vergi Kanunu yatırım ikliminin öne çıkan öğelerinden kılmaktadır.

Vergi sisteminde devam eden düzenlemeler mükelleflerin üzerindeki vergi yükünü hafifletmek amacıyla çeşitli teşvikler, muafiyet ve indirimleri de içermektedir. Bütçenin dengeli olarak seyretmesi amacıyla Kurumlar Vergisi kademeli olarak 2009 yılından itibaren %30'dan %20 indirilmiştir. Yurtdışında kurumlar vergisine tabi tutulan mükellefler %10 oranında KV ödemektedirler. Gelir Vergisi ise, %10'dur. Böylece Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisinin oranları uluslararası standartlarına göre çok daha düşük seviyede belirlenmiştir²⁵⁹. Ancak buna rağmen on yıla kadar olan kurumlar vergisi muafiyeti ve beş yıllık emlak ve arazi vergisi muafiyeti gibi bir kısım vergi imtiyazları kaldırılmıştır. Buna ilave olarak, yabancı şirketlerin şubeleri safi gelir üzerinden % 15 oranında şube kar vergisi ile vergilendirilmektedir. Böylece, yabancı şirketlerin Kazakistan'daki şubelerinin ödemekle yükümlü oldukları efektif vergi oranı %40,5 oranına denk gelmektedir.

Vergiye tabi gelir belirlenirken;

- Binalar ve yapılar için %10,
- Makine ve ekipmanları için %25,
- Bilgisayar ve donanımları %40,
- Diğerleri ise, %15 amortisman oranlarına tabi tutulmaktadır.

Nihai olarak hesaplanan kurumlar vergisi tutarı kurumlar vergisinin avans ödemeleriyle karşılaştırıldığında, nihai vergi tutarı vergi dönemi boyunca %20 oranla ödenen kurumlar vergisi avans ödemelerinden fazla çıktığı takdirde şirket ödenmeyen

²⁵⁸ Ryan Kennedy- Adilzhan Nurmakov, "Resource Nationalism Trends in Kazakhstan, 2004-2009", Working Paper, **RussCap**, March 2010, s. 7.

²⁵⁹ Ernst and Young (a), İssledovaniye Investitsionnoy Privlekatelnosti Kazahstana (Kazakistan'ın Yatırım Cazibesi Araştırması), 2013, s. 15.

tutarın % 40 oranında cezaya tabi tutulacaktır. Ayrıca faaliyet zararları; daha sonraki dönem vergiye tabi gelirden mahsup edilmek üzere 10 yıllık süreye nakledilebilir. Bundan ayrı olarak bazı durumlarda zarar mahsupları önceden belirlenmiş oranlar mevcut;

- %10- tarım, arıcılık ve su ürünleri (balıkçılık) üreticilerinin vergiye tabi gelirlerinden,
- %20- genel prosedür düzenini kabul etmiş olan mükelleflerin vergiye tabi gelirlerinden,
- %15- ödenecek gelir miktarına uygulanmaktadır (mukim olmayanların Kazakistan Cumhuriyeti'nde bulunan kaynaklarından elde edilen gelir dışında). Temettü geliri, mukim olmayanların Kazakistan Cumhuriyeti kaynaklarından elde edilen gelirler, tüzel ve diğer kişilere ödenen primler gibi bazı gelirler stopaja tabi tutulmaktadır.

KC Transfer Fiyatlandırması Kanunun' da değişiklikler yapılmış ve 1 Ocak 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanun kapsamında ilişkili taraf işlemlerinin varlığı bazı koşullara bağlanmaktadır. Bunlar: işlemin bir takas işlemi olması; diğer işletmenin vergi avantajının olması(yasal avantajlar, teşvik ve ayrıcalıklı vergi oranları gibi avantajlar); işlemler ilişkili kişiler arasında olmalıdır. Ayrıca bu kanunun hükümlerine göre, ilgili gümrük ve vergi idareleri işlemi yapanlar ilişkili kişiler tarafından gerçekleştirilmediği durumda bile sınır ötesi işlemlerde kullanılan fiyatları izleme ve ayarlama haklarına sahiptir²⁶⁰.

Kişisel Gelir Vergisi, stopaj vergisi %10 ve temettü geliri vergisi olarak %5 oranında ödenmektedir. Yerleşme bakımından mukim (mükellefiyet açısından) sayılabilmek için bir takvim yılı içinde en az 183 günlük süre Kazakistan topraklarında bulunmaları gerekmektedir. Çifte vergilendirme anlaşmaları kapsamında mukim olmayanlar kurumlar da bireyler de Kazak kaynaklarından elde edilen gelir üzerinden oluşan gelir vergisinden muaf tutulmaktadırlar. Bu anlaşmalar çerçevesinde bazı gelir kategorileri Kazakistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu' da yer alan oranlardan daha düşük olabilmektedir. Bu güne kadar Kazakistan 46 ülke ile çifte vergilendirmenin önlemesi için ikili anlaşmalar içine girmiştir²⁶¹.

²⁶⁰ PWC, **Doing Business Guide Kazakhstan**, 1 October 2012, s. 68.

²⁶¹ Backer&McKenzie, **Doing Business in Kazakhstan** 2014, s. 38.

Katma Değer Vergisi, oranı önce 2008 yılında %14' den, %13 oranına, sonradan da 2009 yılında %12'ye düşürülerek dünya çapında ülkeyi en düşük KDV oranına sahip olan ülkeler arasına sokmuştur. Ayrıca bir vergi döneminde, malların satış cirosu (işler, hizmetler) minimum olan aylık hesaplama indeksinin 30 000 katını geçmediği takdirde(2014 için 1 852 tenge*30 000 katı =55 560 000 Tenge = 324 500 \$), KDV kaydının yapılmasına gerek yoktur(eskiden 15 000 katı)²⁶².

Aktsiz (Tüketim) Vergisi, her türlü alkol ve alkollü içecek, etil alkol oranı %0,5'i geçmeyen bira, tütün, (uçak yakıtı hariç) petrol, dizel yakıt, otomobil(manuel kontrollü araçlar dışında, özellikle engelliler için özel tasarım arabalar), ham petrol ve gaz kondesatı(yoğuşmalı) üzerinden tahsil edilmekte ve oranları. 1999 yılında tüm bütçe dışı fonlara yapılan sosyal ödemelerin birleşimi olarak salınan Sosyal Vergi, çalışanların brüt ücretleri üzerinden % 11 oranında işverenler(işçi payı %10) tarafından ödenmektedir²⁶³. Motorlu Taşıtlar Vergisi, tescile tabi olan taşıtların (40 ton üstündeki damperli kamyonları ve özel tıbbi araçlar dışında) binek otomobiller için aylık hesaplama indeksinin 1'den 117 katı arasında; kamyon ve özel araçlar için 3 ve 9 katı arasında değişmektedir. Mülkiyet Vergisi, %1,5 oranındadır. Gümrük Vergisi malların sınıflandırmasına göre %0 ve % 25 arasında değişmektedir. Yük gümrük beyannamesinin ana sayfası için 50 € ve yük gümrük beyannamesinin her sonraki sayfası için 20 € olarak gümrük harcı alınmaktadır. Toplam vergiye tabi ithalatın %12 oranında KDV(vergiye tabi ithalat bedeline KDV dışında, ürünün gümrük bedeli, tüm vergi bedelleri ve mal ithalatında bütçeye yapılması zorunlu olan diğer ödemeler eklenmektedir) ödenmektedir²⁶⁴.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Vergi Sistemini gözden geçirdiğimizde, devlet bütçesinde en büyük paya sahip olan ve stratejik önem taşıyan sektör olduğundan dolayı yer altı kaynakları ile ilgili mevzuata büyük önem verilmiştir. Doğal kaynakların elde edilmesi Kazakistan Cumhuriyeti ve yer altı kullanıcıları tarafından imzalanan sözleşme esaslarına göre mümkün hale gelmektedir.

²⁶²A.A. Narumov, "İtogi Reformirovaniya Nalogovoy Sistemi Respubliki Kazahstan i Zadaçi po Ee Dalneyşemu Sovershenstvovaniyu" (Kazakistan Cumhuriyeti Vergi Sisteminin Reform Sonuçları ve Sonraki Geliştirme Görevleri), **Vestnik OGU**, No: 12,(161) /Aralık 2013, s. 114.

²⁶³ İ.Yu. Zobova, Nalogi i Nalogooblojenie v Stranah s İslamskoy Ekonomikoy (İslami Ekonomi Ülkelerinde Vergiler ve Vergilendirme), **Rusya Federasyonu Bilim ve Eğitim Bakanlığı "Kazan(Privoljye) Federal Üniversitesi"**, Kazan 2012, s. 124.

²⁶⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Yatırımcı Rehberi, 2011, s. 8.

Maden Çıkarma Vergisi, royalty benzeri olan, gaz ve kondensat (yoğuşmalı) doğalgaz için geçerli olan ve üretim hacmine dayalı olarak uygulanan vergi türüdür(0,5-18 arasında). Oranlar üretim hacmine göre değişmektedir. Çıkarılan ürünün ihracat için veya iç piyasada satılmak üzere ayrılmasına bağlı olarak farklı matrah ve oranlar uygulanmaktadır. Bonuslar ise, ticari keşif bonusu ve imza bonusu olarak ayrılmaktadırlar. Ticari keşif bonusu, 0,1 oranındadır. İmza bonusu ise, tek sefer ödenmek üzere her sözleşme akdine göre oranı farklılık göstermektedir. Petrol ihraç vergisinin matrahı hesaplanırken ihraç edilecek olan ham petrol ve gaz kondensatının fiyatı esas alınmaktadır. Uluslararası piyasada ham petrol ve gaz kondensatı fiyatı varil başına 40 \$'ı aştığında vergi oranları, %7 ve %32 arasında değişmektedir. Kömür ihracatı söz konusu olduğunda bu oran 2,1 bazında alınmaktadır. Aşırı Kar Vergisi kesintilerin %25'lik kısmını aşan net gelir üzerinden artan oranlı ölçüğe göre hesap edilmektedir(%10-%60 arasında). 14 Nisan 1013 tarihinden itibaren bir ton ham petrolün ihracat vergisi 60\$'dır²⁶⁵.

D. Özel Vergi Rejimleri

KC' nin Vergi Sistemi çeşitli Özel Vergi Rejimleri ihtiva etmektedir. 1 Ocak 2009 yılından itibaren ÖVR belirgin değişikliklere uğramıştır. Tek bir rejime tabi olunmak üzere tercih yapılabilir;

- Patent Esasına Dayalı Özel Vergi Rejimi- işgücü istihdam ettirmeyenler; özel girişimcilik faaliyeti sürdürenler %2 oranında gelir vergisi(0,5 patent fiyatı) (stopaj dışında) , sosyal vergi (0,5) , zorunlu emeklilik kesintisi ve sosyal kesintilerin (%5) bütçeye ödenmesi esasını belirtmektedir. Patent esasına dayalı ÖVR' minin özel teşebbüs faaliyetlerini gerçekleştiren girişimcilere uygulandığı vurgulanmaktadır. Bir vergi dönemine ait gelirin bütçede belirlenen asgari ücretin 300 katını (2014 yılı için 300*19 996 Tenge=5989800 Tenge) aşmaması şartı getirilmiştir. Ayrıca vergi oranı da %2' ye indirilmiştir.
- Köy(Tarım Çiftliği) İşletenlere Özel Vergi Rejimi- tek arazi vergisi ödendiği takdirde, gelir vergisi, KDV, arazi vergisi, taşıt vergisi ve emlak

²⁶⁵ Ernst &Young (b), **Obzor Nalogovogo Rejima v Neftegazovoy Otrastli Kazahstana** (Kazakistan Petrol ve Gaz Endüstrisinde Vergi Rejimine Genel Bakış), 2014, s. 10.

vergilerinin ödenmesine gerek kalmamaktadır. Tek arazi vergisinin oranı ise, arazinin takdir edilen bedelinin %1 oranında hesaplanmaktadır.

- Küçük ve Orta Boy İşletmelere Özel Vergi Rejimi-basitleştirilmiş sosyal vergi, kurumlar vergisi veya gelir vergilerinin (stopaj hariç) ödenmesini esas almaktadır.
- Tarım ürünleri üretici tüketici kooperatifleri ve su ürünleri(balıkçılık) üreticileri için tüzel kişiler için özel vergi rejimi- uygun olan basitleştirilmiş veya genel düzenlenmiş rejime tabi olmayı tercih edebilirler.
- Basitleştirilmiş Beyan Esasına Özel Vergi Rejimi- tüzel kişiler ve özel girişimcilerin faydalanabileceği rejimdir. Basitleştirilmiş beyan usulünc, özel girişimcinin çalışan maksimum ortalama çalışan sayısı 15 kişiden 25 kişiye, gelirin üst sınırı ise 4,5 milyon Tenge'den 10 milyon Tenge'ye yükseltilmiştir. Bu usulde vergiye tabi olanlar için gelir üzerinden en üst oran %3, 9 iken %3 indirilmiştir²⁶⁶. Tüzel kişiler için uygulanan basitleştirilmiş beyanname usulünde çalışan sayısı üst sınırı 50' ye, yılın bir çeyreği gelir üst sınırı ise, 25 000 bin Tenge' ye yükseltilmiştir. Bu usulde vergilendiren girişimcilere %3 oranı saptanmıştır (eski oran %4 ile 9 arası değişmekteydi)²⁶⁷. Emlak Vergisi ise, bu rejime tabi olanlar için %0,5 oranındadır.

E. Teşvikler ve İmtiyazlar

Kazakistan Cumhuriyeti' de teşvikler, sadece ülkede tüzel kişi olarak varlığını sürdüren stratejik projelere sunulmaktadır. İlgili sektörde teşvik elde edebilmek için yetkili devlet organı(KC Endüstri ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı Yatırımlar Komitesi) ile sözleşme imzalanması gerekmektedir. Bunun gibi bir anlaşma imzalayan yatırımcılar, hukuk mevzuatında veya uluslararası anlaşmalarında meydana gelecek değişikliklerin olumsuz etkilerinden korunma sağlamaktadır. Ancak bu tür koruma, üretim prosedürü, koşulları ve satışı, aktsız ürünlerinin ithalatı ve

²⁶⁶ M.A. Kusainov, Ocenka i Razvitiye Fiskalnoy Politiki v Napravleniye Malogo Biznesa (Na Primere Respubliki Kazahstan)(KOBİ'lere Yönelik Vergi Politikasının Değerlendirmesi ve Gelişimi), **Vestnik Chelyabinsk Devlet Üniversitesi**, Ekonomi Yayını, 2011, No: 6 (221), s. 49.

²⁶⁷ M.A. Kusainov, **a.g.m.**, s. 52.

ihracatına ilişkin ve buna ek olarak milli ve ekolojik güvenliğin, sağlığın ve ahlakın sağlanması ile ilgili uluslararası anlaşmalarının ve mevzuatının değişikliklerini kapsamamaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Vergi Kanunu, tercihli vergi uygulamaları ve yatırım teşviklerin uygulama prosedürünü tesislerin satın alınma bedellerinin, rekonstrüksiyon veya modernizasyonu ile ilgili harcamaların düşürülmesine izin vererek basitleştirmiştir.

Gıda, giyim, kağıt ürünleri, makine imalatı, imalat sanayi, kimya sanayi, madencilik, inşaat, eczacılık, biyoteknoloji turizm, bilgi teknolojisi, uzay çalışmaları, atom endüstrisi, sosyal hizmetler, iletişim ve tabii ki tarım alanları Kazakistan ekonomisinin öncelikli sektörleri olarak belirlenmiştir²⁶⁸.

Bunun yanında, yatırımcıların teşvik elde edebilme sürecinin kolaylaştırılması söz konusudur. Eskiden vergisel imtiyazın alınabilmesi için Yatırımlar Komitesi ile anlaşma imzalanması gerekirken günümüzde mükelleflerin bina satın alınması ve inşaatı, üretim tesisi kurulması, makine ve teçhizatın temin edilmesi ve bunların yeniden yapılandırma ve modernizasyon işlemleri ile ilgili giderlerin 3 yıllık bir süre için indirilmesi öngörülmüştür. Ancak bu imtiyazların özel ekonomik bölgelerde ve (alkollü ürünlerin tümü; %0,5 etil alkol içeren bira; tütün mamulleri gibi) bazı malların üretimini ve satışını gerçekleştiren şirketler ve özel vergi rejimi ile vergilendirilen- tarımsal üretim yapan ve tarım kooperatifleri olan tüzel kişiler için geçerli değildir²⁶⁹. 2011 yılında yeni Kyoto Sözleşmesinin yönetmeliklere dayanan yeni Gümrük Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle beraber uygulanması esas bulan "tek pencere" (one stop shop) prensibi ile işyeri tescili, kayıt ve ruhsat işlemleri kolaylık kazanmıştır²⁷⁰.

Serbest ve Özel Ekonomi Bölgeleri SEB alanları içerisinde katılımcılar²⁷¹;

- KC Gümrük Kanunu,
- KC Vergi Kanunu,

²⁶⁸ Invest in Kazakhstan, <http://www.invest.gov.kz/?option=content§ion=6&lang=tr&lang=ru&lang=tr>, (Erişim; 13.03.2014).

²⁶⁹ E. Bekov, "Noviy Nalogoviy Kodeks Respubliki Kazahstan" (Kazakistan Cumhuriyeti'nin Yeni Vergi Sistemi), **Vestnik Nalogovoy Slujby Kazahstan**, No:12, (112) Aralık 2008, Nalogovoye Zakonodatelstvo, s.20.

²⁷⁰ <http://www.doingbusiness.org/reforms/overview/economy/kazakhstan>, (Erişim; 10.03.2014)

²⁷¹ Kazakistan Cumhuriyeti' Endüstri ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı, <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=441&lang=ru>, (Erişim; 13.03.2014)

- Serbest Ekonomik Bölgeler Kanunu
- Özel hukuksal rejime tabi tutulmaktadırlar

KC Vergi Kanunu'nu uyarınca bütçeye ödenecek kurumlar vergisi tutarının belirlenmesi esnasında, vergi miktarı %100 azalmakta, kullanılan arsa ve araziler için emlak vergisi ile ilgili oranlara %0 ve mülk vergisi katsayısı 0 tarife yıllık olarak uygulanmaktadır (7 yıllık süre için). Gümrük vergisi ve ilgili resimler (aktsiz dışında) tahsil edilmemekte ve malların emniyeti ve güvenliğinin sağlanması için zorunluluklar dışında ithal edilen mallar için herhangi tarife dışı önlemler uygulanmamaktadır²⁷².

Belirli koşullar altında yatırımcılar farklı imtiyazlardan yararlanabilmekte, bunlar;

- Gümrük Vergilerinden muafiyet,
- Devlet hibelerinin sağlanması,
- Arazi ve emlak vergisi ile ilgili imtiyazları, ve ayrıca 10 yıllık kullanım için ücretsiz arsa,
- Düşük sosyo- ekonomik kalkınma düzeyinde olan yerleşimlerde stratejik projelerin gerçekleştirilmesi için endüstriyel şirketlere özel imtiyazlar,
- SEB' e satılan ve bu alanda tüketilen mallara %0 KDV uygulanması.

1990 yılında "Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. 1991-1996 yılları arasında 9 tane SEB kurulmuş ancak hepsi yanlış yetki paylaşımı ve yönetim aksaklığı yüzünden ekonomik olarak verimsiz olduklarından dolayı kapanmışlardır. Aynı 1996 yılında Kazakistan Cumhuriyetinin topraklarında KC Cumhurbaşkanı'nın talimatı ile "Özel ekonomik Bölgeler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiş ve ilgili gümrük ve vergi mevzuatı ile ayrıcalıklı hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. 2002 yılında yeni nesil SEB temeli atılmıştır. 21 Temmuz 2011 yılında, serbest bölgelerin kuruluşu, işletilmesi ve kapatılması sırasındaki ilişkileri düzenleyen Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu 469-VI " Kazakistan Cumhuriyeti Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Kanun" kardinal değişikliklere uğrayarak yürürlüğe konmuştur. Buna ek olarak, KC Cumhurbaşkanı'nın talimatı ile,

²⁷² <http://www.invest.gov.kz/?option=content§ion=3&itemid=105&lang=tr>, (Erişim; 13.03.2014).

25 yıllık süre için ekonominin ayrı sektörlerini geliştirmek üzere SEB kurulmuşlardır. Örneğin²⁷³;

- Güney Kazakistan bölgesindeki "**Ontustik**" SEB' si, 2005 yılında 497'e yakın iş imkânı sağlayarak tekstil endüstrisinin geliştirilmesi;
- "**Astana-Yeni Şehir**" SEB' si, 2001 yılında 977 milyar Tengeye(557 özel yatırım ve 420 devlet bütçesinden sağlanmıştır) mal olan başkentin yeni idari-iş merkezinin inşaatı ve ayrıca yatırımları çekip ileri teknolojiyi kullanarak İşim nehrinin sol yakasındaki Endüstri parkında yeni üretim yerleri açmak ve çağdaş altyapının oluşturması²⁷⁴;
- 2003 yılında Almatı şehrinde 848 iş olanağı sağlayan "**Bilişim Teknolojileri Parkı(IT Park)**" SEB' si ise, bilişim teknolojileri sektörünün geliştirilmesi için kurulmuşlardır. İhracata dayalı bilgi teknolojileri ve cihaz üretimine yer verilmiştir. Personel harcamalarının yıllık gelirin en az % 50'i olması ve %90' personel harcamalarının yerli çalışanlara yapılması koşulu ile beş yıl boyunca sosyal vergi muafiyeti sağlanmaktadır²⁷⁵.
- "**Morport Aktau**"(Seaport) Mangistau bölgesinde, hafif sanayi, kimya sanayi ve metalürji sanayi alanlarında üzerine ihtisaslaşma ve gelişme öngörüsü ile 2002 yılında kurulmuştur
- "**Milli Sanayi Petrokimya Teknoparkı**", alanındaki projeler "Kazakistan'ın 30 kurumsal lideri" atılım projeleri arasına dahil edilmiştir. İlk proje, dünya düzeyindeki entegre petrokimya kompleksinin inşaatı diğeri ise, Atrau rafineri benzol üretimi kompleksinin kuruluşu olmuştur. Ayrıca "Chevron" şirketi tarafından polietilen boru üretimi başlatılmıştır. Günümüzde, SEB alanında; entegre kimyasal kompleksi, amonyak ve üre kompleksleri, PVC

²⁷³ OECD(c), Investment Policy Reviews; Kazakhstan 2012, s. 86.

²⁷⁴ Astana Noviy Gorod, Specialnaya Ekonomičeskaya Zona, (Astana Yeni Şehir, Özel Ekonomik Bölge) <http://www.sez.astana.kz/ru/article6>, (Erişim; 10.03.2014)

²⁷⁵ Sayat Zholshy& Partners, **Pravoviye Osnovy Vedeniya Biznesa v Kazahstane** (Kazakistan'da İş Yapmanın Yasal Çerçevesi), Almatı 2014, s. 128.

üretimi, bütadien ve poli-bütadien kauçuk ve metanol üretimi tesis kurulumu gerçekleştirilmektedir²⁷⁶.

- **"Burabay"** SEB' si Akmola bölgesinde 2008 yılında turizm alt yapısının geliştirilmesi için 2021 yılına kadar faaliyetini sürdürmek üzere kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren bölgeye turistik tesis inşaatı için 8,5 milyon \$ özel yatırım çekilmiştir.
- **"Pavlodar"** kimya ve petrokimya endüstrisi üzerine Pavlodar şehrinde 2036 yılına kadar faaliyet göstermek üzere 2011 yılında kurulmuştur. Özellikle katma değeri yüksek olan ihracata yönelik ürünlerin ileri ve modern, çevre dostu teknolojiyi kullanarak kimya ve petrol sanayi gelişiminin desteği amaçlanmaktadır.
Bunlardan ayrı olarak, daha kurulum ve geliştirme aşamasında olanlar ise,
- **"Sarıarka"** endüstriyel metalürji, metal işleme ve makine imalatının geliştirilmesi için Karaganda bölgesinde 2011 yılında (2035 yılına kadar) kurulmuştur²⁷⁷.
- **"Khorgos-Doğu Kapıları"** Uluslararası Sınır ötesi İşbirliği Merkezi ticaret ve lojistik üzerine Almatı bölgesinde. Milli lojistik operatörü olan "Kazakistan Temir Jolu" şirketinin öncülüğünde taşımacılık ve lojistik sorunlarının çözülmesine yönelik 2011 yılında kurulmuştur(2035 yılına kadar)²⁷⁸. Örneğin bu kapsamda, büyük taşımacılık potansiyeli taşıyan Almatı-Khorgos otoyolunun geliştirilmesi devletlerarası transit yolcu yük taşıma koşullarına sağlamaya yönelik olduğundan dolayı yatırım cazibesi yüksek olan bir projedir²⁷⁹.
- **"Taraz Kimya Parkı"** SEB' sinin dünya standartlarında yüksek rekabet gücüne sahip olan kimyasal ürünlerin üretimine odaklı tesislerin

²⁷⁶ K.G. Akanov, "Spetsialniye Ekonomicheskiye Zony v Kazahstane v Period Nezavisimosti" (Bağımsızlık Döneminde Kazakistan' daki SEB' ler) <http://e-history.kz/ru/contents/view/1844>, (Erişim; 9.03.2014.).

²⁷⁷ Kazakistan; Özel Ekonomik Bölgeler, Astana 2011, http://www.kazninvest.kz/napr/invest/Library/sez_rus.pdf, (Erişim; 8.03.2014.)

²⁷⁸ http://www.mcps-khorgos.kz/sez_ptez, (Erişim; 8.03.2014.)

²⁷⁹ G.J.Makashova, " Investitsionnaya Politika Respubliki Kazahstan v Postkrizisniy Period"(Kazakistan Cumhuriyetinin Kriz Sonrası Dönemdeki Yatırım Politikası), Kazakistan Cumhuriyeti Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Araştırma Enstitüsü, <http://www.economy.kz/files/vse%20stati/7%20makashova.pdf>, (Erişim; 1.03.2014.).

kurulması için 2015 yılının sonuna doğru faaliyete başlaması beklenmektedir (2037 yılına kadar)²⁸⁰.

Kazakistan'da 1 Ocak 2015 yılından itibaren yeni teşvik paketi yürürlüğe konmuştur. Söz konusu bu teşvik paketi en az 20 milyon ABD \$ hacminde ve öncelikli yatırım projeleri için sağlanmaktadır²⁸¹;

- 10 yıllık Kurumlar Vergisi muafiyeti,
- 10 yıllık Emlak Vergisi Muafiyeti,
- 8 yıllık Mülkiyet Vergisi Muafiyeti,
- Bu düzenlemelere ek olarak tesisin faaliyete girmesinden⁹ itibaren devlet tarafından (yatırım sübvansiyonu) sermaye giderlerinin %30 oranına kadar telafi edilmesi söz konusudur²⁸².
- Mevzuat değişikliklerine karşın yabancı yatırımcılara yönelik garantilerin getirilmesi öngörülmektedir. Düzenleyici ve yasal ortamın şeffaflık noksanının giderilmesi amacıyla bu bağlamda uzun vadede 'istikrar' ilkesi 10 yıllık bir süre için vergi, göç ve çevre alanlarına ilişkin mevzuat değişikliği hükümleri getirilmiştir.

F. Kazakistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu

Gümrük Birliğine katılması sonucu, imalat sektöründeki doğrudan yabancı yatırımlar girişi 2009 yılında 1,8 milyar \$'dan 2012 yılında 3,4 milyar \$'a yükselmiştir. Bunun yanı sıra toplam(brüt) doğrudan yabancı yatırım'lar % 34 artarak 21,4 milyar \$'dan 28,3 milyara çıkmıştır. 2013 yılında ise 24,1 milyar \$ olmuştur²⁸³.

Kazakistan' daki Doğrudan yabancı yatırımların girişi zengin doğal kaynakları ve hızlı ekonomik büyüme sayesinde %1 oranında artış göstererek, kayıtlara geçen ikinci en yüksek seviyeye ulaşmış ve 14 milyar \$ olmuştur. Buna ilaveten, 2012 yılındaki doğrudan yabancı yatırım' ların hemen hemen beşte birini madencilik endüstrisi çekerken, finansal hizmetler %12' ni çekmiş oldu.

²⁸⁰ Zhambyl Bölgesi Belediyesi, <http://zhambylinvest.ucoz.com/index/khimpark/0-28>,

(Erişim; 8.03.2014.)

²⁸¹ Kazakistan Bilimsel Makaleleri, <http://www.artikle.kz.com/article/4488>, (Erişim; 4.12.2014.)

²⁸² Kazakistan Büyük Elçiliği, http://www.kazakhembassy.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=1308:10062014-&catid=31&Itemid=47

²⁸³ Kazakistan Milli Bankası, <http://www.nationalbank.kz/?docid=680>, (Erişim:13.04.2014)

Sınır ötesi satınalma(M&A) oranlarındaki düşüş, kısmen BG Group Plc (Birleşik Krallık) Kazakistan'ın kuzey-batısında bulunan Karaçaganak'taki entegre doğal gaz şirketi tarafından Kazakistan'ın yerel ÇUŞ'ı olan KazMunaiGaz lehine 3 milyar \$ değerindeki payını %32.5'ten %29.25'e azaltması sebep olmuştur²⁸⁴. Bu tür yatırımlardan geri çekilme Karaçaganak petrol arama girişiminde Chevron Corp., Eni SpA ve OAO Lukoil şirketlerinin yanında yerel enerji şirketine %10 hisse payını sağlamıştır.

Denize kıyısı olmayan gelişmekte olan ülkeler tarihsel olarak, zengin doğal kaynak sahibi İpek Yolu ekonomileri ile beraber küresel doğrudan yabancı yatırım akışlarının küçük bir payını oluşturmaktadır. Denize kıyısı olmayan ülkeler arasında hala daha büyük eşitsizlikler mevcut. Kazakistan, Moğolistan, Türkmenistan ve Azerbaycan bu bölgedeki doğrudan yabancı yatırım girişlerinin neredeyse %54'ne sahiptir. Bu alt grup içinde, bu yatırım akışının %40'ı tek başına Kazakistan'a aittir. Bu ülkeler arasında Kazakistan'ın en baskın rakip olmasının nedeni ise, kesinlikle yabancı yatırımcıların ilgisinin petrol ve doğal gaz sektörlerinde olmasıdır. Gelişmekte olan kara ülkelerinde 2012 yılında gerçekleşen 6,5 milyar \$ tutarındaki en büyük satınalma girişimi (M&A) bu ülkede gerçekleşmiştir. Bunların üçü hidrokarbon sektöründe gerçekleşmiştir. Diğer büyük satınalma girişimi Glencore tarafından Kazak bakır şirketi Kazzink'de ek %19 hisse satın alması olmuştur²⁸⁵.

Hizmet sektörünün diğer sektörlerle göre daha ilerde olma sebebi ise, 2011 yılında İsveç şirketi olan TeliaSonera tarafından 1,5 milyar \$'a Kazakistan GSM' in satın alınmasıdır. Bunların arasında diğer gelişmekte olan ülkeler tarafında birinci yeri alan yatırım ise, Xinjiang Guanghui (Çin) tarafından AlgaCaspianGas' in 200 milyon \$'a satın alınması en büyük işlemlerden biri olmuştur²⁸⁶.

G. Avrasya Gümrük Birliği

1990'dan beri var olan bölgesel entegrasyon fikri, Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında Kasım 2009'da anlaşma imzalanması ve Ocak 2010' dan itibaren ülkeler arasında ortak ithalat tarifeleri uygulanmasının yürürlüğe girmesi ile süreç

²⁸⁴ UNCTAD, **World Investment Report 2013, a.g.e.** s. 64.

²⁸⁵ UNCTAD, **a.g.e.**, s. 79.

²⁸⁶ UNCTAD, **a.g.e.**, s.80.

ivme kazanmıştır. İç sınır kontrolleri önce Rusya ve Belarus arasında ortadan kaldırılmış, ardından da Kazakistan bu sürece dahil olmuştur. Gümrük Birliği çerçevesinde ithalat tarife gelirleri ulusal bütçelere tahakkuk edecek olan, önceden belirlenmiş oranlarda(Rusya %83,Kazakistan %7 ve Belarus' un hakkı %5, ancak düzenli incelemeye tabi) belirlenmiştir²⁸⁷.

Bölgesel ekonomik entegrasyon tarife dışı engellerin aşılması için birçok fırsat yaratmaktadır. Örneğin, gümrük denetimleri, Rusya, Belarus ve Kazakistan sınırlarında kaldırıldığından itibaren Gümrük Birliği'nin oluşturulması sonucu Asya Kalkınma Bankasının ifadesine göre, Rus-Kazak sınır kapısında geçişler önemli ölçüde daha kolay hale gelmiştir. Aracı ve kolaylaştırıcı ödemelerinin ihtiyacın da ticarete destek olma amacıyla azaltılması muhtemeldir. Aynı zamanda, Gümrük Birliğine dahil olmayan ülkelerden (örneğin Kırgız Cumhuriyeti) giren kamyonların sınırda gümrük muayene sürelerinin önemli ölçüde %47 'ye kadar arttığı belirtilmektedir²⁸⁸. Kazakistan ihracat pazarlarının segmentasyonu (hammadde mallarından dayanaklı tüketim mallarına ve sermaye mallarına)kategoriye göre önemli ölçüde artmıştır. Ürün hatlarının %40 en az iki ticaret ortaklarından en az ana gruba ihraç edilirken, Gümrük Birliği içinden ve dışından ihracat oranları %10 kadar düşmektedir. Bu da Kazakistan ın ihracatının çeşitliliğinin ne kadar düşük olduğu hususunu vurgulamaktadır²⁸⁹.

²⁸⁷ EBRD, Transition Report 2012, People in Transition, s. 64.

²⁸⁸ EBRD, Transition Report 2012, People in Transition, s. 71.

²⁸⁹ EBRD, Transition Report 2012, People in Transition, s. 75.

III. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan ekonomisi Sovyet döneminde tarım sektöründe uzmanlaşmaya yönelmişti. Bağımsızlık öncesi, ülkedeki altın üretimi Sovyetlerdeki toplamın üçte birini oluşturmaktaydı. Özbekistan dünyada en büyük altın rezervlerine sahip altıncı ülkedir. Geçiş döneminde altın üretimi yılda 85 tona kadar arttırılmış ve ülke dokuzuncu en büyük altın üreticisi haline gelmiştir. Çin, ABD, Hindistan ve Pakistan'dan sonra beşinci en büyük pamuk üreticisi ve ABD'den sonra ikinci en büyük pamuk ihracatçısı konumundadır. Pamuk ihracatından ülkede elde edilen döviz gelirinin dörtte birinden daha fazlasını oluşturmaktadır. Bundan ayrı, ülke petrol ve doğal gaz gibi büyük enerji kaynaklarına sahiptir²⁹⁰.

A. Özelleştirme

Özbekistan' da sürdürülmüş olan reform politikası diğer Orta Asya ülkelerindekinden farklı olarak daha dikkatli ve yavaş bir seyir izlemiştir. Fiyat serbestleşmesi ile 1992 yılında başlayan bu süreç 1994 yılında Temmuz ayında milli paranın tedavüle konulması ile hız kazanmış ve Kasım ayında IMF destekli istikrar programının uygulanması ile devam etmiştir²⁹¹.

Özbekistan'ın geleneksel önerileri takip etme konusundaki isteksizliği çok erken belli olmuştur. Özbekistan hükümeti yurt dışından gelen uyarıları dikkate almadan ekonominin kademeli bir dönüşüm politikasını izlemeyi seçmiştir. Küçük işletmelerin hızla özelleştirilmesi ve fiyat liberalleşmesi birkaç yıl içinde gerçekleşmiş ve hükümet kendi ekonomisi içinde ve uluslararası ekonomi ile ilişkili kaynakların tahsisi üzerinde güçlü kontrolü sağlamıştır. Büyük şirketlerin özelleştirmesi ise, daha yavaş ve kısmi olarak gerçekleşmiş ve çoğunlukla bu durum devletin resmi özelleştirmeden sonra bu işletmelerdeki rolünün etkinleşmesi ile sonuçlanmıştır. Washington Mutabakatı yolunda ilerlemektense, Özbekistan ekonomik kalkınma için

²⁹⁰ Kobil Ruziev- Dipak Ghosh- Sheila C. Dow, "The Uzbek Puzzle Revised: An Analysis of Economic Performance in Uzbekistan Since 1991", **Central Asian Survey**, March 2007, 26(1), s. 8-10.

²⁹¹ Auty, **a.g.m.**, s. 14.

gelişim odaklı devlet yönetimi altında kademeli kapitalizme geçiş yaklaşımı izlemiştir²⁹².

Birinci etap(1992-1993yılları), ticari ve yurt içi hizmet kuruluşları, toplumsal tüketici kooperatifleri, yerel sanayi kuruluşları ve konut fonunun özelleştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu esnada kullanılan metot, kuruluş tek bir tüzel veya gerçek kişiye satışı, çalışanlar tarafından satınalma veya halka kapalı anonim şirketlere dönüştürülmesi olmuştur. 1993 yılında birkaç tane anonim şirket de kurulmuştur. İkinci etapta(1994-1998yılları), gıda ve hafif sanayi, makine imalatı, inşaat ve inşaat endüstrisi, oto sanayi ve diğer endüstri dallarındaki(doğal tekeller dışında) kuruluşların toplu özelleştirme sürecinden geçmesi ile sağlanmıştır. Bunlardan bazıları gerçek ve tüzel kişilerin eline geçerek limitet şirketlere dönüştürülmüştür. Yurtiçinden yatırımların çekilmesi amacıyla 85 tane özelleştirme yatırım fonu oluşturulmuş ve 80 bin vatandaş hisse sahibi haline gelmiştir. Üçüncü etapta (1999-2002yılları) ise, ekonominin temel endüstri alanlarında yer alan büyük işletmelerin özelleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Yabancı yatırımcılar için rekabet bazında kuruluşları tamamen satın almaları veya anonim şirketlerinin hisse senetlerinin büyük payını almaları yönünde teklifler sunulmaktaydı. Bundan ayrı olarak, 2002 yılından itibaren belirli yatırım yükümlülüklerin olması koşulu ile beş yıllık taksitlendirme seçeneği ile yatırımcılara ilerde tamamen satın alma hakkı veren ortaklık yönetimi devri sunulmaktaydı²⁹³.

B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat

Öncelikle, "Yabancı Yatırımlar Kanunu" 1994 yılında yürürlüğe konmuş ve ardından Mayıs 1995 ve Ağustos 1997 yılında yeniden yapılandırılmıştır. Ancak 30 Nisan 1998 yılında yürürlüğe konan "Yabancı Yatırım Kanunu" bile yabancı yatırımcıların korunması için yeterli değildi. Bunların ardından 14 Haziran 1999 ve Mayıs 2000 yılında kanunda yapılan bu iki değişiklik yatırımcıların endişelerini

²⁹² David M. Kotz, "The "Uzbek Growth Puzzle" and The Washington Consensus", "Issues in Economic Transition Session", Ocak 2004, s.4.

²⁹³ Vinyamin Ginsburg- Manuella Troshke, "Mejdu Kitayem i Rossiyey: Osobennosti Privatizatsii v Centralnoaziatskih Stranah"(Çin ve Rusya Arasında: Orta Asya Ülkelerinde Özelleştirmenin Özellikleri), **Centralnaya Aziya i Kavkaz**, No:5 (41), 2005, s. 181.

arttırmış oldu. Yatırım teşvik mevzuatında birçok sayıda revizyona yer verilmesi Özbek hükümetinin yabancı yatırımcılara karşı tavrı olduğunu ispatı olmuştur²⁹⁴.

Özbekistan hükümeti organize edilmiş bir planın parçası olarak petrol ve doğal gaz sektörüne daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmek amacıyla 28 Nisan 2000 tarihinde "Petrol ve Doğal Gaz Yatırımları Kararnamesi" kabul etmiştir. Bu kararname yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek çeşitli hükümler içermekteydi. Birincisi, Üstyurt bölgesinde(muhtemelen diğer bölgelerde de) keşif çalışmalarını yürütecek olan şirketlere bir ile yirmi beş yıllık süre için "geliştirme süresinin uzatılması hakkı ile" yeni keşfedilen petrol ve doğal gaz yatakları verilebilir. Petrol ve doğal gaz yataklarında, arama çalışmaları yapan şirketlere "bir imtiyaz sözleşmesi" şeklinde tanınmaktadır. Petrol ve doğal gaz arama çalışmaları yapan şirketler biz dizi hakların yanı sıra özel yatırım rejiminden yararlanabilmekteydi. Ayrıca Özbekistan da yürürlükte bulunan "vergi, kesintiler ve her türlü ödemelerden" muaf tutulmaktaydılar(gümrük kayıt ödemeleri hariç)²⁹⁵.

Günümüzde, ülkede gaz ve petrol sektörlerinde dikey entegre devlet tekeli olan "Uzbekneftegaz" adındaki ulusal holding tarafından işletilmektedir. UNG, iştirakleri aracılığı ile gaz ve petrol arama ve üretim, işleme, nakliye ve dağıtım, depolama dahil olmak üzere aşağı yukarı tüm önemli faaliyetleri denetlemektedir. Doğal gaz ve petrol keşif ve üretimi ağırlıklı olarak Maden Kanunu, İmtiyazlar Kanunu, Doğal Tekel Kanunu ve ilgili Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA) tarafından düzenlenmektedir. Arama ve üretim yapan yabancı yatırımcılar tarafından tercih edilen yatırım şekilleri Ortaklıklar veya Üretim Paylaşım Anlaşmalarıdır. Hükümet ayrıca, hidrokarbon keşfi ya da üretim yapan ortak girişim şirketleri için 7 yıllık kurumlar vergisi muafiyeti ve bunun yanı sıra hisse başına düzenlenmiş kar vergisi muafiyeti sunmaktadır²⁹⁶.

Özbekistan'da son birkaç yıldır yatırım mevzuatındaki bazı belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve tercihli muameleye tabi tutulan yatırımcılar dışında ülkedeki tüm yatırımcılar için yatırım koşullarının eşitlendirilmesi istikametinde çeşitli adımlar

²⁹⁴ Pamela Blackmon, "Divergent Path, Divergent Outcomes: Linking Difference in Economic Reform Levels of US Foreign Direct Investment and Business in Kazakhstan and Uzbekistan", **Central Asian Survey**, September 2007, 26(3), s. 363.

²⁹⁵ Michael P. Barry, "Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model", *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2009, 2 (3), s. 42.

²⁹⁶ A. Kochnakyan- S.K. Khosla- I Buranov- D. Hankinson- J. Finn, "Uzbekistan Energy/ Power Sector Issues Note", World Bank 2013,s. 4.

atılmıştır²⁹⁷. Özbekistan' da "Yabancı Yatırımlar Hakkında" ve 2 Ağustos 2005 yılında kabul edilen Özbekistan Cumhuriyetinin "Yabancı Yatırımcıların Haklarının Korunması Kanunu" mevzuat temelini oluşturmaktadırlar²⁹⁸. Buna ek olarak yabancı yatırımcılar ve kurdukları işletmeler uyuşmazlıkların çözümü ve genel olarak haklarını ve menfaatlerini koruyabilmek için yürürlükte olan kanunlara ve devlet mahkemelerinin öngördüğü kurumsal mekanizmalara, savcılığa, ve ayrıca tahkim kurullarına başvurabilirler.

Bunlara örnek olarak, 11 Nisan 2005 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanının CK- 3594 Nolu "Yabancı Yatırımcıların Haklarının Korunması Hakkında Ek Önlemler" kararname gösterilebilir. Bu yasa çerçevesinde yatırımcılar şirketin esas faaliyetlerinden elde edilen gelir üzerinden alınan vergi, mülkiyet vergisi, sosyal altyapı gelişimi ve vergisinden muaf tutulmaktadır. Ayrıca, 2 Ağustos 2005 yılında Bakanlar Kurulunun 180 Nolu "Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşviki Yönünde Ek Önlemler" Kararı; Özbekistan Cumhuriyeti tarafından yatırımcılara, hükümetle imzalanan sözleşmeler kapsamında yürürlükte olan yasal mevzuat ışığında ek garanti ve koruma(indirim ve imtiyazlar) sağlamaktadır.

Bundan ayrı, 1 Mayıs 2006 yılında Bakanlar Kurulunun 74 Nolu "Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikinin Gerçekleştirilmesi Yönünde Ek Önlemler" Kararı. 14 Haziran 2005 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanının CK- 3619 Nolu "Yabancı Yatırımcılara Sunulan İmtiyazların Teşvik Edici Rolünü Arttırma Yönündeki Ek Önlemler" Kararı.

Bahsi geçen mevzuat kadar önemli olan 14 Mart 2007 tarihli Cumhurbaşkanının CK-3860 Nolu " Teknik ve Teknolojik Donanımın Modernizasyonunu Üzerine Ek Teşvik Önlemleri" Kararnamesi itibariyle, yatırımcılar bir dizi amortisman kolaylığı ve gelir üzerinden %20 oranında indirim gibi imtiyazlardan yararlanabilmektedirler²⁹⁹.

²⁹⁷ UNDP, "Analiticheskiy Doklad "Sovershenstvovaniye Sistemi Razresheniya Investitsionnih Sporov v Uzbekistane"(Özbekistan'da Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sisteminin Geliştirilmesi, Analitik Raporu), Support To External Economic Policy, Taşkent 2008, s.9.

²⁹⁸ (180 Nolu Bakanlar Kurulunun Kararının eki olarak), 3. Maddesinin dördüncü bölümünde yer alan garantilerin uygulanmasının ve düzenlemesinden bahsedilmektedir.

²⁹⁹ UNDP(2008b), a.g.m., s. 34.

24 Temmuz 2008 tarihli "Yabancı Yatırım ve Kredilerin Çekilmesi ve Geliştirilmesi Sürecinin İyileştirilmesi Yönünde Ek Önlemler" adındaki Cumhurbaşkanının 927 Nolu Cumhurbaşkanı Kararı ile devlet kurumlarının yabancı yatırımları ve kredileri çekmek ve ilgili projelerin hayata geçirilebilmesi için işbirliğinin sağlanması yönünde etkinliğini güçlendirilmeye çalışılmıştır.

C. Vergi Sistemine Genel Bakış

Günümüzde Özbekistan'ın vergi sistemi ülkenin reformları doğrultusunda gelişmektedir. İdari ve kurumsal kapasitenin buna dâhil olması ile bu süreç içinde daha başarılı adımlar atılmaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında kamu harcamalarını sürdürebilmek ve önemli mali krizlerin önüne geçmek adına vergi reformları vergilendirmenin mali rolüne daha çok önem verilerek, düzenleyici, sosyal ve uyarıcı roller ise göz ardı edilmiştir. Bu miyop mali politikalar neticesinde ülke ekonomisinin; özel sektörün gelişimi, yatırım ve istihdam gibi faktörlerinin kötü etkilenmesine neden olmuş ve kayıt dışı ekonominin hızla büyümesini tetiklemiştir³⁰⁰. Reform süreci boyunca Özbek vergi sisteminin yapısında sosyalist ilkelerin baskınlığı gözlemlenmekteydi. Büyük vergi mükellefleri pazarlık yaparak kolayca vergi muafiyetlerine erişebilmekteydi. Modern vergi sisteminin dayanakları olan gönüllü uyum ve beyan ilkelerinden yoksundu. Ayrıca gelişmemiş idare yapısı, yolsuzluk ve bundan dolayı bundan dolayı kamu kurumlarına karşı duyulan güvensizlik. Genel yaşam standartlarının düşüklüğü ve vergi yükü mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerini ve bu sorunların bir kısır döngü içinde devam etmesine sebep olmuştur. 1997 yılından itibaren Özbekistan ithal ikameci stratejinin izlemiş ve bunun beraberinde yerli üreticiyi dış rekabete karşı koruma amacıyla ağır idari müdahale ve kısıtlayıcı döviz ve ticaret rejimlerini uygulamıştır³⁰¹. Daha sonraki dönemlerde ise, vergi reformları vergi yükünün azaltılması, vergi yapısının ve oranlarının

³⁰⁰ Makhmadali Dekhanov, "Taxation System of Uzbekistan: Influence of Tax Reforms on Small Enterprises", *European Journal of Business and Economics*, Cilt:3, Yıl:2011, s. 24.

³⁰¹ Dildora Tadjibaeva- Iroda Komilova, "The Influence of Tax Reforms on The Prosperity of Micro-Firms and Small Business in Uzbekistan", *Asia- Pasific Development Journal*, Cilt:16, No:2, Aralık 2009, s. 34.

optimizasyonu, vergi politikalarının uyarıcı ve düzenleyici rolünün arttırılması yönünde devam etmiştir³⁰².

Ülkedeki vergi ilişkilerini düzenleyici ana kaynak 1998 yılının Vergi Kanunu yerine yürürlüğe giren 1 Ocak 2008 tarihili Vergi Kanunudur. Bunun dışında ülkede bu kanun dışında vergi hususundaki ilişkileri yönlendiren çeşitli vergi departmanı belgeleri ve kırka yakın yasama kararı; Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu Kararları ve Kararnameleri mevcut.

Özbekistan vergi mevzuatını geliştirmek ve basitleştirmek, aşamalı olarak vergi yükünü azaltmak için sistematik bir şekilde çalışmalar yapılmakta ve mükelleflerin iş faaliyetlerinde müdahaleden korumak için önlemler almaktadır. Bunun yanı sıra, 2007 yılında uygulamaya konan tek vergi ödemelerinin 2010 yılında brüt gelirden alınan vergi oranının düşürülmesi sonucunda ulusal ekonomi içinde küçük ve orta boy işletmelerin ve girişimciliğin dinamik gelişimi sağlanmıştır(tek vergi %15,2 oranından %7. 0 oranına 2.2 kat azaltılmıştır). Buna bağlı olarak, büyük ölçüde küçük işletmelerin mali kaynaklarındaki artış ek yatırımlara olanak sağlamıştır³⁰³.

Özbekistan Cumhuriyeti' nde diğer geçiş ekonomilerinde görüldüğü gibi vergilendirme konusunun ve algısının hiç yoktan var edilmesi yolunda bir dizi; vergi yükünün ağırlığı, hesaplama zorluğu, vergi beyanının karmaşıklığı, şeffaf olmayan denetim prosedürleri ve önemsiz ihlaller durumunda fahiş cezalar gibi sorunların aşılması mecburiyetine vurgu yapmıştır. Böylece, 1998 yılından itibaren Vergi Kanununun yürürlüğe konduğundan itibaren 250 değişiklik ve ekleme yapılmıştır. Bundan ayrı, vergilendirme hususunda 1300 tane yasal düzenlemeye yer verilmiştir. Bunun sonucunda vergilendirme esaslarında yaşanan istikrarsızlık özel yatırımların vergi planlamasına fırsat vermediği gibi yüksek maliyetlerin oluşmasına sebep olmuştur³⁰⁴.

Özbekistan'da iki tür vergilendirme rejimi mevcut. Birincisi, tüzel kişiler için gelir vergisi, KDV, emlak vergisi gibi diğer yerleşmiş ve zorunlu ödemelerin ve

³⁰² Makhmadali Dekhanov, a.g.m., s. 25.

³⁰³ F. Bazarov, "The Issues of Decreasing The Tax Loading to The Subjects of Small-Scale Bussiness and Private Entrepreneurship in The Republic Uzbekistan", Scientific Enquiry in The Cntemporary World: Theoretical Basics and Innovative Approach, **L&L Publishing**, Vol:5 Titusville, FL, USA, 2012, s. 22.

³⁰⁴ UNDP (2006), **Noviy Etap Nalgovoy Reformi**(Vergi Reformunun Yeni Etabı), Ekonomicheskoye Obozreniye(Ekonomik Bakış), 8 (83) 2006, s. 14.

vergilerin toplamının hesaplanması ve ödenmesini öngörmektedir³⁰⁵. Diğeri ise bazı işletmeler için özel olan (küçük işletmeler), basitleştirilmiş vergilendirme sistemi adı altında, tek bir vergi üzerinden devlet ve yerel vergilerin yerine geçen belli bir ödemedir. Bu tür vergilendirme sistemini, küçük işletmeler, ticari ve gıda hizmeti yapan kuruluşlar ve tarım üreticilerine (balık çiftçiliği dahil) uygulanmaktadır. Küçük işletmeler için bir vergilendirme dönemi boyunca ticari kuruluşlar için elde edilen brüt kar ve ekonominin diğeri sektörleri için brüt kazancın vergilendirilme konusu olduğu görülmektedir. Tek vergi dışında, gümrük resimleri, KDV(gümrük), ithal mal aktsiz vergisi (ÖTV işler ve hizmetler), devlet resimleri, lisans ücretleri ve bütçe dışı fon ödemeleri genel prosedür kapsamında ödenmektedir. Ticaret ve gıda hizmeti veren kuruluşlar tek vergi ödemesi ile; gelir vergisi (kar), KDV, çevre vergisi, su ve yer altı kaynak kullanımı vergisinin, yanı sıra tüm yerel vergiler ve harçların (emlak vergisi hariç) ödemeleri yerine getirilmektedir. Tüzel kişilik oluşturmadan girişimcilik faaliyetlerinde bulunanlar için tek vergi rejimi mevcuttur. Bu bağlamda, bireyler üç gruba ayrılmış ve her grup ayrı düzenlemelere tabi ve tüketim mallarının perakende satışı için sertifika bedelinin ödenmesi ve hizmet sunumu için sabit oranda gelir vergisi ödenmesini öngörmektedir³⁰⁶.

2007 yılında yeni Vergi Kanununun kabul edilmesi devlet bütçe gelirlerinin tek bir birleşik sisteminin oluşumunda önemli rol oynamıştır. 2008 yılında yürürlüğe giren bu kanun, bir kısım vergilendirme unsurlarının kesinleştirilmesi ve birleştirilmesi ile vergi ve zorunlu ödemeler düzeninin hesaplama ve ödeme mekanizmasının iyileştirilmesini öngörmekteydi³⁰⁷.

25 Aralık 2013 tarihli "Özbekistan Cumhuriyetinin Devlet Bütçesinin Temel Makroekonomik Gösterge ve Ölçüleri Tahmini Üzerine" Cumhurbaşkanlığı Kararı ile bir takım vergi ve ilgili konularda değişiklikler yapılmıştır. Tüzel kişilerin ödediği emlak vergisi % 3,5'den %4' e, arazi vergisi ise, % 20 oranında yükseltilmiştir. Gelir Vergisi oranı en alt gelir diliminde (5 asgari ücret (aylık: 96 105Sum= 40 \$)) % 8'den % 7,5 indirilmiştir. Ancak vatandaşların, Maliye Bakanlığına bağlı Emekli Sandığı

³⁰⁵ IFC, **Tax Compliance and Reporting Costs for Business in Uzbekistan**, 2010, s. 35.

³⁰⁶ İ.S.Saktaganova, "Nalogooblojeniy v Ramkah Specialnih Nalogovih Rejimov: Zarubejny i Kazahstanskiy Opıt"(Özel Vergilendirme Rejimleri Kapsamında Vergilendirme: Kazakistan ve Yurtdışı Deneyimi), L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Hukuk Yayını Serisi, 3(5) 2010, s. 4-5, <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/3621/nalogooblojenie.pdf> (Erişim 3.03.2014.).

³⁰⁷ F. Bazarov, a.g.m. s. 23.

zorunlu sigorta prim ödemeleri %6'dan %6,5 oranına yükseltilmiştir. Aktsiz (ÖTV) vergisi, alkollü ürünler için %17 oranında, sigara için %30, bitkisel yağlar için %10 oranında arttırılmıştır. Su Kaynakları Kullanım Vergisi ve arazi vergisi %20 oranında yükseltilmiştir³⁰⁸.

Tablo 4. Özbekistan Cumhuriyetinde Tahsil Edilen Temel Vergi ve Harçlar			
Vergi Türü	Vergi Konusu	Vergi Oranı,%	
Kurumlar Vergisi(%8) (Bankalar için%15)	Döviz karşılığı üretilen mal ve hizmetlerin ihracat payı olan şirketler (tüzel kişi)	%15 ve %30 arası	Belirlenen Vergi Oranı %30 azaltılmaktadır
		%30 ve üstü	%50 azaltılmaktadır
	Mal ve hizmet alışverişi sırasında banka kartlarının kullanılması durumunda		%5 azaltılmaktadır
Emlak Vergisi(%4)	Döviz karşılığı üretilen mal ve hizmetlerin ihracat payı olan şirketler (tüzel kişi)	%15 ve %30 arası	Belirlenen Vergi Oranı %30 azaltılmaktadır
		%30 ve üstü	%50 azaltılmaktadır
Sosyal Altyapının Geliştirilmesi Vergisi	Tüzel Kişi	İşletme Net Karıdan Alınan Marjinal Vergi Oranı %8	
Tek Vergi Ödemesi	Mikro ve Küçük İşletmeler	%10	
Cumhuriyet Yol Fonu Harç ve Ücretleri	Tüzel Kişi	%1,4	
Emekli Fonu Kesintileri	Tüzel Kişi	%1,6	
Okul Eğitimi Fonu Kesintileri	Tüzel Kişi	%0,5	
KDV	Tüzel Kişi	%20	

Kaynak: Özbekistan Cumhuriyeti Hükümet Portalı, http://www.gov.uz/ru/business/finance_taxes/, (Erişim 06.04.2014.)

İhracat için herhangi bir vergi uygulanmamakta, yalnız doğal gaz gibi bazı ürünler aktsiz (ÖTV) vergisi uygulanmaktadır. Hatta ihracattan elde edilen gelir yüksek kur karşılığında zorunlu olarak döviz satışına mecbur edildiğinden ihracatın büyük bir bölümü, vergiye tabi tutulmuş olmaktadır. Örneğin, 2011 yılında ihracattan elde edilen gelirin %50 zorunlu olarak satışa konu edildiğinden dolayı yaklaşık %13 oranından vergi kesintisi yapılmış gibi sayılmaktaydı³⁰⁹.

Faaliyet zararlarının bir sonraki döneme geçirilmesi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Temettü gelirler %10 oranında vergiye tabi tutulmaktayken, sermaye artış karı vergisi

³⁰⁸ Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler, Yatırımlar ve Ticaret Bakanlığı, <http://www.mfer.uz/ru/>, (Erişim 06.04.2014.).

³⁰⁹ Bayron Anderson- Yuriy Klimov, "Uzbekistan: Torgoviy Rejim i Posledniye Sobitiya v Sfere Torgovli"(Uzbekistan: Ticari Rejim ve Ticaret Alanındaki Son Gelişmeler), University of Central Asia IIPA, No: 4, Yıl: 2012, s. 9.

%20 oranındadır. Uluslararası taşımacılık hizmetleri için % 6 oranında vergi tahsil edilmektedir. Yetkili kurumla imzalan Vergi Sözleşmesi doğrultusunda son bahsedilen vergilerin oranında indirim mümkün hale gelmektedir³¹⁰.

Yeraltı Kaynak Kullanımı Vergisi, doğal gaz %30, değerli taşlar % 24, petrol %20, altın %5 ve gümüş %8 olarak vergilendirilmektedir. Ticari Keşif Bonusu %0,1 oranında iken, imza bonusu ise, yaklaşık asgari ücretin 100 ve 10 000 katı (4 210\$ ve 421 000\$) aralığında değişmektedir. Aşırı Kar Vergisi maden işleten şirketler ve maden mamulleri üreticisi olan tüzel kişiler tarafından %50 oranında ödenmektedir³¹¹.

D. Teşvikler ve İmtiyazlar

2008 ve 2009 yılları arasında küresel mali ve ekonomik kriz dolayısıyla işletmelerin vergilendirmesi prosedürü ile ilgili mevzuatta önemli değişikliklere yer verilmiştir. Bunlar ekonomideki reel sektörü desteklenmesi, istikrarın sağlanması ve ihracat potansiyelinin artırılması amacıyla sunulan çeşitli vergi teşvikleridir. Öncelikle, 2008 yılının başından itibaren brüt gelir üzerinden ödenen tek vergi ödemesinin oranı %10'dan %8 düşürülmüştür. 2009 yılında sanayi sektöründe faaliyet gösteren küçük işletmeler için bu oran %8'den %7' ye düşürülmüştür. Basitleştirilmiş vergilendirme rejimine tabi tutulan mükellefler 2008 yılından itibaren kiralanın varlıklar üzerinden mülkiyet vergisi ödememektedirler. Ayrıca, ihracat yapan işletmelerin KDV geri ödemesinde vade 30 günden 20 güne kadar kısaltılmıştır. Hazır giyim üretiminde uzmanlaşmış yabancı sermayeli işletmelere sunulan vergi imtiyazlarının süresi 2012 yılına kadar uzatılmıştır. Bunlara ek, 2009 yılından itibaren beş yıllık bir süre için gerçek kişilerin kurdukları mikro ve küçük işletmelerden elde edilen temettü gelirlerin, tüzel kişilerin önceden alınmış oldukları kredilerin ödemesi, yatırımların finansmanı için dağıtılmamış karların kullanılması, durumunda vergiden muaf tutulmaktaydılar³¹².

³¹⁰ Baker &Mc Kenzie, Doing Business in Uzbekistan 2013, s. 34.

³¹¹ A. Mutalov- D. Mutalova, Nalogooblojeniye Malogo Biznesa i Predprinimatelstva (Küçük İşletme ve Özel Girişimlerin Vergilendirilmesi), Özbekistan Milli Eğitimi/ Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi, Taşkent 2011, s. 59-61.

³¹² IFC, a.g.e., s. 26.

KOBİ' ler ve özel girişimciler için bir dizi vergilendirme ve kredi imtiyazları sunulmaktadır. 1996-2010 yılları arasındaki verilere bakıldığında, KOBİ ve özel girişimciler için uygulanan vergi oranları %38' den %7 oranına kadar 5,4 katında düşürülmüştür. Özbekistan Vergi Kanunu uyarınca, mikro işletmeler ve KOBİ'ler genel uygulamada olan vergilerin ve zorunlu ödemelerin yerine tek vergi ödemesi adı altında, basitleştirilmiş vergilendirme rejimi uygulamasına tabi olmayı seçebilirler. KOBİ ve özel girişimcilerin gelişimi, teşviki ve mükellefler üzerindeki vergi yükünün azaltılması hedefi ile bahsi geçen bu vergi rejiminin oranı 2011 yılında %7 'den %6' ya düşürülmüştür³¹³.

4 Mayıs 2011 yılında kabul edilen Özbekistan Cumhurbaşkanının "İşletme Faaliyetlerinin Kontrol Sisteminin Organizasyonunun Geliştirilmesi ve Denetimlerin Azaltılması Üzerine Ek Önlemler" kararnamesinin küçük işletme faaliyetlerinin ileride yasal olarak devletin desteği açısından önem arz ettiği söylenebilir. Bu kararnameye dayanarak, yeni oluşturulan küçük işletmeler, resmi tescil tarihinden itibaren üç yıl içinde mali ve ekonomik faaliyetlerinin vergi denetimlerinden muaf tutulmaktadır³¹⁴.

11 Mart 2011 yılında Özbekistan' nin Cumhurbaşkanı tarafından "Küçük İşletmeler ve Özel Girişimcilik Kredilerinin Arttırılması Üzerine" kararname yayınlanmıştır. Böylece, 1 Ocak 2016 yılına kadar bankaların İmtiyazlı Kredi Fonunun kaynaklarından verilen kredilerden elde edilen gelirler gelir vergisinden muaf tutulmaktadır³¹⁵.

Bunlardan ayrı olarak, 25 Nisan 1996 yılında Özbekistan Cumhuriyeti' nde serbest bölgelerin kurulmasına ve geliştirilmesine temel dayanak olması beklenen "Serbest Bölgeler Kanunu" kabul edilmiştir. Ancak geçen 10 yıl içinde bu kanun ışında "Djizak"(1996) serbest ekonomik bölgesi, "Samarkand" açık uluslararası turizm özel ekonomik bölgesi ve Nukus bölgesinde serbest imalat ve ekonomik

³¹³ R.T. Ahmedhodjaev, "Razvitiye Malogo Biznesa i Çastnogo Predprinimatelstva v Modernizatsii Ekologičeskogo Turizma"(Ekolojik Turizmin Modernizasyonu Kapsamında KOBİ ve Özel Girişimciliğin Gelişimi), **"İktisodiyot va İnnovatsyon Tehnologiyalar" Bilimsel Dergisi**, No:3, Mart 2012, s. 3.

³¹⁴ N.Z. Seyfullayeva- Z.S. Turaeva,"Rol Nalogovoy Sistemi v Stimulirovaniye Razvitiya Malogo Biznesa" (Vergi Sisteminin Küçük İşletmeciliğin Gelişiminin Teşvikindeki Rolü), **"Ekonomika i Finansı" Bilimsel Dergisi**, Dnepropetrovsk, 2013, s. 289.

³¹⁵ İ.K. Sirdjonov- R. A. Botirova, "Stimulirovaniye Razvitiya Malogo Biznesa i Çastnogo Predprinimatelstva v Uzbekistane"(Küçük İşletmeciliğin ve Özel Girişimciliğin Gelişiminin Teşviki), **"Molodoy Uçeniy"**, **Ekonomika i Upravleniye**, No 6 (65), Mayıs 2014, s. 486.

bölgelerinin kurulumları kurulumu için bazı çalışmalara rağmen faaliyete geçirilen herhangi bir serbest ekonomik bölge olmamıştır³¹⁶.

Olumsuzluklara rağmen, 02.12.2008 tarihli CK-4059 Nolu "Navoi Bölgesinde Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgenin Kurulması Hakkında" Kararname ile 30 yıllık bir süre ile (sonrasında sürenin uzatılabilmesi fırsatı ile) "Navoi" SEEB kurulumu faaliyetleri başlamıştır. "Navoi" SEEB' de faaliyet gösteren şirketlerin ana yönü yabancı yüksek performanslı ekipman ve yenilikçi teknolojiler sayesinde dünya çapında rekabete dayanaklı, geniş yelpazede ileri teknoloji ürünlerin piyasaya sunulması amacındır³¹⁷. Serbest bölgede yatırım yapan şirketlere; 3 milyon €' dan 10 milyon €' ya kadar olan yatırımlar 7 yıllık ve 10 milyon €'dan 30 milyon €' ya kadar olanlar ise, 10 yıllık arazi ve emlak vergisi, kurumlar vergisi, sosyal altyapının geliştirilmesi vergisi ve mikro ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesinden muaf tutulmaktadır. Bundan sonraki 5 yıl için kurumlar vergisi, mikro ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesi % 50 oranında uygulanacaktır.

30 milyon € üstü yatırımlar ise, bahsi geçen vergilerden 15 yıllık muafiyet elde etmektedirler. Daha sonraki 10 yıl için ise, kurumlar vergisi, mikro ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesi % 50 oranında uygulanacaktır³¹⁸.

Stratejik öneme sahip olan bir diğer serbest endüstriyel bölge 13 Nisan 2012 tarihinde Cumhurbaşkanının CK- 4436 Nolu Kararı ile kurulmuş ve "Angren" adını almıştır. SEB' de faaliyet gösteren şirketler; kurumlar vergisi, emlak vergisi, sosyal altyapının geliştirilmesi vergisi ve mikro ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesinden ve bunların yanı sıra, Cumhuriyet Yol Fonu Harç ve Ödemelerinden muaf tutulmaktadır. Bunlara ek olarak ülkede üretilmeyen ve "Angren" SEB' si alanına geçirilen donanım, parçaları ve malzemeleri gümrük ödemelerinden(gümrük resimleri dışında) muaf tutulmaktadır. Yukarıda bahsedilen imtiyazlar, 300 bin \$ ile 3 milyon \$ arasındaki yatırımlar 3 yıllık sürede, 3 milyon \$ ile 10 milyon \$ arasındaki

³¹⁶ UNDP, "Analiticheskiy Doklad; Sozdaniye Specialnih Ekonomicheskikh Zon v Respublike Uzbekistan"(Özbekistan Cumhuriyetinde Özel Ekonomik Bölgelerin Kurulumu, Analitik Raporu), **Support To External Economic Policy**, Tashkent, 2008, s. 31.

³¹⁷ İ.O.Ulaşev, "Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona: Put k Regionalnomu Razvitiyu Proizvodstva"(SEB: Bölgesel Üretim Geliştirilmesinin Yolu), **Gorniy Vestnik Uzbekistana**, No: 4, (43), Yıl:2010, s.117.

³¹⁸ Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Vergi Komitesi, <http://www.soliq.uz/docs/4059-ru.pdf>, (Erişim 10. 04. 2014.)

yatırımlar için 5 yıl sürede, 10 milyon \$'lık yatırım ise 7 yıllık süre içinde yararlanabilmektedirler³¹⁹.

Ayrıyeten aynı imtiyazları sağlayan, "Djizak" adında 18 Mart 2013 tarihli CK-4516 Nolu Cumhurbaşkanının Kararı ile uzatmalı olarak 30 yıllık bir süre için bir diğer SEB kurulmuştur. Bu SEB'ler uluslararası deneyimi ile yerel ekonominin gelişimini sağlama amacı güdülmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin yetkili kurumlarının ölçümlerine göre bu SEB'de faaliyetini sürdürecektir olan şirketler %10-15 oranında üretim maliyetlerinde tasarruf edebileceklerdir³²⁰.

Sonrasında, 10.04. 2012 tarihli CK-4434 Nolu Cumhurbaşkanının "Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşviki Yönünde Ek Önlemler" Kararnamesi ile, yeni kurulan şirketin yabancı yatırım payı en az 5 milyon \$ parasal değerinde olması şartı ile mevzuattaki değişiklikler durumunda 10 yıl boyunca şirketin resmi kaydının yapıldığı dönemde geçerli olan vergiler üzerinden vergilendirme hakkı korunmaktadır. Belirlen düzenlemeye göre, 50 milyon \$ üzerinde ve yabancı yatırım payının en az %33 olması durumunda projeleri için gerekli üretim alanı dışında kalan mühendislik ve iletişim ağlarının kurulumu bütçe fonları ve iç finansman kaynaklarından sağlanmaktadır. Bahsedilen imtiyazlardan yararlanma hakkı Taşkent şehri ve Taşkent bölgesi dışında olmak şartıyla; elektronik, hafif sanayi, makine yapımı, kimya ve petrokimya endüstrisi, meyve ve sebze işlenmesi, inşaat malzemesi ve ambalaj üretimi, alternatif enerji kaynaklı elektrik santrallerinin kurulumu gibi sektörlerde iş yapanlara verilmektedir³²¹.

8 Ağustos 2012 tarihli CK-2022 Nolu Cumhurbaşkanı Kararı ile, ihracatın teşviki için küçük işletmeler ve ülkenin taşrasında şubeleri bulunan özel girişimlere tüm vergi türlerinden, resimler ve harçlardan ve kamu fon ödemelerinden (tek vergi ödemesi dışında) 1 Ocak 2019 yılına kadar muafiyet tanınmaktadır.

³¹⁹ Uzinfoinvest, Yatırım Rehberi,

http://www.uzinfoinvest.uz/rus/investionniy_putevoditel/igoti_i_preferenii/, (Erişim 12. 04. 2014.)

³²⁰ U.K. Burieva- A.A. Otonokulov, "Free Economic Zones in Uzbekistan: The Conditions and Expected Efficiency", **IMPACT: International Journal of Research in Business Management**, Cilt: 1, Sayı:7, Aralık 2013, s.11.

³²¹ Alişer Karimov, "Voprosi Regulirovaniya Vneşekonoomičeskoj Deyatelnosti"(Dış Ekonomik Faaliyetlerin Düzenlenmesi Sorunları), USAID/Uzbekistan, "Praktičeskiye Voprosi Osuşestvleniya Vneşekonoomičeskih Operacij v Uzbekistane" (Özbekistan'da Dış Ekonomik İşlemlerin Gerçekleştirilmesinin Uygulama Sorunları) Yuvarlak Masası, Taşkent, 14 Aralık 2012, s. 13.

E. Özbekistan’da Döviz Rejimi ve İhracat

Uygulamada Özbekistan döviz piyasası üçe ayrılır; bunlardan ikisi resmi ve bu tür sıkı düzenlemelerin sonucunda üçüncüsü gayri resmi piyasanın oluşması pek doğaldır. En kapsamlı olanı sözde açık arttırma piyasası Özbek Cumhuriyet Döviz Borsasıdır (ÖCDB). Bu pazarda, hükümet piyasa takas seviyesinin çok altında olan, idari bir değer kazanmış döviz kuru belirler. Bu orandan dolayı, talep arzı aşmakta hükümet ise, bu durumda talebi kısıtlamak ve arzı desteklemek zorundadır. ÖCDB döviz arzını ağırlıklı olarak ülkenin toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini oluşturan, özellikle altın ve pamuk lifi olarak "merkezi ihracatın" zorunlu teslim gelirlerinden meydana gelmektedir. Talep kısmında ise, Cumhuriyet Para Komisyonu kimin ne kadar döviz satın alacağına karar vermektedir. İhale piyasasına erişim belirli sermaye malları, hammadde, tahıl ve bazı yüksek öncelikli tüketim malları ithalatçıları yanı sıra, hükümet tarafından garantili dış kredi servisi yapan şirketlere sunulmaktadır. Döviz talepleri seçilmiş bankalar tarafından müşterileri adına karşılanmaktadır. Hükümet kendisi için de, özellikle dış borç servisi için döviz satın almaktadır³²².

Özbekistan’ da üretilen pamuğun %75’inden fazlası ihraç edildiğine göre, bu da döviz kurunun belirleyici ögesi olduğuna işaret etmektedir. Bahsedilen merkezileşme, mallardan elde edilen tüm döviz kazancı belirlenen döviz kuru üzerinden yerel para birimi Sum (Soum) dönüşümü için hükümete teslim edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Zaman zaman bu politika karışımı resmi döviz oranının aşırı değerlendirilmesi sonucu olarak, pamuk sektöründe önemli bir örtülü vergiye neden olmuştur³²³. Bağımsızlık sonrasında, pamuk fiyatlandırma sistemi uygulamaya konduğunda çiftçilere yapılan teşviklerin nominal olarak arttırılması amacı güdülmüştür. Günümüzde, pamuk için belirlenen Standart Fiyat, yıllık net dünya piyasası bazındaki fiyat eksi çırçırılama, ulaşım, gümrük ve sertifikasyon maliyetleri ve aracı katılımcıların ödediği vergiler olarak hesaplanmaktadır. Özbek çiftçilerine ödenen pamuk için dünya Standart Fiyat piyasa fiyatlarından daha düşük olduğu için,

³²² C. B. Rosenberg- M. De Zeeuw, "Welfare of Uzbekistan’s Foreign Exchange Regime ", **IMF Staff Papers**, Vol:48, No:1, IMF 2000, s.161.

³²³ Stephen MacDonald, "Economic Policy and Cotton in Uzbekistan", **Economic Research Service/ US Department of Agriculture**, October 2012, s.7.

bu örtülü bir vergiyi temsil etmekte ve devletin önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Çiftçilere teşvikler sunabilmek adına, Özbekistan hükümeti "çifte fiyatlandırma sistemini" tanıtmıştır. Böylece standart fiyattan %20 oranında daha yüksek fiyata anlaşma şansı veren kota şartı belirlemiştir. Yalnız çiftçiler için bu kotayı aşabilmek pek mümkün olmadığından hükümet bir pamuk pazarlama alanında tekel halinde kalmaktadır³²⁴.

2003 yılında Özbekistan milli para Sum' un cari uluslararası ölçülerle tam konvertibilite durumunu resmi olarak ilan etmiş ve fiilen ÖCDB' nin ve kara borsanın kurlarını birleştirmiştir. Ancak bundan sonra, 2009 küresel ekonomik krizinin döviz arzının azalması ile bu iki kur arasında yeniden büyük bir ayrışma meydana gelmiştir. 2011 yılının sonunda bu fark %50 oranına geldiğinde ticari bankalardan döviz elde edebilmek daha da zorlaşmış bu da resmi kayıtlara geçmeyen ithalatın artışına neden olmuştur³²⁵.

F. Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu

Özbekistan'ın doğrudan yabancı yatırım çekme konusundaki durumuna bakıldığında, 2000'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımların girişi çok düşüktü ve 2004 yılında toplam hacmi 1 milyar \$ geçememekteydi. Doğrudan yabancı yatırımların payı genel sermaye yatırımlarının sadece %10 oluşturuyor ve ekonominin yapısal değişiklik sürecinde, endüstrinin gelişiminde ve dış ticaret hacminin artırılmasında pek de büyük etkiye sahip değildi³²⁶.

³²⁴ Nodir Djanibekov- Inna Rudenko- John P.A. Lamers- İhtiyor Bobojonov, "Pros and Cons of Cotton Production in Uzbekistan", Food Policy for Developing Countries: food Production Supply Policies 2010, Case Study No:7-9, İthca, **NY: Cornell University Press**, s. 4.

³²⁵ Ulugbek Olimov- Yadgar Fayzullaev, Assesing Developmnet Strategies to Achieve the MDGs in The Republic of Uzbekistan, UN Department for Social and Economic Affairs, March 2011, s.6.

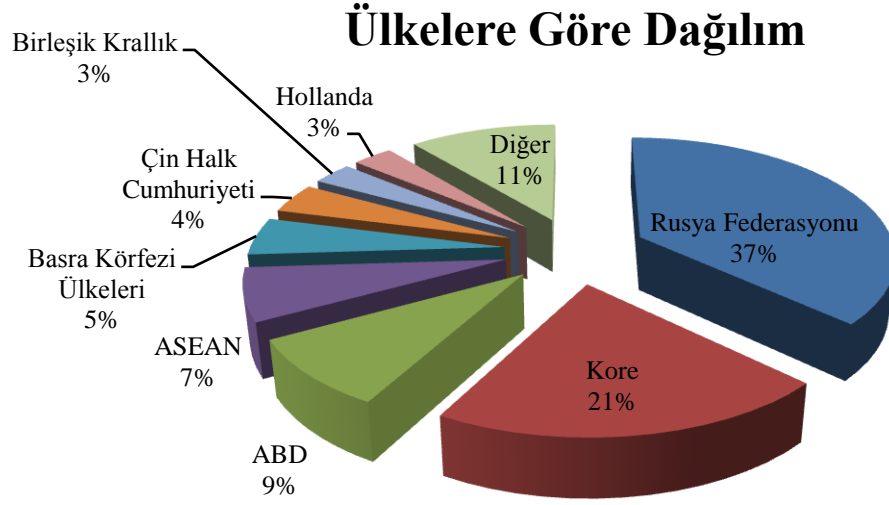
³²⁶ Muzaffar M. Karimov, "Pryamiye İnstranniye İvestitsii Kak Faktor Privişeniya Konkurentnosposobnosti Ekonomiki Uzbekistana" (Özbekistan Ekonomisinin Rekabet Edebilirliğinin Arttırılmasının Faktörü Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımlar), Sovremennaya Ekonomika: Problemi, Tendentsii, Perspektivi, No:8, Yıl:2013, s. 31.

Tablo 5. Orta Asya’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Stok Girişi								
Ülke	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
US\$ Milyar								
Kazakistan	25.6	32.9	44.6	59.0	71.8	82.6	95.4	106.9
Kırgızistan	0.6	1.3	1.0	1.4	1.4	1.7	2.4	2.8
Tacikistan	0.3	0.6	1.0	0.9	1.0	1.0	1.0	1.3
Türkmenistan	2.4	3.1	4.0	5.3	9.8	13.4	16.8	20.0
Özbekistan	1.3	1.5	2.2	2.9	3.7	5.4	6.8	7.9
% GSYİH								
Kazakistan	44.8	40.6	42.5	44.2	62.3	55.8	51.2	53.3
Kırgızistan	25.5	44.3	25.9	26.8	30.5	35.4	38.9	42.6
Tacikistan	13.2	22.8	27.2	16.7	19.9	18.0	15.2	18.3
Türkmenistan	29.5	30.4	31.4	27.3	48.5	59.5	60.0	59.4
Özbekistan	9.1	8.6	9.8	10.3	11.4	13.7	14.9	15.4
<i>Kaynak: Asian Development Bank Institute, Connecting Central Asia With Economic Centers, Interim Report 2014, s.39.</i>								

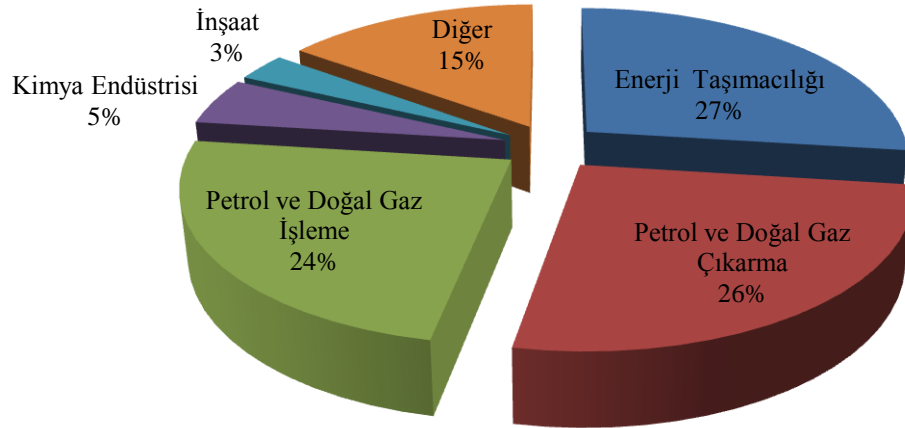
Özbekistan ekonomisinin iç sorunları ve dünya piyasasındaki kriz öncesi durum 2000’li yılların başındaki nispeten düşük yatırım faaliyetleri, 2006-2009 yıllarından sonra yatırım kaynaklarının talebi genişlemeye başlamış ve 2010-2012 yıllarında Özbekistan ekonomisine gelen yatırımlar hızlı bir yükseliş görülmüştür. Ülke ekonomisindeki toplam yabancı yatırımlar stoku 2011 yılı için 6, 8 milyar \$ aşmıştır. Son yıllardaki ülkedeki yabancı yatırımlardaki artış ülke ekonomisindeki iyileşmenin ve güven aşıladığının işaretidir³²⁷.

³²⁷ Karimov, a.g.m. s. 32.

Şekil 3. Özbekistan’da Doğrudan Yabancı Yatırım Akışının Yapısı, 2012

Sektörlere Göre Dağılım

Kaynak: Asian Development Bank Institute, Connecting Central Asia With Economic Centers, Interm Report 2014, s. 42.

Hükümetin ekonomideki rolü büyük endüstriyel programların gerçekleştirilmesi yolunda daha ağırlık kazanmaktadır. Ancak böyle baskın politikalar özel sektörün fırsatlarını kısımakta ve piyasa dışı kalma riski ile karşı karşıya koymaktadır. Ayrıca döviz elde etme konusunda yaşanan aksaklık ve

gecikmeler gibi döviz kısıtlamaları da yabancı yatırımları caydırmaktadır³²⁸. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Özbekistan 2014 yılında önceki yıla göre 10 basamak atlayarak 189 ülke arasında 146 sıraya gelmiştir³²⁹.

Özbekistan hükümeti merkezi mali kaynakların tahsisini etkili olarak sağlamayı amaç edinerek ekonominin öncelikli sektörlerinin gelişimini hızlandırmanın bir yolu olarak yabancı yatırımları çekebilmek için, gerekli uygun ve elverişli koşulları yaratmak için çaba göstermektedir. Hatta ulusal ekonominin önceliklerinden biri olan sanayi işletmelerinin modernizasyonu hedef olarak ortaya konulmuştur. Bu çabaların sonucunda, 2012 yılında ekonomiye 11 milyon 700 \$ değerinde yabancı ve yerli yatırım yapılmıştır. Bunların %74'dü ise, faaliyette bulunan sanayi şirketlerinin modernizasyonu ve yenilerinin kurulmasına yönlendirilmiştir. GSYİ hâsıla içinde sanayi sektörünün üretim payı 2012 yılı için %24 ulaşmış ve 2011 yılına göre % 7, 7 oranında artış göstermiştir³³⁰.

On yıllık bir reform süreci sonucunda, yıllık yabancı yatırım hacmi 2000 yılında 0,7 milyar \$ 2012 yılında ise, 2,5 milyar \$ seviyesinde artış göstermiştir. Bunların içinde doğrudan yabancı yatırımların payı 200 yılında % 14,4 oranında 2012 yılında ise, %79 oranında artarak 2 milyar \$'a ulaşmış, kısmını ülke ağırlıklı olarak petrol, doğal gaz, petrokimya ve otomobil üretiminden elde edilmiştir³³¹. Burada dikkat çeken nokta ise, on yıl içinde ekonominin bütününe bakıldığında yatırım hacmi 3,2 katında, doğrudan yabancı yatırımların hacmi ise, 20 katında artış göstermiştir³³².

³²⁸ EBRD, Transition Report 2012, s.166-167.

³²⁹ Doing Business, <http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/uzbekistan>, (Erişim 10. 04. 2014.)

³³⁰ H.A. Ulaşev, "Rol Investitsii v Razvitiu Promıshlennıh Predpriyatıy"(Yatırımların Sanayi Şirketlerinin Geliştirilmesindeki Rolü), "Ekonomika i Finansı" Bilimsel Dergisi, Dnepropetrovsk 2013, s. 157.

³³¹ Asian Development Bank, Asian Development Outlook 2014, Fiscal Policy for Inclusive Growth, s. 125.

³³² Karimov, a.g.m., s. 32.

IV. TACİKİSTAN

Tacikistan Cumhuriyeti bağımsızlığa geçiş sürecinin barışçıl bir şekilde yaşanmadığı tek Orta Asya ülkesidir. 1997 yılına kadar süren iç savaş merkezi planlama sistemini hızla tahrip etmiş ve yerine aksak bir yönetim mekanizmasını getirmiştir. 1990' lı yıllarda ülkede her ne kadar reformist politikaları yürütülmeye çalışılmışsa da dünyadaki en fakir ülkeler arasındaki yeri değişmemiştir³³³. Dahası ülkede yönetim tarafından belirlenen fiyatlar yok olmuş ve döviz geliri getiren iki önemli kaynak (alüminyum ve pamuk) için rakip gruplar arasında kıyasıya mücadele başlamıştır. Tacikistan pamuk sektöründe kısmi olarak piyasa odaklı bir seyir izlemekte ancak devlet bu alanda yine de ciddi gelir elde etmemektedir. Basit bir şekilde, sınır fiyat ve çiftçilere verilen fiyat arasındaki uçurum, farklı uygulamalar getirilerek daha ucuz girdi fiyatları ile giderilebilecek durumdadır³³⁴. Doğrudan yabancı yatırımlara gelindiğinde ise, Tacikistan 1992- 2002 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye girişi açısından Orta Asya Ülkeleri arasında en düşük pay alan ülkedir. O dönemde ortalama yıllık doğrudan yabancı yatırım girişi GSYİH' nın %1,2 oranında seyretmekteydi, 1998-2000 yılları arasında ise, en üst seviyeye ulaşmış GSYİH' nın %1,8 ve %2,2 oranına yükselmiştir. O yıllarda Tacikistan' da en büyük yatırım yapan ülke İngiltere idi³³⁵.

A. Özelleştirme

Özelleştirme Tacikistan Cumhuriyeti'nde ancak 1998 yılında hız kazanmıştır. Özelleştirme esas olarak emekçi kolektiflerine ve leasing organizasyonlarına mülkiyet transferi şeklinde gerçekleşmiştir. Özel sektörün GSYİH' nın içindeki payı 1998 yılında %20 ile %30 arasında iken 2001 yılında %40'a ulaşmıştır. Ayrıca Tacikistan hükümeti ücret, emekli maaşı ve devlet borçlarına karşılık ve de hisse satın almak için kullanılan "özelleştirme çeki" adı altında kuponlar halka sunulmuştur. 1999 yılında 22

³³³ Richard Pomfret, Distortions to Agricultural Incentives in Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, World Bank Working Paper, No:5, August 2007, s. 3.

³³⁴ Richard Pomfret, a.g.e. s. 5-9.

³³⁵ Melinda Robson, **Estimating Russia's Impact on The Economic Performance of The Commonwealth of Independent States Since 1991: The Case of The Kyrgyz Republic, Tadjikistan, Armenia, Georgia and Ukraine**, Overseas Development Institute, ESAU Working Paper No:16, London, May 2006, s. 79.

tane çırçır fabrikası iç ihale yolu ile özelleştirilmiş, geri kalanının satışı ise, 2000 yılında gerçekleşmiştir³³⁶.

Yatırımların daha geniş çaplı olarak çekilmesi amacıyla 7 Kasım 2003 yılında Tacikistan Cumhuriyeti hükümeti tarafından 486 Nolu büyük ve küçük şirketlerin özelleştirilmesi ve doğal tekellerin ve büyük şirketlerin yeniden yapılandırılması üzerine 2003 ve 2012 yılları için Stratejik Plan kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda 2004-2009 yılları arasında 68 şirketin hissesi satılmıştır. Dahası, yatırımcılar tarafından üretimin artırılması ve 3000 yeni istihdamın yaratılması amacıyla ekonomiye 17 milyon \$' ın üstünde para girişi sağlanmıştır. Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Mülk İdaresi tarafından verilen bilgiye göre 1991 yılından 2010 yılına kadar ki süreçte 11230 devlet kurumu özelleştirilmiş, bunların 9910'u küçük şirket ve 1320'i ise orta ve büyük şirket olmuştur³³⁷. Ülkedeki özelleştirme süreci çok karmaşık ekonomik ve sosyal şartlar altında geçmesine rağmen, hükümetin özelleştirme sayesinde elde ettiği gelir 2011 yılında 94,4 milyar \$ 2010 yılında ise rekor miktara ulaşmış ve 213,6 milyar \$ olmuştur³³⁸.

Ayrıca dikkat çeken nokta, devletin ihraç edilen pamuk üzerinden tahsil ettiği % 10 oranındaki vergi hükümeti pamuk ihracatını arttırmaya teşvik etmektedir. Pamuğun ekildiği araziler özelleştirildiğine rağmen, yetkililer tarafından pamuk üretimi her zaman ulusal hedef olarak görüldüğünden arazilerin verimli kullanımı için baskısından dolayı çiftçilere pamuk yetiştirip yetiştirmemeleri konusunda pek seçenek bırakılmamıştır³³⁹.

B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat

Tacikistan'da şirket ve kurumların rekabet durumu hakkında bilgi sunan Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı tarafından ilgili yatırım projelerinin değerlendirilmesi ve seçimi gerçekleştirilmektedir. Ön incelemeden geçen girişimcilik

³³⁶ Shabir Ahmad Khan, "Economic Transition in Central Asia", **Research Journal of Area Study Centre (Russia, China, Central Asia) University of Peshwar- Pakistan**, http://www.asc-centralasia.edu.pk/Issue_63/03-ECONOMIC_TRANSITION.html, (Erişim: 01.08.2014).

³³⁷ M.M. Bekova- L.H. Saidmuradova, "Osobennosti Privatizatsii v Stranah s Perehodnoy Ekonomikoy", Tacik Milli Üniversitesi, Yayın No: 2/7(123), s. 13.

³³⁸ Bekova- Saidmuradova, **a.g.m.** s.14.

³³⁹ Pomfret, **a.g.e.** s.13.

projeleri iş planları dâhilinde belirlenen finansal analiz ölçütleri ve kriterlerine göre gerekli destek sağlanmak üzere saptanmaktadır³⁴⁰.

10 Mart 1992 yılında kabul edilen "Tacikistan Cumhuriyetinin Yabancı Yatırımlar" Kanunu'nun yerine 12 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren "Yatırımlar" Kanunu, yabancı ve yerli yatırımcılar için hukuki rejim, hukuki garanti ve imtiyazlarının hepsini eşit koşullar altında sağlamaktadır. Böylelikle, yerli ve yabancı yatırımcılar arasında herhangi fark kalmamıştır. Bundan ayrı olarak bu kanun yabancı sermayeli şirket kavramını ortadan kaldırarak ülke içinde varlığını sürdüren yabancı şirketlerinin hepsini yerli şirketler ile eşit statüye koymuştur³⁴¹.

Yabancı yatırımcılar tarafından en çok tereddüt ve kuşku uyandıran husus yüksek vergi oranlarından daha çok ilgili vergi mevzuatında olabilecek değişimlerdir. Bu yüzden Tacikistan Cumhuriyeti "Yatırımlar" Kanunu boyunca Anayasa dışındaki diğer vergi ve yatırım mevzuatında yapılan değişiklikler ilan tarihinden itibaren (eskiden 10 yıl) 5 yıl içinde yatırımcıların en elverişli koşulları seçebilme hakkına sahiptirler. Bunun gibi garantiler ve hukuki istikrar faktörü yatırımların teşvik edilmesi ve girişimciliğin gelişmesi için belirleyici önem taşımaktadır³⁴².

Adı geçen kanun çerçevesinde Tacikistan topraklarına yatırım çekmek amacıyla getirilen bazı düzenlemeler yeni kurulan şirketler için belirtilen şartlar itibariyle bir dizi vergi indirim ve imtiyazları sunulmaktadır. Örneğin, kurumlar vergisi muafiyeti aşağıdaki şartları yerine getiren yatırımcılara³⁴³;

- 500 bin \$ eşit hacmi olan yatırım için 2 yıllık muafiyet,
- 500 \$ ve 2 milyon \$ hacmi olan yatırım için 3 yıllık muafiyet,
- 2 milyon \$ ve 5 milyon \$ arasındaki yatırımlar için 4 yıllık muafiyet,
- 5 milyon \$ üzerindeki yatırımlar için de 5 yıllık muafiyet sunulmaktadır.

³⁴⁰ Z.T. Yusupdjanov, "İnvestitsionnaya Podderjka Malogo Selskogo Predprinimatelstva" (Küçük Tarım İşletmeciliğine Yatırım Desteği), **Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4 Sayı:12, Yıl: 2010, s. 69.

³⁴¹ A. S. Pulatov, **Pravovoye Regulirovaniye Predprinimatelskoy Deyatelnosti İnostrannih Hozyaystvuyuşih Subyektov Na Territorii Respubliki Tackistan** (Tacikistan Cumhuriyeti'nde Faaliyetlerini Sürdüren Yabancı Yatırımcıların Hukuki İş Yönetimi), Tacik Milli Üniversitesi, Hukuk Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Duşanbe 2014, s. 28.

³⁴² Pulatov, **a.g.t.** s. 156-158.

³⁴³ N.M. Dadadjanova- Z.M. Toshmatova, "Sovmestniye Predpriyatya s İnostrannimi Investitsiyami: Otsenka i Dinamika ih Razvitiya" (Yabancı Sermayeli Şirketler: Gelişiminin Dinamiği ve Değerlendirmesi), **Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi**, Cilt:2 Sayı:14, Yıl: 2011, s.84-85.

Tacikistan Cumhuriyeti' de girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla 10 Mayıs 2002 yılında 46 Nolu "Tacikistan Cumhuriyeti'nde Girişimciliğin Devlet Tarafından Desteklenmesi ve Korunması Hakkında" Kanun kabul edilmiştir. Bahsi geçen kanun kapsamında Küçük ve Orta Büyüklükteki işletmeler yanı sıra, tüzel kişilik kurmadan girişimcilik faaliyetlerini yürüten bireysel girişimciler de yer almaktadır. Bu sayede girişimcilere sunulan tescil prosedürünün kolaylığı, vergi indirim ve imtiyazları ve büyük sermayeye ihtiyaç duyulmadan iş imkânı sağlama fırsatları gibi avantajlardan yararlanmak daha basit hale gelmektedir. Bunun bir kanıtı da girişimcilik faaliyetlerinin GSYİH' daki payının 2000 yılında %1,4 iken, 2010 yılında %7,4 yükselmesidir³⁴⁴.

Yatırım ikliminin iyileştirilmesi yolunda atılan mühim adımlardan biri de, 2010 yılında yürürlüğe konulan "Tüzel ve Özel Kişiliğin Devlet Tescili Hakkında" Kanun olmuştur. Söz konusu kanun sayesinde işletmelerin tescil işlemleri kolaylaştırılması, şeffaflığın artırılması, iş kurma ve geliştirme koşullarının daha elverişli koşulların yaratılması önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. "Tek pencere" uygulaması sayesinde tescil prosedürü esnasında yetkili kurumların dörtten bire indirilmesini, tescil süresinin 49 günden 5 ve gerekli belgelerin 10 dan 6 ya indirilmesini öngörmektedir. Yeni yasa tüzel kişiliğin tescilinden önce sermaye oluşumu zorunluluğu artık kaldırılmış ve tescil tarihinden itibaren 1 yıl içinde oluşturulması mümkün hale getirilmiştir³⁴⁵.

Ayrıca Tacikistan hükümeti tarafından yatırım ikliminin iyileştirilmesi için Su Kanunu çerçevesinde devlet ve yerel içme suyu sağlama programları için devlet bütçe ve gümrük desteği, sübvansiyon ve çeşitli imtiyazların sunulması üzerine adımlar atmaktadır. Devlete ait su tesislerinin tarımsal sulama ve drenaj hizmetlerinin verilmesi üzerine ihtisaslı yerli ve yabancı şirketlerin imtiyazlı anlaşma hakkı sağlanmaktadır³⁴⁶.

³⁴⁴ D.B. Kadırov- R. Karimov- D.O. Fozilhanov-A. İsmoilov, "Uçastiye Malogo Predprinimatelstva v Razvitii Rınka Uslug Respubliki Tacikistan"(Girişimciliğin ve KOBİ' lerin Tacikistan Cumhuriyeti' de Hizmet Sektörünün Geliştirilmesindeki Yeri), **Tacikistan Milli Üniversitesi Dergisi**, (2/2), Duşanbe 2012, s. 47.

³⁴⁵ U.S. Hikmatov- M.S. Hikmatov, "Analiz Faktorov, Vliyayushih na Reyting Respubliki Tacikistan Po Legkosti Vedeniya Biznesa", **Verstnik KRSU Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 11, Yıl: 2012, s. 166.

³⁴⁶ UNDP- Tacikistan, **National Review Towards a "Green" Economy in Tajikistan**, Dushnabe 2012, s. 40.

C. Vergi Sistemine Genel Bakış

Tacikistan Vergi Sisteminin gelişimini üç etaba bölebilmek mümkündür. İlk etap, bağımsızlığın kazanılması ile ülkedeki vergi politikasının belirlenmesi ve maliye teşkilatının kurulumu için 1999 yılında Vergi Kanununun yürürlüğe konması gibi önemli gelişmeleri barındırmaktadır. Bu esnada, Tacikistan Cumhuriyeti'nin vergi sisteminin temeli 1992 yılında kabul edilen "Tacikistan Cumhuriyeti'nin Vergi Sisteminin Temel Hususları Hakkında Kanun" ile piyasa koşullarına ayak uydurmak ve vergi mevzuatındaki radikal değişikliklerin ilgili kurumlar nezdinde uygulanmasını sağlamak adına atılan önemli bir adım olarak gösterilebilir³⁴⁷.

O dönemlerde yaşanan aşırı yüksek enflasyon ve devlet bütçesinin ciddi kaynak sıkıntıları dolayısıyla vergi oranları nispetten yüksek seviyede tutulmaktaydı. Ancak bu durum da vergi kaçırma ve vergi kaçakçılığı gibi olumsuzluklara zemin hazırlamaktaydı. Kurumlar vergisi; bankalar için %55, işletmeler için %40, ve yabancı sermayeli ortaklıklar için %32 oranlarına tekabül etmekteydi. Gelir vergisi %10 ile %40 arasında değişmekteydi. 1997 yılına kadar varış ülkesi prensibi benimsenene kadar ihraç edilen mallar KDV' ye tabi tutulmaktaydı³⁴⁸. Diğer Orta Asya ülkeleri arasında Tacikistan en yavaş reform politikası izlediğinden dolayı KDV'de varış ülkesi prensibini en son benimseyen ülke olmuştur. Dahası, ancak 1990 sonuna doğru ülkede KDV sistemini modernleştiren ve bazı istisnaları kaldıran yeni vergi kanunu yürürlüğe girmiş ve tam olarak kullanılmaya başlamıştır. Tacikistan' da o an itibari ile uygulamada olan KDV verimliliği açısından % 15 altında bir potansiyel sergilemekteydi. Tacikistan' da işletme gelirlerinin vergilendirilmesi sistemleri ve esas olarak tarım sektöründe faaliyet gösteren yabancı sermaye katılımlı şirketler için uygulanan istisnalar ve vergi kesintileri 1990'lar boyunca ciddi bir değişikliğe uğramamıştır. Bu yıllarda işletme gelirlerinin vergilendirme oranı %30 civarında seyrederken, yalnızca 1994 yılında %40 yükseltilmiş fakat 1997 yılında yine %30 oranına indirilmiştir³⁴⁹.

³⁴⁷ M.R. Boboyev, "Nalogovaya Sistema Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Sistemi), "**Auditorskiye Vedomosti**", Yıl:2000, Sayı:9, s. 120.

³⁴⁸ A.D. Gafurov- A. Mahmadullo, "Formirovaniye i Razvitiye Nalogovoy Sistemi Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Sisteminin Kurulumu ve Gelişimi), **Finansovoye Pravo**, Yıl:2011, No: 2, s. 39.

³⁴⁹ Vagram Stepanyan, Reformirovaniye Nalogovih Sistem: Opıt Stran Baltii, Rossii i Drugih Respublik Bıvşego Soyuza, **Ekovest Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:4, Yıl: 2003, s. 583-587.

İkinci etap, 1 Ocak 2005 yılında ilk kanun hükümleri bazında yeni Vergi Kanununun kabul edildiği tarihe kadar devam etmiştir. 2004 yılında kabul edilen yeni Vergi Kanunu ile ülkede tahsil edilen vergi sayısı yirmiye yükselmiştir. Söz konusu gelişme, vergi yükünün hafifletilmesi ve vergi gelirlerinin artırılması gibi vergilendirme sorunlarının çözümüne odaklı olarak meydana gelmiştir. Vergi Kanunu'nun yeni şekli büyük ölçüde önceki sistemin eksilerini giderebilmiştir. Ama ne yazık ki 2005-2007 yılları arasında ulusal ekonominin seyri uygulamada rastlanılan bazı aksaklıklar ilgili düzeltme ve ayarlamalar yapmayı gerektirmiştir. Özellikle, 2005- 2012 yılları arasında Vergi Kanununda ondan fazla önemli değişikliğin getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur³⁵⁰.

Vergi sisteminin reformu yerli üreticiler üzerindeki vergi yükünün azaltılması, özellikle de gelir vergisi oranlarının azaltılması ve hesaplama sürecinin basitleştirilmesi yolu ile gerçekleştirilmektedir. Böylece, 2009 yılında, katma değer vergisi oranı % 18'e, imalat sanayi gelir vergisinin % 15'e, küçük işletmelerin basitleştirilmiş vergilendirme sistemi altında tescil hududu 800 bin Somoni (160 bin \$) kadar yükseltilmiştir³⁵¹. Bunlara ilave olarak, yerli yatırımcıların yanı sıra yabancı yatırımcılar için yatırım ortamının iyileştirilmesi hedefi ile Tacikistan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından enflasyonun oranın düşürülmesi; yabancı sermayeli ticari kuruluşlar için gelir vergisi teşvikinin sağlanması; ithal teknik ekipman ve yedek parça için uygulanan KDV'nin ve özel ithalat vergisinin kaldırılması; ve ayrıca, yabancı bankalar ve kredi kuruluşlarından döviz şeklinde imtiyazlı kredilerin temin edilmesi gibi bir dizi önlem alınmıştır³⁵². Vergi Kanununun 211 maddesinde, özel tüketim vergisine tabi malların dışındaki tüm ekipman ithalatı için KDV muafiyeti işletme sermayesinin oluşum (sermaye artırımı nedeniyle yeniden tescil) için 7 milyon Somoni' den (1400666 ABD \$) fazla olmayan kayıtlı sermayeye sahip olan

³⁵⁰ T.R. Rizokulov- R. Murodov- F. Kurbanov, "Tendentsiya Razvitiya Nalogovoy Sistemi Tacikistana v Godı Suvereniteta" (Tacikistan Vergi Sisteminin Bağımsızlık Dönemindeki Gelişim Eğilimi), **Contemporary Problems of Financial Management, Accounting and Auditing Under the Current Innovative Economic Development Trends, I. Uluslar Arası Bilimsel Uygulama Konferansı Materyalleri, Noşir Yayınevi**, 19-20 Nisan 2013, Hocend, s. 21.

³⁵¹ M.M. Salimova, "Nekotoriye Aspektı Nalogovoy Reformı Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyeti'nde Vergi Reformunun Bazı Hususları), **"Ekonomi ve Güncel İşletme: Teori ve Uygulama" Uluslar Arası Bilimsel Uygulama Konferansı**, Rusya, Novosibirsk 22 Ekim 2012, s. 79.

³⁵² M.N. Toshmatov, "Povişeniye Investitsionnoy Privlekatelnosti- Strategiçeskaya Zadaça Gosudarstava" (Yatırım Cazibesinin Arttırılması- Devletin Stratejik Görevidir), **Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4 Sayı:24, Yıl: 2013, s. 98.

şirketler için devlet tescilinden itibaren 3 yıl, ve 7 milyon Somoni' den fazla kayıtlı sermayeye sahip olan şirketler için 5 yıl olarak belirlenmiştir³⁵³.

1 Ocak 2013 yılından itibaren yürürlüğe giren Yeni Vergi Kanunu'nda; genel, özel ve tercihli vergilendirme rejimleri öngörülmüştür. Genel vergilendirme rejimi; gerçek, tüzel kişiler ve özel girişimcilerin Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Kanunu'nda belirlenen merkezi ve yerel vergiler üzerinden vergilendirilmelerini öngörmektedir. Özel vergilendirme rejimlerine;

- Patent veya sertifika bazında vergilendirilen girişimcilik faaliyeti yürüten gerçek kişiler için,
- Küçük işletmeler için basitleştirilmiş vergi rejimi,
- Tarım ürünü üreticileri için basitleştirilmiş vergi rejimi(tek vergi),
- Şans oyunları işletmecileri için özel vergilendirme rejimi girmektedir.

Özel vergi rejimleri, vergi unsurlarının saptanması açısından özel kuralların yanı sıra, bazı merkezi ve yerel vergilerden muafiyeti öngörmektedirler. Tercihli vergilendirme rejiminden ise, hidroelektrik santrallerin inşaatını gerçekleştiren, pamuğun nihai ürün haline tam dönüştürme ve işleme faaliyeti ile uğraşan yeni şirketler ve serbest ekonomik bölgelerde üretim paylaşımı sözleşmesi olan şirketler yararlanabilmektedir³⁵⁴.

Genel itibari ile Tacikistan Cumhuriyeti'ndeki vergi sistemine bakacak olursak, 2012 yılında yenilenen Vergi Kanununda madde sayısı 271'den 229 indirilmiş ve vergilerin sayısı 21'den 11'e indirilmiştir. Perakende Satış Vergisi ve Karayolu Kullanım Vergisi kaldırılmış ve bazı vergiler birleştirilmiştir.

³⁵³ http://tajemb.com.ua/rus/page_34/, <http://tjus.org/en/business-investment/tax-system>, (Erişim: 01.08.2014)

³⁵⁴ M.U. Boboyev, "Problemi i Perspektivi Razvitiya Nalogooblojeniya Subyektov Malogo Biznesa v Respublike Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetindeki Küçük İşletmelerin ve Özel Girişimciliğin Vergilendirilmesinin Gelişimi Konusundaki Sorun ve Beklentiler), **Contemporary Problems of Financial Management, Accounting and Auditing Under the Current Innovative Economic Development Trends**, I. Uluslar Arası Bilimsel Uygulama Konferansı Materyalleri, Noşir Yayınevi, 19-20 Nisan 2013, Hocend, s. 17.

Tablo 6. Tacikistan Cumhuriyetindeki Bazı Vergi Türleri ve Oranları	
Vergi Türü	Vergi Oranı
Kurumlar Vergisi (Ulaşım İletişim ve bankacılık Faaliyeti)	% 15 (%25)
Yerleşik Olmayanlar	%25
Gelir Vergisi	%3 ile %18
Temettü Vergisi	%12
KDV	%18
Perakende Satış Vergisi	%3(Pamuk %10)
Karayolu Vergisi	%0.5ile %2
Taşıtlar Vergisi	%2.5 ile %13.75
Arazi Vergisi	180 ile 500 TJS (yaklaşık 41-114\$)
<i>Kaynak: PWC, Doing Business Guide-Tajikistan,2012-2013; Colibri/AW, Doing Business in The Republic of Tajikistan, Legal Aspects General Reviv,October 2012; Grand Thorton, Doing Business in Tajikistan, Commercial Guide for Investors, 2012; Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Vergi Komitesi, http://www.andoz.tj/index.php/ru/zakonodatelstvo/nalogovyi-kodeks-rt, (Erişim: 07.07.2014.)</i>	

Ülkedeki petrol fiyatları ise, 2014 yılında petrol ve petrol ürünü ürünleri üzerinden alınan aktsiz(ÖTV) vergisinin 5€ ile 20€ arası (1 ton petrol için 50 € iken, 55 €'ya) yükseltildiğinden dolayı Orta Asya ülkeleri arasında lider konuma sahiptir³⁵⁵.

D. Serbest Ekonomik Bölgeler

5 Mart 2008 tarihinde "Tacikistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgeleri Kurma Amaçlı ilk Öncelikli Önlemler Üzerine" Tacikistan Hükümeti kararı ile serbest bölgeler kurma, işleyiş ve yönetim hususları ile ilgili Tacikistan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı yetkilendirilmiştir³⁵⁶. 18 Ağustos 2010 yılında "Sugd" Serbest Bölgesi bünyesinde faaliyete geçmek üzere ilk kuruluşlar tescilden geçirilmiştir. "Sugd" Serbest Bölgesi 25 yıllık süre etkinlik göstermek üzere ve yatırımcıların bütçeye ödenen sosyal kesintisi(%25 oranında) ve SEB çalışanlarının gelir vergisi (%8 ile 13oranında) dışında her türlü vergiden muaf tutulacağı bilimsel ve teknik

³⁵⁵ Asia Plus, <http://www.asiaplus.tj/ru/news/v-tadzhikistane-povysili-stavki-aktsizov-na-nefteproduktu>,

(Erişim: 01.08.2014)

³⁵⁶ A. Hakimov, "Sferi Gosudarstvennogo Regulirovaniya Pri Sozdanii i Funktsionirovanii Svobodnih Ekonomičekih Zon v Respublike Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgelerin Kuruluşu ve İşleyişi Esnasında Devletin Regülasyon Alanı), **Tacikistan Milli Üniversitesi Dergisi**, Duşanbe 2013, Yayın No: 2/3(111), , s. 9.

innovasyon lokomotifi olarak görülmektedir³⁵⁷. Yatırımcılardan yatırım hacminin 500 bin \$ aşması, üretim ekipmanlarının en az %90'nın ithal olması, ihracat ve ithalat hacmin en az 50 \$ eşit, hizmet sunumu karşılığının 10 bin \$ eşit olması şartları getirilmiştir³⁵⁸.

Yukarda bahsedilen koşullar kapsamında sanayi gelişimi ve yerli malların verimli kullanımı amaçlı Afganistan sınırındaki Sogd bölgesinde demir yolunun yanında "**Dangara**" Serbest Ekonomik Bölgesi 2 5 yıl faaliyet göstermek üzere açılmıştır. Bu serbest ekonomik bölgenin hedefleri: en başta tarım ürünlerinin işlenmesi; ipek, pamuk ve yün ipliğinden sentetik ve doğal kumaşların üretimi; sığır ve küçükbaş hayvan derisinin işlenmesi ve hazır deri ürünlerinin (ayakkabı ve tuhafiyeye) üretimi ve ayrıca makine mühendisliği, inşaat malzemeleri, ilaç, kimya ve kerestecilik sektörlerinin geliştirilmesi odak noktalarıdır³⁵⁹.

Bundan ayrı, Afganistan ve bölgedeki diğer ülkelerle ticaretin gelişimi amacıyla 145 Nolu 7 Mart 2009 tarihli ""Panç" ve "Sugd" Serbest Ekonomik Bölgelerin Devlet Kurumları İdarelerinin Kurulması Üzerine "Tacikistan Cumhuriyeti Hükümet Kararı ile 25 yıl faaliyette bulunmak üzere "**Panç**" Serbest Ekonomik Bölgesi kurulmuştur. Bu serbest ekonomik bölgenin alanında; lojistik, yakıt ekipmanı, mini-kazan imalatı, ham petrol işleme, cam ürünlerinin imalatı üzerine ihtisaslaşan tesisler kurulmuştur³⁶⁰.

5 Aralık 2005 yılında Serbest Ekonomik Bölgesinin kurumsal, hukuki ve ekonomik faaliyet temellerininin 191 Nolu Tacikistan Cumhuriyeti Hükümet Meclisi Kararı ile belirlenmesi üzerine "**İşkoşim**" Serbest Ekonomik Bölgesi kurulmuş ve 1 Ocak 2011 yılında faaliyetine başlamıştır. "İşkoşim" Serbest ekonomik Bölgesinin yerleşimi, Tacikistan ve Afganistan'ı, Çin, Pakistan ve Orta Asya'yı bağlayan ulaşım koridoru ile bağlayan çok avantajlı konuma sahiptir. Serbest Ekonomik Bölge tarım ve madencilik ürünleri işleme kaynaklarını çekme, karşılıklı fayda sağlayan işbirliği

³⁵⁷ "Sugd" Serbest Ekonomik Bölgesi, http://www.fezsughd.tj/ru/about_sez_sughd/index.php, (Erişim: 01.07.2014)

³⁵⁸ Tacikistan Cumhuriyeti'nin Almanya Federal Cumhuriyeti Ticari Temsilciliği, <http://www.tajikininvest.tj/ru/index/index/pageId/597/>, (Erişim: 01.08.2014)

³⁵⁹ Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Mülkiyeti Yönetimi ve Yatırım Komisyonu, <http://gki.tj/img/dangara.pdf>, (Erişim: 01.07.2014)

³⁶⁰ "Panç" Serbest Ekonomik Bölgesi, <http://www.fezpanj.tj/ru/osnovnye-svedeniya-o-sez-qpanchq.html>, (Erişim: 01.07.2014)

ile Pakistan ve Afganistan'a malların ihracatını teşvik etme amacı güdülmektedir³⁶¹. Öncelikli faaliyet alanları et ve süt bitkisel ürünler, cips, ilaç üretimi, yün işleme ve hayvan derisi, maden suyu üretimi, inşaat malzemeleri, değerli ve yarı-değerli taşlar, maden ve mermer işleme; tarım ürünleri işleme olarak sıralanabilir.³⁶²

E. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Güncel Durumu

Tacikistan'ın nispeten önemli avantaj sağlayabileceği alanlardan biri hidroelektrik olarak gösterilebilir. Ülke iç talebinin çok üstünde hidroelektrik üretimi konusunda en maliyet-etkin potansiyeli açısından dünyada 8. sırada yer almaktadır. Bu sayesinde enerji eksikliği yaşayan Doğu Asya ve Çin'in talebini karşılayabilecek durumdadır. Bundan ayrı kömür ve tarımdaki kuru meyve ve hububatın yanında göz ardı edilemeyecek kadar dünyadaki alüminyum(%5) ve pamuk(%4) payı mevcuttur³⁶³.

Tablo 7. Tacikistan Cumhuriyeti'nde DYY' ların Giriş Seyri 2009- 2012 Yılları (milyon \$)				
Yıllar	2009	2010	2011	2012
Yatırım Hacmi	89384,3	230924,6	161488,2	164018,0
GSYİH içindeki%	4,33	2,31	1,84	4,0
<i>Kaynak:s. D.U.Urakov-B.Nabiev- H. Şoymardanov, "Rol i Metsto İnostrannih İnvestitsiy v Razvıtii Ekonomiki Tacikistana(Doğrudan Yabancı Yatırımların Tacikistan Ekonomisinin Gelişimindeki Rolü ve Yeri)", Tacik Milli Üniversitesi Dergisi, Duşanbe 2013,Yayın No: 2/6(120),s. 15.</i>				

Tacikistan'ın GSYİH' daki özel yatırımların payı %5 civarında seyretmekte, bu oran Orta Asya Ülkeleri arasında en düşük göstergedir³⁶⁴. 2012 yılında özel yatırımlar %1'den 1,2' ye büyümüştür. Özellikle, vergi politikası ve vergi idaresinde

³⁶¹ Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Mülkiyeti Yönetimi ve Yatırım Komisyonu, <http://gki.tj/img/Ishkoshim.pdf>, (Erişim: 01.07.2014)

³⁶² Pamir Invest Forum, http://invest.pamirs.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=227, (Erişim: 01.07.2014)

³⁶³ Omair Amir- Albert Berry, Challenges of Transition Economies: Economic Reforms, Emigration and Employment in Tajikistan, **Social Protection Growth and Employment, Evidence From India, Kenya, Malawi, Mexico and Tajikistan**, UNDP, 2013, s. 162.

³⁶⁴ Michael Demidenko, "Tajikistan and Customs Union: Challenges and Opportunities", Euroasian Integration Yearbook 2013, **Euroasian Development Bank**, s. 55-59.

yapılan reformların geri dönüşümü sayesinde yatırım ikliminde bu iyileşme kendini göstermiştir. Ne yazık ki, aşırı düzenlemeler, yönetim sorunları ve sınırlı mülkiyet hakları özel yatırımların önünü kesmektedir³⁶⁵.

2013 yılında Tacikistan ekonomisi 7,5 büyüme göstermiş ve GSYİH' nın % 49' lük payına eşit olan 4,1 milyar \$ miktarında rekor para transferi görmüştür³⁶⁶. Ülkenin döviz kazancı yurtdışında iş imkânı bulan vatandaşları sayesinde ihracattan elde ettiği gelire göre çok daha yüksek seviyededir. Bundan ayrı 2013 yılında doğrudan yabancı yatırımların GSYİH' nın sadece %1,2 oranında saptanmıştır³⁶⁷.

2014 yılının verilerine göre Tacikistan işi yapma kolaylığı açısından dünya ülkeleri arasında 143 basamakta yer almaktadır³⁶⁸.

V. KIRGIZİSTAN

Günümüzdeki Kırgızistan topraklarındaki ilk devlet yerleşimler milattan önce ikinci yüzyılda oluşmuştur. Kırgızlardan bahseden en eski kaynak olarak milattan önce 201 yılında Sım Tsyam tarafından tutulan tarihi yazılar olarak gösterilmektedir. Beşinci yüzyılın sonuna doğru Kırgızlar Orta Asya'da artık daha etken bir güç olarak kendilerini göstermekte ve dokuzuncu yüzyılın kırklı yıllarında Kırgız Kağanlığı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kırgız milletinin geleneksel ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurularak "kırgız" kavminin "kırk kız", yani kırk kabileden geldiği savı mevcut.

On sekizinci yüz yılın altmışlı yıllarının ortasından güneyli Kırgızlar, ardından da on dokuzuncu yüzyılın yirmili ve otuzlu yılları arası kuzeyli Kırgızlar Kokan Hanlığı'nın etkisi altına kalmışlardır. On sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında kuzeyli Kırgız kabileleri kendi başlarına Rusya ile temasa geçmeyi denemişlerdir. 1785 yılında "sarıbağış" kabilesinin önderi Atake Batır

³⁶⁵ Asian Development Bank, **Asian Development Outlook 2014**, Fiscal Policy for Inclusive Growth, s.117.

³⁶⁶ World Bank, <http://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview>, (Erişim:01.08.2014.).

³⁶⁷ The World Bank Group- Tajikistan, Partnership Program Snapshot, April 2014, s. 2. <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Tajikistan-Snapshot.pdf>, (Erişim:01.08.2014.).

³⁶⁸ Doing Bussiness, <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/tajikistan>, (Erişim:01.08.2014.).

tarafından ilk elçiler gönderilmiştir. 1855 yılında ise, "bugu" kabilesi kendi iradesi ile Rus hükümdarlığı altına girmesi ile Kırgızistan'ın Rusya ile birleşme süreci başlatılmıştır. 1968 yılında kuzey bölgesinin tamamı Rusya'ya katılmış güney kısmı ise, 1876 yılındaki Kokan Hanlığın' a karşı gelen ayaklanmanın ardından fethedilmiştir³⁶⁹.

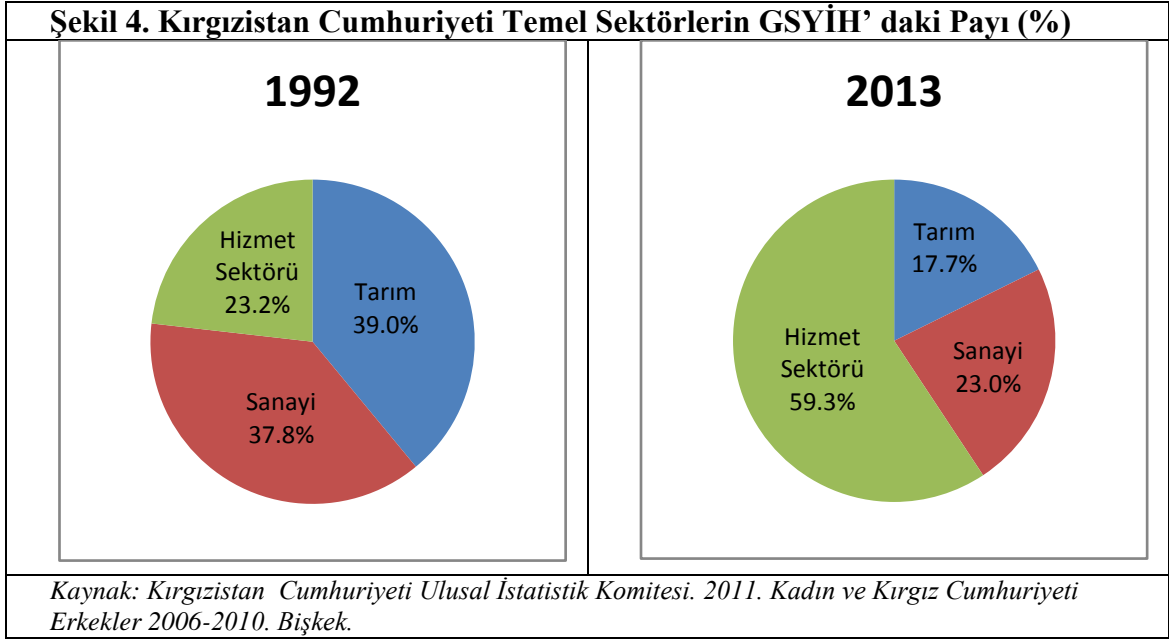
1870-1880 yılları arasında Kırgızistan toprakları Rus İmparatorluğunun bir parçası haline gelmiştir. 1918 yılında Rus Sovyet Federal Sosyal Cumhuriyeti'nin içinde olan Türkistan Özerk Sovyet Sosyal Cumhuriyeti'nin bir parçasıdır. Sovyet Cumhuriyetlerinin ayrılma süreci sonucunda 1924 yılında Kara-Kırgız(Kırgız) Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1926 yılında ise, Kırgız Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1936 yılında ise, Sovyet Sosyal Cumhuriyetler Birliği içinde Kırgız Sovyet Sosyal Cumhuriyeti' ne dönüştürülmüştür³⁷⁰.

1991 yılında bağımsızlığını elde ettiğinden itibaren, Kırgızistan Cumhuriyeti hem siyasi hem de ekonomik açıdan ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Yüksek rakamlara ulaşan dış borç, istikrarsızlıklar ve siyasi iktidar tarafından görev suiistimali 2005 ve 2010 yıllarında olmak üzere halkın desteği ile darbelerle ülkeyi karşılaştırmıştır. 2010 yılında yaşanan olayların ardından Orta Asya'da parlamenter sisteme geçen ilk ülke Kırgızistan olmuştur³⁷¹.

³⁶⁹ Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic, <http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/36>, (Erişim: 13.02.2015.).

³⁷⁰ Embassy of the Kyrgyz Republic in Japan, <http://kyrgyzembassy.jp/index.php/ky/kyrgyzstan/about-kyrgyzstan/history>, (Erişim: 13.02.2015.).

³⁷¹ UNDP, <http://www.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/countryinfo/>, (Erişim: 13.02.2015.).

Birçok BDT ülkelerinin aksine, Kırgızistan'ın sahip olduğu doğal kaynakları açısından zengin olmadığından dolayı yolsuzluk konusu değerlendirildiğinde pay alınacak bir pastanın olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca, Kırgızistan'ın diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha hızlı reformcu olduğu söylenebilir. Reform sürecinin devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılmasına yönelik politikaları içermesi ise yolsuzluk açısından önemli avantaj olarak görülmektedir. Bağımsızlığını elde ettiğinden itibaren ülkede fiyat liberalizasyonu, ticari ve tarım mevzuatındaki reformlar, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi ve serbest ticari rejime tabi tutulması olarak sıralanabilir³⁷².

A. Özelleştirme

Kırgızistan'da Devlet Mülk Fonu'nun faaliyet ve yetkileri oldukça geniş ve mülkiyete sahip olma konusunda normal vatandaşlara göre işçi ve yöneticilerin üstünlüğü eşitsizlik ortamı yaratmaktaydı. Buna ilave olarak o dönemde ülkedeki yasaların özelleştirme faaliyetlerinin yürütülmesinde kontrol mekanizması ve şeffaflık hususu tamamen göz ardı edilmişti³⁷³.

³⁷² Murat Çokgezen, **Corruption in Kyrgyzstan: The Facts, Causes and Consequences**, Central Asian Survey(March, 2004), 23(1), s.89.

³⁷³ Tutar Koyçuyev, **Sovyet Sonrası Yeniden Yapılandırma: Teori, İdeoloji, Realiteler**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No:23, Ders Kitapları No:17, Bişkek 2002, s. 63.

Kırgızistan Orta Asya ülkeleri arasında kapsamlı olarak ekonomide deregülasyon ve kitle özelleştirme uygulamalarına giden ilk ülke olmuştur. 1991 yılında hükümet "Şirketler"(Şubat ayı) ve "Kırgızistan Cumhuriyetinde Özelleştirme ve Girişimcilik konusunda Genel Esaslar " (Aralık ayı) adında iki kanun çıkarmıştır. Ülke bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren ekonomik ve yapısal reformlar IMF, EBRD ve Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası finansal kuruluşlar ile işbirliği yapmıştır. Özelleştirme de anlaşılacağı üzere, benzer şekilde bu kuruluşların desteği ve gözetimi altında dört aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar³⁷⁴;

- 1991-1993 yılları arasında, özelleştirmenin birinci aşamasında küçük perakende ve tüketici hizmetleri sunan işletmelerin işçi ve yöneticilere kitle satış ve transfer yolu dâhil yöntemleri ile gerçekleşmiştir.
- 1993-1996 yılları arasında, orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirmesinin kupon yolu ile gerçekleştiği aşamadır.
- 1996-1998 yılları arasında orta ve büyük ölçekli devlet işletmelerin müzayede ya da hisselerin nakit karşılığı satışı yolu ile gerçekleşen özelleştirme aşamasıdır.
- 1998-1999 enerji, telekomünikasyon, madencilik ve diğer temel sanayi sektörlerindeki devlet teşebbüslerinin satışı hedef olarak belirlenmişti.

Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Mülk Fonunun raporlarına göre, 1991 yılında toplam kamu işletmelerinin özelleştirilen kısmı %1, 1992'de -%24, 1993'de %25,1994'te-18 olmuştur. 1 Şubat 1991 ile 1 Ocak 1995 yılları arasındaki dönemde sanayi sektöründe %62, hizmet sektöründe %100, üretim dışı sektörde %24, ticaret ve gıda sektöründe %94, inşaat sektöründe %47, tarım sektöründe %38, ulaşım sektöründe % 38 ve öbür sektörlerin toplamında ise % 13 seviyesinde işletmeler özelleştirilmiştir³⁷⁵.

Kırgızistan'da yürütülen özelleştirmenin son evresi 1998 yılında beri halen devam etmektedir. Kırgızistan ekonomisinde gerçekleşen özelleştirme politikaları petrol, enerji, iletişim dışında stratejik nitelik taşıyan ulaşım sektörünü de

³⁷⁴ Rafiz Abazov, "Policy of Economic Transition in Kyrgyzstan", Central Asian Survey, Yıl:1999, Sayı:18, Cilt:2, s. 207-209.

³⁷⁵ Turar Koyçuyev, **a.g.e.** s. 67.

kapsamaktadır. Ayrıca bu dönemde enerji sektöründeki gelişmeler elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımını hususunda yeni lisans anlaşmalarına bahis konusu olmuştur³⁷⁶.

Küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi hızla ilerlemiş ancak arazi özelleştirilmesi 1998 yılına kadar ertelenmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin özelleştirme konusu gerçekçi olmayan fiyatlandırma dolayısıyla uygulamada zorluk çıkarmıştır. 2000' li yıllarda GSYİH' nin %6 oluşturan Kanadalı Comeco şirketi ile kurulan ortak girişim verimli bir yabancı yatırım olarak gösterilebilir³⁷⁷. Başlangıçta, arazi kullanım izinleri 49 yıllık kira sözleşmeleri esaslarında iken daha sonrasında bu süre 99 yıl olarak uzatılmıştır. 1998 yılında ise, meclis tarafından belirli koşulların sağlanması ile vatandaşların tam arazi mülkiyeti ve satın alma hakları sunulmuştur³⁷⁸.

Kırgızistan'daki ekonomik reformlar incelendiğinde, "şok terapi" yaklaşımının uygulandığı ve ekonomik başarısızlığın bu yanlış stratejinin uygulanmasından dolayı meydana geldiği belirtilmektedir. Sovyet sonrası dönemde ülkede gerçekleştirilen reformlar ve özelleştirme süreci yağmacı kapitalizm sistemi olarak ifade edilebilir. Bunun nedeni ise, ekonomik reformların etkin olarak yerine getirilmesine izin veren gerekli tecrübe noksanı, teknik donanım ve bilgi eksikliği engel olmuştur. Özelleştirme sürecinin kontrolsüz seyrinden dolayı ekonomik yapılandırma politikaları da başarısızlığa uğramıştır. Bunların yanı sıra, ekonomik liberalleşme çabaları yolsuzluk ve rüşvet gibi olumsuzluklardan dolayı sekteye uğramıştır³⁷⁹.

B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Mevzuat

Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren ülkedeki ilgili mevzuatın gelişimi 1991 yılında Kabul edilen "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Yatırımlar Hakkında" Kanun ile başlamıştır. Ardından Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Yatırım faaliyetleri ile ilişkili konuları düzenlemek ve hukuki temel teşkil etmek üzere 24

³⁷⁶ E.H. Mikail-A.Turan, "The Transition Period of The Central Planned System to Market System of Kyrgyzstan Economy: From the Perspective of The Privatization Politics", **International Journal of Academic Research**, Cilt: 5, No:5, Eylül 2013, s.433.

³⁷⁷ Richard Pomfret, **Central Asia Since 1991: The Experience of The Independent States**, OECD Development Centre, WP No:212, July 2003, s. 19.

³⁷⁸ A.R. Khan, **Macroeconomic Policies, Growth and Poverty Reduction in Kyrgyz Republic**, UNDP 2003, New York, s. 14.

³⁷⁹ Altınbek Joldoshev, "Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu"(Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de), **Praxis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 23 (Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de), Yıl:2010/2, s.183.

Eylül 1997 yılında "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Yatırımlar Hakkında" Kanun yürürlüğe konmuştur.

1998 yılında BDT ülkeleri arasında Kırgızistan ilk olarak Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmuştur. Gelişmekte olan ülke statüsünde üyeliğe kabul edilen ülke çoğu koşullara cevap vermemekteydi. Bu rağmen devlet tarafından yabancı yatırımcılar için ülke piyasasındaki her sektöre giriş serbestliği sunulmuştur. Ayrıca aynı yıl içinde referandum sonucunda yabancı yatırımcılar için de toprak sahipliği imkânı tanınmıştır³⁸⁰. Kırgızistan'ın yabancı yatırımlara açıklık derecesi yüksek olduğu halde Dünya Ticaret Örgütü üyeliği yatırım faaliyetlerinde aşırı dalgalanma yaratmamıştır. Bu engel olan başlıca faktörlerden bazıları doğal kaynaklar, rekabetçi sanayi eksikliği ve iç pazarın düşük kapasitesi olmuştur. Halen ekonominin cazip sektörü olarak hidroelektrik enerji üretimi görülmektedir. Ancak bu sektörün geliştirilmesi için Orta Asya bölgesinde bu alandaki işbirliği eksikliğinin aşılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır³⁸¹. Kırgızistan'ın 252 orta ve büyük nehrin toplam enerji kapasitesi 160 milyar kwt elektrik enerjisi teknik kapasitesi 100 milyar kwt'dır. Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin'e yapılan enerji ihracatı toplam teknik kapasitesinin onda bir kısmı kullanılarak gerçekleştirilmektedir³⁸². Su gücünün yanında 2 milyar ton kömür rezervi, 89 milyon ton petrol rezervi, 65 milyon ton demir rezervi, 255 milyon ton alüminyum rezervi, 5 milyar ton gaz rezervi ve 900 ton civarında altın yatakları tespit edilmiştir³⁸³.

27 Mart 2003 tarihli "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yatırımlar Hakkında" Kanunun en son hali yabancı yatırımcı ile yerli yatırımcı arasındaki farkı tamamen kaldırarak devlet imtiyazlarının belirli bölgelerde ve öncelikli sektörlerde sağlanacağı

³⁸⁰ Ş.İ. Abdurazakov, *Ekonomika Kırgızstana- Perspektivı İntegratsii v Mirovoye Hozyastvo* (Kırgızistan Ekonomisi- Dünya Ekonomisine Entegrasyon Perspektifleri), **Tendentsii Ekonomičeskogo i Demografičeskogo Razvitiya vKırgızskoy Respublike** (Kırgızistan Cumhuriyetinin Ekonomik ve Demografik Gelişim Eğilimi), Kırgız- Rus Slavyan Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Bişkek 2008, s. 6.

³⁸¹ A.N. Pavlov, "Ocenka Ekonomičeskogo Effekta Prisoedineniya Kırgızskoy Respubliki k Tamojennomu Soyuzu (Kırgızistan'ın Gümrük Birliğine Üyeliğinin Ekonomik Etkisinin Değerlendirmesi)", **ADB**, *Evraziyskaya Ekonomičeskaya İntegratsiya*, No:4 (13), Kasım 2011, s. 19.

³⁸² Aygül Sayrakunova, *Orta Asya Ülkelerinde Uluslararası Ticaretin Gelişimi, Sorunları ve Öncelikleri* (Kırgızistan Örneği), **9. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2010, s. 206.

³⁸³ Mustafa Ünver, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, "Kırgızistan Kırılgan Hatlar Ülkesi", Ahmet Yesevi Üniversitesi Ankara- Türkistan 2012, s. 327.

garantisini sunmaktadır³⁸⁴. Bu kanun kapsamında vergi mevzuatı dışındaki yatırımlarla ilişkili mevzuatta yapılan değişiklikler neticesinde yatırımcı getirilen değişiklik tarihinden itibaren on yıl için kendisi için en uygun koşulları seçmekte özgür bırakılmıştır.

Orta Asya ülkeleri içinde bir ilk olan, 25 Mayıs 2007 tarihli Kırgızistan Cumhuriyeti "Girişimciliğin Devlet Desteği Hakkında" Kanun girişimci ve küçük işletmelerin faaliyetlerinin desteğini ve gelişimini sağlayan devlet teşviklerinin yöntem ve şekillerinin düzenlenmesini yerine getirmektedir. Bu kanun sayesinde devlet ve girişimciler arasında verimli bir işbirliği ve güvenilir bir yatırım ortamına erişim sağlanmaya çalışılmıştır.

25 Mayıs 2007 yılın ayında kabul edilen "İşletme Denetim Prosedürlerinin Usulüne İlişkin" Kanunu usulsüz denetimlerin sayısı ve zamanın azaltılması ve kanuni olmasına şartlar altında yapılmasına vurgu yapmıştır.

Bundan ayrı 20 Şubat 2009 yılında kabul edilen "Tüzel Kişilerin ve Şubelerinin Devlet Tescili Hakkında" kanun kapsamında "tek pencere" uygulaması ile yatırımcılara gerekli evrak, prosedür ve süre açısından kolaylıklar sunulması ile beraber tek kurum aracılığı ile işlemlerinin tamamlaması mümkün hale gelmiştir³⁸⁵. Buna destek olarak, 28 Ocak 2011 tarihli "Tüzel Kişilik ve Şube Tescili Hususları Hakkında" 31 Nolu Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi devlet tescilinin tek mercii tarafından yapılması ve ilgili işlemlerin düzenlenmesi ve kolaylaştırılması yönünde gerekli önlemlerin alınmasında ilk adım olmuştur³⁸⁶.

Hükümet Basın Bürosunun verdiği bilgiye göre 27 Mart 2013 tarihinde Ekonomi Bakanlığı tarafından Yatırım Promosyon Ajansı resmen kurulmuştur. Proje 2013-2017 Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin öngördüğü doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek ve ilgili görevleri yerine getirmek üzere Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı tarafından geliştirilmiştir. Yeni ajans ülkenin yatırım cazibesini arttırmak için yatırım faaliyetlerini teşvik etmek için gerekli önlemlerin uygulanmasını gerçekleştirecektir. Devlet organları, yerel yönetimler, iş dünyası ve özel sektörün yatırım projelerinin ve programlarının uygulanmasında kamu-özel

³⁸⁴ G.T. Supataeva, "Politika Gosudartsva Po Privleçeniyyu İnostrannih İnvestitsiy: Analiz i Perspektivi", **Tomsk Devlet Üniversitesi Dergisi**, Sayı:4 (16),Yıl:2011, s.146.

³⁸⁵ World Bank Group, Investment Climate in The Kyrgyz Republic as Seen by Small and Medium Enterprises, 2010, s. 97.

³⁸⁶ Kırgızistan Cumhuriyeti Mali Müşavirler Odası, **Nalogi i Pravo Degisi Eki**, No. 3, s.5.

sektör etkileşimini sağlayacaktır. Ayrıca ulusal altyapı projeleri ve yatırım programlarının gerçekleştirilmesine katılacak ve ekonominin öncelikli sektörlerine yatırımları çekmek için elverişli koşulların yaratılması yoluyla ekonomideki sektörlerin çeşitlendirilmesini teşvik edecektir. Yatırım çekmek adına uluslararası ve bölgesel dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi de ajansın önceliklerinden olacaktır³⁸⁷.

C. Vergi Sistemi

1 Haziran 1996 yılında o zaman için BDT ülkeleri arasında en ilerici Vergi Kanunu yürürlüğe konmuştur. Ancak Vergi Kanunu yürürlüğe konduğundan itibaren 120 maddede 450 yakın değişiklik yapılmış. Vergi Kanunu' un ilk taslağında 181 madde olduğuna göre değişikliğe uğrayan madde oranı %66 olmuş ve 41 madde (%23 oranında) eklenmiş yani burada görüldüğü gibi kanunun yaklaşık %89 oranı değişikliğe tabi olmuştur³⁸⁸. Vergi Kanunun yürürlükte olduğu süre içinde ceza miktarları düşürülmüş, ekonomik faaliyetlerden dolayı oluşan zarar mahsubunun beş yıldan daha kısa süreye indirilmiş, gelir vergisinin %40'dan %20, kurumlar vergisinin %30'dan %20'ye indirilmiştir. Böylece belirli kesimler lehine sık sık yapılan değişiklikler yüzünden, vergi sisteminin istikrarının bozulması ile idarede karışıklıkların yaşanmasına sebep olunmuş ve iyi niyetli mükelleflerin güveni sarsılmıştır³⁸⁹.

2004-2007 yılları arasında Kırgızistan Cumhuriyeti hükümeti vergi yükünün azaltılması ve yerel üreticilere olumlu şartların sunulması amacıyla bir dizi ekonomik önlem almıştır. Bunlardan bazıları, gelir vergi oranının %20'den %10'a indirmesi, azami kişisel gelir vergisi kaldırılmış ve yerine düz vergi hesaplama cetveli getirilmiştir. Ayrıca, üretimde kullanılmak üzere satın alınan donanımdan alınan KDV iptal edilmiş, tarım üreticilerinin ürünlerine uygulanan KDV vergisi kaldırılmış ve önce KDV mükellefiyeti kaydının sınırı 500 bin Som' dan 2,5 milyon Som'a, 2007

³⁸⁷ Maria Levina, Investment Promotion Agency Established in Kyrgyzstan, <http://www.eng.24.kg/bigтираj/169697-news24.html>, (Erişim: 1.10.2014).

³⁸⁸ M.S. Alkadırova, Soverşenstvovaniye Sistemi Nalogooblojeniya Fiziçeskih Lits v Usloviyah Rinochnoy Ekonomiki (Serbest Piyasa Ekonomisi Koşullarında Gerçek Kişilerin Vergilendirilmesi Hususun Geliştirilmesi), Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bilim Akademisi Ekonomik araştırmalar Merkezi, İktisat Bölümü, Doktora Tezi, Bişkek 2007, s. 24.

³⁸⁹ Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı- Kırgız Milli Devlet Üniversitesi- Uluslararası Entegrasyon Eğitim Programları Enstitüsü, **Ekonomika Kırgızstana: Realii i Perspektivi** (Kırgızistan Ekonomisi: Gerçekleri ve Perspektifleri), Bilimsel Uygulama Semineri, Bişkek 2001, s. 128.

yılında ise, 4 milyon Som'a yükseltilmiş ve efektif olmayan bazı yerel vergi ve harçlar mevzuattan kaldırılmıştır³⁹⁰.

KDV istisna sayısının çokluğu Kırgız Cumhuriyeti Vergi Sisteminin temel dezavantajlarından biri olarak görülmektedir. KDV muafiyeti olan alanlardan bahsedecek olursak, bunlar; tarım sektörü, konut, altyapı, sağlık hizmetleri, finansal hizmetler ve sigorta, ulaşım, bebek maması, doğal gaz ve ithal girdidir(sermaye malları). Bu hususa ilişkin yetkililer tarafından getirilen yeni düzenlemeye göre internet ve dolaşım (roaming) hizmetlerinin KDV muafiyeti kaldırılmıştır³⁹¹.

1 Ocak 2009 yılında yürürlüğe konulan yeni Vergi Kanunu ile temel vergilerin oranları yanı sıra sayıları da 16'dan 8'e indirilmiş ve bu kanun sayesinde küçük ve orta büyüklükteki işletme faaliyetleri için olumlu koşullar sağlayarak üretim hacminin artırılması ve yatırımcılar için yasal faaliyet alanı daha cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim 2010 yılında vuku bulan siyasal karışıklığa rağmen istenen sonuç elde edilmiş ve bütçenin vergi gelirleri kaleminde %9,1 (3,3 milyar Som) ve 2011 ise, %34,7 (13,6 milyar Som) oranında artış görülmüştür. Böylece vergi gelirleri GSYİH' nın %19, 4'lük payına kadar yükselmiştir³⁹². Yeni kanun kabul edilmesi ile beraber, en az bahsi geçen değişiklikler kadar önem taşıyan hususlar ise, KDV oranının %20 den %12' ye indirilmesi; ödemeli hizmetler vergisi (%4), yol vergisi(%0,8) ve olağanüstü durum ve afet vergisi (%1,5) birleştirilerek satış vergisi (%1-%3) olarak kanunda yer almış ve sistemi basitleştirmiştir³⁹³.

³⁹⁰ T.C. Bışkek B y kel iligi Ticaret M şavirliiligi, **Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve T rkiye ile Ekonomik- Ticari İlişkileri**, Mayıs 2008, Bışkek, s. 29.

³⁹¹ IMF(a), **Kyrgyz Republic: Selected Issues**, IMF Country Report No. 13/176, June 2013, s.11.

³⁹² World Bank(c), **Medium Term Development Program of The Kyrgyz Republic For 2012-2014**, April 2012, s. 9.

³⁹³ Suale Ermekbaeva, "Industrialization of Kyrgyz Republic and Economic Growth",International Conference On Eurasian Economies 2012, 11-13 October, Almaty, Kazakhstan, s. 497.

Tablo 8. Kırgızistan Cumhuriyetinde Uygulanan Başlıca Vergi Türleri ve Oranları	
Vergi Türü	Vergi Oranı (%)
Gelir Vergisi	%10
Temettü ve Faiz	%10
Yer Altı Kaynak Vergisi	%1-12
KDV	%12
Stopaj Vergisi	
– Temettü ve Kar Payı	%10
– Sigorta	%5
– İletişim ve Ulaşım Hizmetleri	%5
– Diğer Hizmetler	%10
Özel Tüketim Vergisi	%6
Satış Vergisi	%1-3
<i>Kaynak: Baker Tilly International, Doing Business in The Kyrgyz Republic 2014; PWC, Doing BusinessGuide Kyrgyz Republic 2012-2013, Deloitte, Tax and Investment Guide 2013.</i>	

Son zamanlarda yetkililer tarafından getirilen yeni gelir vergisi(dünya altın fiyatlarına endeksli)altın madeni işleten şirketler için uygulanan kurumlar vergisinin yerine geçmiştir. Bu oran bölge ve dünya çapında en düşük oran %10 olarak belirlenmiştir³⁹⁴. 2012 yılından itibaren yeni reformlara bağlı olarak "Yer Altı Kaynak Kullanımı" Kanunu' daki yeni düzenlemelerin eşliğinde Vergi Kanunun' da bu hususta bir dizi değişikliğe yer verilmiştir. 2013 yılında ise yeni kanun ile beraber, yer altı kaynak kullanıcıları tarafından ödenmek üzere çeşitli özel vergiler ve zorunlu vergi dışı ödemeler şöyledir³⁹⁵;

- Altın alışı ve rafine altın satışından doğan hasılat (KDV ve Satış Vergisi hariç) üzerinden veya Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından kurulan prosedüre uygun olarak dünya fiyatları bazında hesaplanan altın cevheri içindeki altın fiyatından ve konsantre altından ödenecek Gelir Vergisi. Vergi oranları %1 ile % 20 arasında altın fiyatına göre değişmektedir.
- Keşif ve Geliştirme Ruhsatları ile ilgili lisans ücretleri yıl ve hektar veya kilometre kare bazında hesaplanarak yerel yönetim bütçesine ödenmektedir.

³⁹⁴ IMF, a.g.e. , s. 9.

³⁹⁵ World Bank(d), **Kyrgyz Republic- Mining Industry Needs Assesment**, June 2013, s. 12.

- Yerel altyapının geliştirilmesi ve maden kaynaklarının satışından doğan gelir (dolaylı vergiler hariç) %2 oranında ücret alınmaktadır.

Royalty vergisi %1-5 ve satış vergisi(rafine ve alaşım altın için) %2 oranında aynı kalmıştır³⁹⁶.

D. Özel Vergi Rejimleri

Özel Vergi Rejimleri yedi tane farklı faaliyet türünü kapsamakta ve Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi ve Sermaye Vergisi (Ciro) yerine geçmektedir. Bu rejimlerden kısaca bahsedecek olursak³⁹⁷;

- Gönüllü esas üzerine alınan patentlerde (4 milyon Som) KDV eşliğini aşmayan belirli bir kısım bireysel mükellefler için uygulanmaktadır. 125 çeşit faaliyet için uygulanan bu rejim vergi gelirlerinin yaklaşık %1'lik payını oluşturmaktadır. Yürürlükte olan patent rejimi vergi yükünü KDV eşliğini aşmayan mükellefler arasında adaletsizce dağıtmakta ve mükelleflerin basit vergilendirme rejimine geçişlerini engellemektedir.
- Zorunlu Patent esasına göre, sauna, hamamlar, bilardo salonu, oyun makinesi, gazino, döviz bürosu, disko, gece gündüz çalışan park yerleri çalıştırılmaktadır.
- Basitleştirilmiş Vergi Rejimi³⁹⁸, tek bir vergi temelinde Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi yerine geçmektedir. Bu rejim vergi gelirlerinin sadece %0,1 payını tahsil etmekte ve KDV mükellefi olmayanlara özel uygulanmaktadır.
- Vergi Anlaşması adı altında geçen vergi rejimi bir yıllık süre için önceki üç sene içinde görülen en yüksek vergi tutarının %25'i esas alınarak belirlenen maksimum vergi yükümlüğü olarak hesaplanmaktadır. Bu tür vergilendirme son derece öznel olarak istismara yol açmaktadır.
- İleri Teknoloji Parkı Rejimi bilişim teknolojisi ürünlerini geliştiren mükelleflerin Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi ve Satış

³⁹⁶ Mining Journal, Fresh Approach to Law and Tax Code, 22 Mart 2013, http://www.mining-journal.com/supplements/mj-kyrgyz-republic-supplement-0313/fresh-approach-to-law-and-tax-code?SQ_DESIGN_NAME=print_friendly, (Erişim: 1.10.2014).

³⁹⁷ Kırgızistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu, md. 343-388.

³⁹⁸ Basitleştirilmiş vergi rejimini daha cazip hale getirmek amacıyla Tek Vergi eşiği 4 milyon Som'a indirilmiştir.

Vergisinden muaf tutulması ve Gelir Vergisi üzerinden %5 oranında vergilendirilmek üzere düzenlenmiştir.

- Serbest Ekonomik Bölgeler’ de faaliyet gösteren şirketler mülkiyet vergisi dışında diğer tüm vergilerden muaf tutulmaları söz konusudur.

Kırgızistan mevzuatında uygulanan diğer muafiyetler ve patent rejimi kurumlar vergisinin tahsilâtının zorlaştırmakta ve olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektöründeki kurumlar vergisi muafiyeti çok daha belirgindir(tarım sektörü GSYİH’ nın yaklaşık %20’sini oluşturmakta). Bundan ayrı tarım ürünlerinin işlenmesi faaliyetini gerçekleştiren firmalar (özel tüketim vergisine tabi malların dışında) kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır. Diğerleri muafiyetler, serbest ekonomik bölgeleri, hayır kuruluşları, faiz geliri ve iç piyasada elde edilen temettü geliri için geçerlidir. Bütçeye düşük gelir getiren gönüllü patent rejimi birçok kurumlar vergisi mükellefini sistemin dışında kalmalarına sebep olmaktadır³⁹⁹.

E. Serbest Ekonomik Bölgeler

Serbest Bölgelerdeki faaliyet süreleri boyunca ülke içi tüketime karşılayanlar dışında tüm şirketlere, mal ve hizmet satışından elde edilen yıllık gelirin üzerinden %0,1-2 oranında SEB genel müdürlüğüne yapılan ödeme ile tüm vergi çeşitlerinden muafiyet sunulmaktadır. Ayrıca, , Kırgızistan gümrüğüne yapılan ihracat, toplam üretim yıllık hacminin %30’luk kısmını geçmemesi şartı dışında yapılan ihracata kota getirilmemektedir⁴⁰⁰.

16 Aralık 1995 yılında "Kırgızistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında " Kanun ile "**Karakol**"(1994) ve "**Narın**"(1991) adındaki Serbest Ekonomik Bölgeler kurma fikri gerçeğe dönüşmüştür. Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümetinin 474 Nolu Kararı ile de 11 Kasım 1995 yılında üç stratejik bölgede tesisleri kurulmak üzere 99 yıllık kira süresi olan "**Bişkek**"(1995) Serbest Ekonomik Bölgesinin temeli atılmıştır⁴⁰¹. Bunlardan ayrı olarak Kazakistan sınırında coğrafik

³⁹⁹ IMF, **a.g.e.** , s.5.

⁴⁰⁰ Kalikova & Associates, Business in The Kyrgyz Republic: Legal Aspects 2014, <http://www.invest.gov.kg/uploads/files/files/businessinthekyrgyzstanlegalaspects2014eng.pdf>, (Erişim: 1.10.2014).

⁴⁰¹ E.A. İbrahimov, "Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona "Bişkek" i Ee Rol v Razvitii Ekonomiki Kırgızskoy Respubliki"("Bişkek" Serbest Ekonomik Bölgesi ve Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomisinin Gelişimdeki Rolü"), **Reforma Dergisi**, No:3, Yıl:2002, s. 9.

konumu demir yolu gibi çok avantajlı koşullar sağlayan "**Maymak**" Serbest Ekonomik Bölgesi(1997) ve yasal sürecini tamamlamış olan "**Leylek**" Serbest Ekonomik Bölgesi mevcut. Bu iki serbest bölge beklendiği kadar yatırım çekememiştir⁴⁰². Maymak Serbest Ekonomik Bölgesinde 9 tane kuruluş tescil edilmişti. One- Stop- Shop organizasyonu ile bu bölgede hükümetin yatırımcılara yardım hizmeti ile beraber yeni iş geliştirme olanaklarının sağlanacağı garantisi verilmektedir.

Eski vergi kanunu serbest ekonomik bölgelerin vergilendirme rejimini öngörmemekteydi. 2009 yılında yürürlüğe giren vergi kanunu vergi imtiyazları konusuna ayrıca yer vermiştir. 11 Ocak 2014 yılında "Kırgızistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında" Kanun aynı isimli 16 Aralık 1992 tarihli Kanununu yeniden düzenlenerek yürürlüğe konmuştur.

F. Doğrudan Yabancı Yatırımların Güncel Durumu

Kırgızistan ekonomisi en az rekabetçi ve uluslararası kabul görmüş yönetim göstergelerine göre dünyanın en yüksek yolsuzluk oranına sahip olan ülkeleri arasında yer almasına rağmen bu bağlamda son zamanlarda yayınlanan orta vadeli 2013-2017 Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi yönetişimin geliştirilmesi ve hesap verilebilirlik açısından güven vericidir. Buna ilave olarak, 2011 yılın Mart ayında Maden Sanayi Şeffaflık Girişimi (Extractive Industries Transparency Initiative/ EITI) petrol, doğal gaz ve madencilik açısından gelişmiş olan 11 ülke arasında bu statüye tam uyumlu olduğu ilan edilmiştir⁴⁰³. 2011 yılında ülkedeki altın madenciliği sektöründeki en büyük yabancı yatırımcı şirket Kumtor tek başına ülkenin GSYİH' sının % 11,7 oranını tamamlamış, bu da toplam ülke ihracatın % 51,1'lik payını oluşturmaktadır⁴⁰⁴. 2012 EITI Raporuna göre Kırgızistan Cumhuriyeti madencilik bütçe gelirlerinin yaklaşık %11'i, GSYİH'nın %7'si ve toplam ihracatın

⁴⁰² S.S. Kutmanalieva, "Nekotoriye Problemniye Aspekti i Osobennosti Razvitiya SEZ v Kırgızskoy Respublike" (Kırgızistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgelerin Gelişindeki Bazı Özellikler ve Sorunlu Hususlar), **Kırgız Devlet Hukuk Akademisi Dergisi**, No:1, Yıl:2011, s.224.

⁴⁰³ World Bank (e), **Country Partnership Strategy For The Kyrgyz Republic For The Period FY14-17**, June 24/2013, s. 45.

⁴⁰⁴ Maksat Musaev, "Nationalization of Kumtor: Possible Consequences For The Economy of Kyrgyzstan", Central European University, Department of Economics, Budapesht, Hungary 2013, s. 40.

%44'nü oluşturmaktadır. Altyapı ve yatırım eksikliğinden dolayı ciddi kapasiteye sahip olan kömür, kalay ve tungsten rezervlerinin gelişimi engellenmektedir⁴⁰⁵.

Centerra Gold şirketinin dünya çapında en büyük sekizinci altın madeni olan Kumtor payı üzerinde hükümetle devam eden anlaşmazlığı ülke görünümünde riskin oluşmasına neden olabilir. 2013 yılının Eylül ayında Centerra Gold hisselerinin %33'nün Kumtor altın madeni hissesinin %50'e değişmeyi öngören mutabakatını imzalamıştır. İlk başlarda parlamentonun karşı çıktığı anlaşma 2014 yılında detaylı olarak koşullarının inceleneceği ve müzakere edileceği üzerine onay almıştır⁴⁰⁶. Tüm tartışmalar 2009 yılında imzalanan ve ülke ekonomisinin toplam katma değerinin %10'ni üreten Kumtor şirketini vergi rejimindeki değişikliklere karşı koruyan yatırım anlaşması üzerinde yoğunlaşmıştır. Devlet komisyonu daha yüksek yaklaşık 315 milyon \$(ülke GSYİH'nın %5'i) miktarında çevre vergisi getirmeyi tavsiye etmiştir. 2013 yılının ikinci yarısından itibaren hükümetin talimatı ile 2009 Yatırım Anlaşması tek taraflı fes edilmiş sayılmaktadır⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Extractive Industries Transparency Initiative, Report on Factual Findings 2012, <https://eiti.org/KyrgyzRepublic>, (Erişim: 1.10.2014).

⁴⁰⁶ ADB, Outlook 2014- Fiscal Policy For Inclusive Growth, s.114-115.

⁴⁰⁷ EBRD, http://tr.ebrd.com/tr13/en/index.php?option=com_content&view=article&id=40#main-macroeconomic-indicators, (Erişim: 1.10.2014).

Tablo 9. Kırgızistan'da Faaliyetini Sürdüren Başlıca Yatırımcı Ülkeler ve Şirket Sayısı(2012-2013)				
Ülkeler	Toplam Şirket Sayısı		Tamamen Yabancı Sermayeli	
	2012	2013	2012	2013
ABD	72	73	31	30
Almanya	69	68	22	24
Birleşik Krallık(İngiltere)	37	40	17	20
Çin Halk Cumhuriyeti	370	395	239	250
İran	81	77	60	58
İsviçre	20	23	7	11
Kanada	18	25	10	15
Kazakistan	401	438	164	187
Kore	112	125	70	84
Kuzey Kıbrıs	24	30	10	18
Özbekistan	43	45	21	23
Rusya Federasyonu	561	581	181	187
Tacikistan	12	11	6	7
Türkiye	341	368	242	268
Toplam	2 0601	2767	1319	1448
<i>Kaynak: Milli İstatistik Komitesi, Kırgızistan Cumhuriyetinde Yabancı Sermayeli Şirketlerin Faaliyetleri 2009-2013, http://stat.kg/images/stories/docs/tematika/fin/Devt_SP_KR_2009_2013.pdf, (Erişim: 1.10.2014).</i>				

Ülkenin en büyük ortakları % 59 oranı ile Bağımsız Devletler Topluluğu dışında olan ülkelerdendir(1623 şirket), diğer kısmı ise (1144 şirket) Bağımsız Devletler topluluğu ülkeleri olmuştur. 2013 yılında işletmelerin baskın payı Rusya(%21), Kazakistan(yaklaşık %16), Çin (%14,2) ve Türkiye (13,3) olmak üzere ayrılmıştır. Yabancı sermayeli şirketlerin en fazla yoğunlaştığı alanlar motorlu araç, ev aletleri ve kişisel eşyaların tamiri ve ticareti(% 32,6), gayrimenkul işlemleri, kiralama(20,2), ve ayrıca imalat sanayi(17,7). Yabancı sermayeli şirketlerin yaklaşık %84'lük kısmı Bişkek şehrinde faaliyet göstermektedir⁴⁰⁸.

Kırgızistan'daki toplam yatırım girişi düzensiz eğilim sergilemektedir. 2006-2012 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların toplam içindeki payı %13,4 ile %1,7 oranında artış göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırımların girişi de ayrıca dalgalı bir seyir ile GSYİH' in %9- %17 oranları arasında değişmiştir. Bu endeksin değeri uluslararası uygulamalara göre GSYİH' in %25 oranının yeterlilik göstergesi eşik değerinin altındadır. Son yıllarda yabancı yatırım girişleri Kanada ve Çin'den

⁴⁰⁸ Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Kırgızistan Cumhuriyetinde Yabancı Sermayeli Şirketlerin Faaliyetleri 2009-2013, s.7, http://stat.kg/images/stories/docs/tematika/fin/Devt_SP_KR_2009_2013.pdf, (Erişim: 1.10.2014)

sağlanmaktadır. Kanadalı yatırımlar madencilik sektörüne katkıda bulunurken, Çin tarafından gerçekleştirilen yatırımlar küçük ve orta ölçekli yatırımların yanı sıra büyük ölçekli yatırım projelerinde de boy göstermektedir. 2010 yılına kadar Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden gelen yatırımların en büyük kaynağı Kazakistan olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar için cazibe yaratmaya devam eden büyük çoğunlukla imalat sanayi sektörü iken, hizmetler sektöründe ticaret, gayrimenkul işlemleri, kira ve müşteri hizmetlerinde de bir artış meydana gelmiştir⁴⁰⁹.

2010 yılında Kambar-Ata HES-2 devreye girmesi ile elektrik kayıplarında % 32 oranında bir düşme meydana gelmiştir. Yeni ve mevcut hidroelektrik santrallerin yeniden inşası ile üretken kapasitelerinin genişletilmesi, iletim hatlarının geliştirilmesi sayesinde ilk öncelikle yerli tüketiciler için güvenilir bir güç kaynağı ve ihracat amaçlı özel yatırımların teşviki için enerji sektöründe ciddi önlemler alınmaya devam etmektedir⁴¹⁰.

Kırgızistan yetkilileri turizm sektörünü teşvik edilmesi gereken en önemli sektör olarak belirlemişleridir. Büyük ölçüde gelişmemiş olsa da, sektörün ülkedeki son yıllardaki büyüme oranı % 40 üzerine çıkmıştır. 2011 yılında 640 milyon \$'lık gelir getiren sektör GSYİH' nin %11. 2' lik payını oluşturmuştur. Turizmin diğer sektörlerle olan bağılılığı da söz konusudur. Ülkedeki uluslar arası turizmin canlanması ile tarım, imalat(el sanatları ve hazır giyim dahil), ticaret, finans, sağlık ve dinlence ve diğer ilgili sektörlerin gelişimine de destek sağlayacağı beklenmektedir⁴¹¹. Ülke doğası, temiz havası ve suyu ile yazın Issık-Göl kumsalı, kışın da çeşitli kayak sporları ile bölgedeki ülkelere gelen turistlerin ilgisini çektiği kadar gerekli altyapı ve tesislerin kurulması ile tanıtımının dünya çapında daha geniş olarak yapıldığı takdirde eşi bulunmayan bir turistik merkez olabilir⁴¹².

Çin, Kazakistan ve Rusya gibi hızla gelişmekte olan ülkeler ile coğrafik yakınlığı sayesinde Kırgızistan ciddi olarak ihracatını genişletebilme potansiyeline sahiptir. Ancak bu avantajlara rağmen halen ülke tarım(%17)(pamuk, tütün, deri

⁴⁰⁹ WTO, Trade Policy Review- Report by Kyrgyz Republic, October 2013, s. 9.

⁴¹⁰ WTO, **a.g.e.** , s.13.

⁴¹¹ UNCTAD, Kyrgyzstan-National Services Policy Review, 2013, s. 14.

⁴¹² UNCTAD, **a.g.e.** , s. 17.

işleme), hizmet(%47), madencilik(büyük ölçüde altın), inşaat malzemeleri(%6) ve hafif sanayi(%17) üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır⁴¹³.

Turizm sektörü ülke milli gelirinin %10 oluşturmaktadır. Enerji üretimi ülkedeki GSMH' nin %2'lik kısmına tekabül etmektedir. Ülkedeki hidro-elektirik potansiyelinin sadece %8-9,5'lik payı kullanım görmektedir. Patente tabi basitleştirilmiş vergilendirme sistemi sayesinde ivme kazan ve bölgedeki tekstil tedarikini sağlayan ve ülke ihracatında altından sonra ikinci yere sahip olan, tekstil sektörü ülke ekonomisinin "lokomotifi" olarak görülmektedir⁴¹⁴. "Legprom" ve "Soyuztekstil" tekstilci dernekleri tarafından sunulan rakamlara göre, 2012 yılında Kazakistan ve Rusya Federasyonuna ihracat yapan 3000 küçük ve orta büyüklükteki işletme ile, giyim sanayi tüm hafif sanayinin %80' den fazlasını oluşturmuştur⁴¹⁵.

Tarım Kırgızistan' da her ne kadar organize edilmemiş olsa da tarım en büyük ekonomik sektördür⁴¹⁶. Geleneksel tekniklerle yapılsa da 19994. 9 km² ülke alanın 10591. 3 km² tarıma elverişli alanı mevcut⁴¹⁷. Buğday, arpa, mısır(tahıl ve silaj), patates, kavun, karpuz, kuzey bölgede(Talas) baklagiller(fasulye), güneyde ise, pamuk ve tütün yetiştirilmektedir⁴¹⁸.

Mikro finans kuruluşları her ne kadar giderek önemli rol oynasa da Kırgız finans sistemi küçük ve daha çok banka egemen bir yapıdadır. Kırgız finans piyasasında 24 tane ticari banka, 16 tane sigorta şirketi, iki emeklilik fonu ve döviz bürosu, mikro finans kurumları gibi çok sayıda banka dışı kuruluşlar mevcut. Yabancı bankalar(ağırlıklı olarak Kazak ve Rus) bankacılık sisteminin %48' ni oluşturmaktadır. Mali aracılık kuruluşları düşük kredi ve mevduat girişi ile bölgedeki en düşük oranda gözlemlenmektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesinde kredi göstergeleri açısından 2014 yılı sıralamasında on üçüncü yeri almıştır⁴¹⁹.

⁴¹³ UN, <http://www.un.org/kg/ru/o-kyrgyzstane/kyrgyzstan-obshchii-obzo>, (Erişim: 13.02.2015.).

⁴¹⁴ http://www.invest.gov.kg/o_kirgizskoy_respublike/pribilnie_otrasli/legkaya_promishlennost.html, (Erişim: 13.02.2015.).

⁴¹⁵ N. Jenish, "Eksportno-Orientirovannoye Razvitiye MSB v Kirgizstane: Şveynaya Promishlennost"(Kırgızistan'da İhracat Odaklı Kobilerin Gelişimi: Tekstil Sanayi), Orta Asya Üniversitesi Rapor No: 26, Yıl:2014.

⁴¹⁶ a.b. Yereli- S. yıldız- Y. Ayyıldız, "Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Sermaye Yatırımları", **Mali Pusula**, Yıl:3, Sayı: 35, Kasım 2007, s. 132.

⁴¹⁷ Food and Agriculture Organization of United Nations, <http://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=KGZ>, (Erişim: 13.02.2015.).

⁴¹⁸ A. Fitzherbert, Country Pasture/Forage Resource Profiles, Fao 2006, s. 7.

⁴¹⁹ World Bank Group, World Bank Group- Kyrgyz Republic Partnership Program Snapshot, October 2014, s. 7.

G. Kırgızistan ve Gümrük Birliği

2000-2010 yılları arasında Kırgızistan'ın ihracatı ancak %29 oranında artış göstermiş bunun yanında ithalat ise 2,5 katında yükselmiştir. Resmi olmayan iş gücü göçü ve yeniden ihracat 2005 yılından itibaren GSYİH' nin %10 üzerindeki ticari açığın artışına sebep olan ana finansman kalemleri olmuştur. İthalatın artışı ekonominin dışa açıklık oranının GSYİH' nin %40- %50 seviyesine gelmesini tetiklemiştir⁴²⁰. Ülke ihracatında radyoaktif elementler, elektrik, tarım ve gıda ürünleri önemli yere sahip. Diğer Orta Asya ülkelerinin aksine Kırgızistan'ın ihracatının belirgin payını (2010 için %14) imalat sanayi oluşturmaktadır. Elektrik ihracatı 1990 yıllarda ihracat hacminde en büyük ikinci kalemini oluşturmaktaydı. Ancak bu rakam Özbekistan' ın elektrik talebine göre değişim gösterdiğinden her ne kadar yüksek olsa da günümüzde istikrarlı değildir. Kazakistan ve Rusya Kırgızistan' ın (altın dışında) giyim, elektrik ekipmanı ve diğer mühendislik ürünleri dâhil imalat sanayi ihracatı pazarının en önemli partnerleridir⁴²¹.

Kırgızistan ihracatının büyük bir kısmı yeniden ihracattı kapsamaktadır. Yeniden ihracat, resmi ve resmi olmayan ihracat olarak ikiye ayrılıyor. Çin' den kıyafet ve ayakkabı gibi tüketim mallarının oluşturduğu Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan bu tür ithalat Orta Asya için büyük önem taşımaktadır⁴²². Kırgızistan'da tüzel kişiler için ithal ürünler için vergi matrahı olarak gümrük fiyatı(CIF fiyatı) uygulanmaktadır. İthalatta uygulanan bu tür ad valorem vergi oranları(KDV dahil) rejimde gümrük fiyatının sadece %1-%5 payını oluşturmaktadır. Kıyasa tabi tutulduğunda, Kırgızistan'da basit rejimde toplam ithalat resminin oranı ve KDV %32-% 35 arsında değişirken bu oran Kazakistan ve Rusya'da %25-80 arası oranlarda seyir etmektedir⁴²³. Bunun gibi kolaylıklar da Çin mallarının ithalatı ve dış piyasaya yeniden ihracatı için teşvik mahiyetinde görülmektedir.

Yeniden ihracattan bahsederken bu olgu Kırgızistan'ın ekonomisinde her ne kadar olumsuz olarak görülse de, Çin'den yapılan ithalatın yarısını kumaş, aksesuar, konfeksiyon ürünleri ve ayakkabı oluşturmaktadır. Bu ürünler ülkede işlem görerek

⁴²⁰ Roman Mogilevskiy, **Tendentsii Torgovli Stran Centralnoy Azii**(Orta Asya Ülkelerinin Ticaret Eğilimleri), UCA, WP No: 1, 2012, s.19.

⁴²¹ Mogilevskiy, a.g.e., s. 21.

⁴²² Bartolomiej Kaminski- Sumya Mitra, "Skeins of Silk: Borderless Bazaars and Border Trade in Central Asia", (Washington DC: The World Bank 2011), s. 11-12.

⁴²³ Mogilevskiy, a.g.e., s. 40.

yıllardır elde edilen tecrübe sayesinde kuzeyde "Dordoi" ve güneyde ise "Kara Suu" kapalı çarşı komplekslerinde toptan ve perakende satışla Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Afganistan pazarlarına ihraç edilmektedir. Ayrıca, tarım ürünlerinin ihracatı da aynı lojistik merkezlerden geçerek neredeyse vergi dışı kalmaktadır⁴²⁴.

2000 yılından 2011 yılına kadarki süreçte Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ticaret hacmi 1 milyar 521 milyon 258.990 ABD \$ olarak gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın Avrasya Gümrük Birliğine üyeliği durumunda Ortak Gümrük Tarifelerinin uygulanması ile beraber malların fiyat düzeyindeki artış kaçınılmaz olacaktır. An itibari ile Türk mallarının gümrükleme işlemi 4,5 ABD \$ düzeyindedir. Rusya'dan bu rakam 12ABD \$ ulaşmakta, Kırgızistan Cumhuriyetinin gümrük birliğine üye olması durumunda Türk mallarının gümrükleme işlemi 11ABD \$ yükselme durumu mevcuttur. Ülkedeki piyasa yapısı ve spekülasyon işlemler nüfusun satın alma gücünde düşüşe yol açacağından dolayı bölge ekonomisinde daralma eğilimi görüleceği endişesi yaratmaktadır⁴²⁵. Kırgızistan'ın gümrük birliğine üyelik konusunun hassasiyeti, daha geniş bir piyasaya entegre olması avantajının üretim hacimlerini artırma beklentisinin yüksek olmasına rağmen, ihracat alanında rekabet gücü çok düşüktür⁴²⁶. Rusya, Belarus ve Kazakistan piyasalarında yatırım potansiyeli yüksek olan alanlardan Kırgızistan ekonomisinin yabancı yatırımları çekebilmesi aynı tarifelerle de olsa oldukça sorunlu görünmektedir⁴²⁷.

⁴²⁴ ""Dordoi" ve "Kara Suu" Ticari Komplekslerinin Geliştirilmesi Programının Onaylanması Hakkında "Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi, "**Glavniy Buhgalter**", 2012, No:9, s.8.

⁴²⁵ N.A. Brovko, "Vliyaniye Vstupleniya Kırgızskoy Respubliki v Temojenniy Soyuz na Kırgızsko-Turetskiye Otnosheniya" (Kırgız Cumhuriyetinin Gümrük Birliğine Girmesinin Kırgız-Türk İlişkilerine Etkisi), **Vestnik KRSU**, Cilt:14, Sayı:3, Yıl:2014, s. 121-122.

⁴²⁶ UNDP-Ministry For Foreign Affairs of Finland, **Kırgızstan Ocenka Potrebnostey Dlya Okazaniya Pomoşi v Torgovle** (Kırgızistanın Ticaretine Destek Sağlanması İçin İhtiyaç Değerlendirmesi), Bişkek 2010, s. 39.

⁴²⁷ Lütfü Şağbaşıuar, "Gümrük Birliği ve Kırgızistan'a Etkileri", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:24, Nissan-Mayıs- Haziran 2011, s.6.

VI. KIRGIZİSTAN' DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA YÖNELİK TEŞVİKLER VE ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE KIYASLANMASI

A. Orta Asya Ülkelerinde Yatırım İklimi ve Teşviklerin Önemi

Yatırımcılar her bir ülke ile ilişkili beklenen karlılık derecesine göre seçim yapmaktadır. Yatırımın karlılığı ülkelere özgü faktörleri ve yatırım türlerinin motiflerinden etkilenmektedir. Örneğin, piyasa arayan yatırımcılar büyük ve hızlı büyüyen yerel piyasa tarafından cezp edilebilir. Kaynak arayan yatırımcılar, doğal kaynak zengini olan ülkeleri değerlendirmeye alır. Verimlilik arayan yatırımcılar ise, taşıma maliyetlerini an aza indirmek için ev sahibi ülkesine coğrafik yakınlığı olan ülkeleri tercih eder. Böylece doğrudan yabancı yatırımların konumu ülkenin yatırım karlılığını etkileyen karşılaştırmalı üstünlüğüdür. Karşılaştırmalı üstünlüğün klasik kaynakları, girdi fiyatları, piyasa boyutu ve büyüme hızı, doğal kaynakların bolluğudur⁴²⁸.

Birleşmiş Milletler (UNCTAD) birimi tarafından yapılan global araştırmaya göre, piyasa büyüklüğü, hammadde ve nitelikli işgücüne erişim gibi temel belirleyicilerin yanında vergi teşvikleri ikincil faktör olarak kaldıkları tespit edilmiştir. Anket sonuçlarına göre yatırımcıların genellikle yatırım yeri değerlendirmesi esnasında iki aşamalı bir süreci benimsemiş eğiliminde oldukları saptanmıştır. İlk aşamada, temel belirleyiciler açısından ülkeler gözden geçirilmektedir. Bu kriterlere uygunluk açısından değerlendirmeyi geçen ülkeler bir sonraki aşamada sundukları vergi oranları, hibeler ve diğer teşvikler açısından değerlendirilir. Bu yüzden, genel olarak doğrudan yabancı yatırım çekmede yatırım teşvikleri yalnızca orta derecede öneme sahiptirler⁴²⁹.

Bu sebeple, teşvikler ve doğrudan yabancı yatırımlar konusunda fikri alınan yatırımcı; vergi teşviklerinin bir tatlı olarak gördüğünü ve sahip olunması durumunda çok iyi bir avantaj olduğunu, ancak ana yemeğin olmadığı durumda bu tatlının pek de fayda etmediğini, belirtmiştir. Genel olarak, vergi teşviklerinin doğrudan yabancı yatırımların üzerinde sınırlı etkiye sahiptir. En azından siyasi istikrar, nitelikli işgücü

⁴²⁸ N. F. Campos- Y. Kinoshita, **Why Does FDI Go Where it Goes? New Evidence From The Transition Economies**, IMF WP/03/228, 2003, s.8.

⁴²⁹ UNCTAD, **Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey**, 2000, s. 11.

mevcudiyeti, maliyetleri ve temel altyapının durumunun önemi ile kıyaslandığında, vergi politikası ülke yatırım ikliminde bu yöndeki olumsuz faktörlerin telafi edilmesi için çok zayıf bir araç olarak gösterilebilir⁴³⁰. Benzer şekilde, vergi teşvikleri ülkede var olan politik ve ekonomik sorunlara çok yetersiz bir müdahale olabilir. Örneğin, bir ülkede mülkiyet hakların korunması ya da hukuki sisteminin işlerliği beklenen düzeyde değilse, bu eksiklerin düzeltilmesi yatırımcılara ek vergi avantajları sağlamaktan çok daha uzun ve meşakkatli bir süreçtir⁴³¹.

Bundan dolayı gün geçtikçe uluslararası piyasada ülkeler doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik politika ve ekonomik belirleyicilerinin iyileştirilmesi alanında rekabet içinde olmaktan ayrı aynı zamanda da, politika serbestleştirilmesi ötesinde verimli yatırım ve iş ortamı sağlama önlemlerini uygulama çabasındadırlar. Etketif ve başarılı yatırım elde etmeyi verimli bir şekilde işlem hızlandırma ve kolaylaştırması, yatırım projelerinin uygulaması, yerel yatırım düzenlemelerinin sağlanması ve hükümet politikaları, yasaları ve yönetmelikleri ile ilgili prosedürlerin tutarlılığı güvencesi takip etmelidir. Çeşitli lisans, izinlerin ve onayların alınması için gerekli olan zaman oldukça uzun olduğundan maliyet etkinliğine de olumsuz bir şekilde değiştirebilir. Bu da ihracat odaklı yabancı yatırımcılar için para ve zaman açısından epey bir önem taşımaktadır⁴³².

Uluslararası yatırımcılar için yatırım yerinin seçimi esnasında karar büyük ölçüde yatırımların yasal düzenlemeler ile korunma derecesi ve ayrıca, müşteriler, çalışanlar ve iş ortaklarına erişim kolaylığına bağlıdır. Günümüzde de bu kriterler değişmemiş ancak bu ölçütlere verilen önem derecesi artmıştır. Yüksek hareketlilik derecesine sahip olan yatırımcılar için uluslararası ölçekteki risklerin düşürülmesi, katma değer yaratılması ve kaliteli mal ve hizmet üretimi karar verme sürecinde önemli faktörlerdir. 2012 yılında yapılan araştırmada Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri yatırımcılar için arasında cazip görünen piyasalar arasında Kazakistan % 38, Kırgızistan %2, Tacikistan ise %1 oranında oy almışlardır⁴³³.

⁴³⁰ J. Moriset- N. Pirnia, **a.g.m.**, s.5-7.

⁴³¹ A.Easson- E. M. Zolt, "Tax Incentives", s.4,

<http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/EassonZoltPaper.pdf>, (Erişim 10.10.2014.)

⁴³² UNESCAP, Investment Promotion and Enterprise Development Bulletin For Asia and the Pasific, No.1, UN 2003, s. 107.

⁴³³ Ernst&Young (c), İssledovaniye Investitsionnoy Privlekatelnosti Kazahstana (Kazakistan'ın Yatırım Cazibesi Araştırması), 2013, s.13.

Bir veya iki ihracat dalında odaklanma piyasa ekonomisine geçişin ilk dönemlerinde ihracata dayalı üretim büyümesinin bu ülkeler için kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Denize kıyısı olmayan, tecrübesiz ve gerekli lojistik altyapısına sahip olmayan bu ülkeler için uluslararası piyasalara girişin zorlukları bir gerçektir. Buna ilave olarak, ihracat konsantrasyonu ülkelerin belirli sektörleri etkileyen iç ve dış şoklara karşı daha açık oldukları anlamına gelmektedir. Doğal kaynak mevcudiyeti, düşük taşıma maliyetleri, teşvik politikaları ve başlangıç koşulları 1990'lı yıllardan beri ihracatın gelişmiş performansı ve bölgedeki ürün ihtisaslaşmasına neden olan bazı faktörlerdir⁴³⁴.

Orta Asya ülkeleri eski Sovyet ülkeleri olarak değerlendirildiklerinde, bir taraftan uzun süreli ortak tarihsel ve ekonomik geçmiş ve sıkı karşılıklı ilişkilere sahipler. Orta Asya ülkeleri arasında devletlerarası işbirliğinin istenilen seviyede olmamasına rağmen, bölgede "aşağıdan yukarıya doğru" entegrasyon izlenmektedir. Yatırımların yoğunlaştığı sektörler metalürji ve telekomünikasyon iken, son zamanlarda sermaye yatırımların çeşitlendirilmesi yanı sıra ortak girişim ve sıfırdan yatırım türlerinde artışlar gözlemlenmektedir. Bu ülkeler arasında altyapı(demir yolu ve elektrik enerjisi) açısından bağlantılı birlik mevcut. Ayrıca, bölgede büyük ölçekli iş gücü akışının yanında sosyal bütünleşme açısından Rusçanın ortak dil olarak ciddi unsur teşkil etmesi bir diğer önemli noktadır⁴³⁵. Gösterdiği gelişimle Kazakistan bankacılık sektörünün, bu bölgede bahsedilen entegrasyon süreci açısından kilit rol oynadığını belirtmek gerekir. Kazakistan'ın Kırgızistan'da gerçekleştirdiği yatırımların büyük kısmı bankacılık, turizm, madencilik ve inşaat sektörlerinde yer almaktadır⁴³⁶.

⁴³⁴ M.Dowling- G. wignaraja, "Central Asia After Fifteen Years of transition: Growth, Regional Cooperation, and Policy Choices", **Asia-Pasific Development Journal**, Vol:13,No:2, December 2006,s. 131.

⁴³⁵ A. M. Libman, ""İntegratsiya Snizu" V Tsentalnoy Azii"(Orta Asya'da Aşağıdan Yukarı Entegrasyon), **Avrasya Ekonomik Entegrasyonu**, No:1(2), 2009, s.7- 8.

⁴³⁶ A. M. Libman, **a.g. m.**, s.11.

Tablo 10. Orta Asya Ülkelerinde Temel Göstergeler				
Ülkeler	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
GSYH milyar \$	224.4	56.80	8.508	7.226
Alan km ²	2.724.9	447,400	143,100	199,951
Nüfus milyon	17.04	30.24	8.208	5.720
İSKD* milyon \$	10,021.6	1,512.8	544.7	374.6
İSKD' nin GSYİH payı	%11	%6	%14	%11
REP (136)	69	-	121	118
Büyüme Oranı (2013)	%6.0	%8.2	%7,4	%10.5
Enflasyon	%5.8	%7.0	%5.0	%6.6
* İSKD: İmalat Sanayi Katma Değeri, REP: Rekabetçi Endüstriyel Performans. Kaynak: UNIDO, World Bank, http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2014-book.pdf , http://ru.tradingeconomics.com/uzbekistan/inflation-cpi , (Erişim 10.10.2014.)				

İmalat sanayi yapısı ve imalat ihracatının yapısı ülkeden ülkeye önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler basit emek yoğun sektör odaklı ihracat yapısına yönelirken, diğerleri daha karmaşık sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle hâkim olmaktadır. Ülke düzeyindeki ihracat modelleri karşılaştırmalı avantajları, teşvik politikaları ve yurtdışı pazarları ile tarihsel bağlantı durumunu yansıtmaktadır. Tekstil ve konfeksiyon imalatının ihracatı (Türkiye ve Kore' li yatırımcılar kısmen) Tacikistan'da %80'lere ulaşırken Kırgızistan' da bu oran %37 seviyelerindedir. Bu arada Kazakistan'ın imalat ihracatı demir çelik ve bazı kimyasal ve plastik üretimi yanı sıra makine ve nakliye ekipmanlarından oluşmaktadır⁴³⁷.

Azam tarafından 1991 ve 2009 yılları arasında Ermenistan ve Orta Asya Ülkeleri Türkmenistan, Kırgızistan Cumhuriyeti gibi ülkelerde, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicilerinin etkileri üzerine araştırma yapılmıştır. Söz konusu araştırma sonuçları, yapılan çalışma süresince pazar payının ve resmi

⁴³⁷ M. Dowling- G. Wignaraja, **Central Asia's Economy: Mapping Future Prospects to 2015**, Silk Road Paper 2006, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Program, s.49-50.

kalkınma desteğinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu ve enflasyonun olumsuz etki yarattığını göstermiştir. Ancak Kırgızistan durumunda ise, enflasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde önemsiz ancak negatif işaretli etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ancak bu doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde önemsiz göstergelerin etkisi olmadığı anlamına gelmez, bunun faydalanılan mevcut verilerin eksik olması durumu ile ilgili bir sorun da olabilir. Bu araştırma neticesinde elde edilen sonuçlar, piyasa payının güçlendirilmesi, enflasyonla mücadele edilmesi ve resmi kalkınma desteklerinin sağlanması ile doğrudan yabancı yatırımları daha ileri düzeye teşvik edebildiği ve hususunu önermektedir⁴³⁸.

Orta Asya Ülkelerinin de yer aldığı Endüstriyel Rekabet Performans sıralamasında yüksek ve düşük performansla ilişkili önemli faktörlerin incelemesine yöneliktir. Bahsedilen dört faktör endüstriyel rekabet performans üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bunlar; ekonomik teşvik rejiminin reformu, endüstriyel teknoloji geliştirme becerilerinin kazanılması ve altyapı inşaatı. Bu faktörler ekonomik teşvik rejiminin ve ekonominin önemli arz yönlü açılarını ve bunların endüstriyel rekabet etkileşimini temsil etmektedir. Piyasa dostu ekonomik teşvik rejimi makroekonomik istikrar, düşük ithalat koruma seviyesi ve akıcı bürokratik işlem hızı rekabetçi üretim faaliyeti için esastır. Böyle bir rejim endüstriyel işletmelerin rekabet, yatırım için öngörülebilir bir ortam, üretimde ölçek ekonomileri ve düşük işlem maliyetlerinin faydalarını görmelerini sağlamaktadır⁴³⁹.

⁴³⁸ Muhammad Azam, Economic Determinants of Foreign Direct Investment in Armenia, Kyrgyz Republic and Turkmenistan: Theory and Evidence, **Eurasian Journal of Business and Economics** 2010, 3(6), s. 37-38.

⁴³⁹ M. Dowling- G. Wignaraja, **a.g.e.**, s. 53.

Tablo 11. Ülkelerin Rekabet Edilebilirlik Derecelerine İlişkin Bazı Göstergeler (144 ülke)						
	Kırgızistan Cumhuriyeti		Kazakistan Cumhuriyeti		Tacikistan Cumhuriyeti	
	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer
Küresel Rekabet Edilebilirlik Endeksi Genel Sıralaması (144ülke)	108	3.73	50	4.42	91	3.93
İş Mevzuatının DYY' a Etkisi (1-caydırıcı,7-teşvik edici)	107	3.9	78	4.4	121	3.6
İş Başlatmak İçin Gerekli Prosedür Sayısı	3	2	57	6	32	5
İş Başlatmak İçin Gerekli Gün Sayısı	39	8.0	62	12.0	116	33.0
Yatırımcıların Korunması (10 en iyi)	22	6.7	22	6.7	22	6.7
Ticari Engellerin Yaygınlığı (1-yüksek engel,7-engel yok)	37	4.6	63	4.4	133	3.7
Ticari Tarifeler (%)	109	10.7	101	9.4	73	5.7
Toplam Vergi Oranı (Kurumlar Vergisi, İşgücü Vergisi ve Katkı ve Diğer Vergilerin %)	51	33.4	33	28.6	141	86.0
Vergilendirmenin Yatırım Teşvikine Etkisi (1-düşürüyor, 7-düşürmüyor)	99	3.4	37	4.0	123	3.1
Ülke Kredi Derecelendirmesi (0-100en düşük borç temerrüt olasılığı)	96	33.6	48	60.4	129	19.9
Altyapı Kalitesi (7 Dünya Çapında En Gelişmiş)	96	3.6	62	4.4	107	3.4
Düzensiz Ödemeler ve Rüşvet (1-yaygın, 7-hiç yok)	132	2.6	80	3.8	87	3.6
<i>Kaynak: World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2014-2015.</i>						
Not: Özbekistan hakkında yeterli kaynaklara ulaşılamadığından dolayı rapor kapsamında yer almamaktadır.						

Dikkat çeken nokta, yatırımcıların korunması açısından değerlendirmede adı geçen ülkelerin hepsinin aynı göstergelere sahip olduklarıdır. Kazakistan genel itibariyle diğer iki ülke ile kıyaslandığında tüm göstergeler açısından daha avantajlı konumda yer almaktadır. Tacikistan ise, tam tersine daha düşük değerlerle dünya standartlarının çok altında bir seyir göstermektedir. Kırgızistan Tacikistan'a kıyasla bu ölçütler itibari ile çok ilerlemiş olmasa da iş başlatmak için 2 günün yeterli olması koşulu ile dünya sıralamasında üçüncü yeri elde etmesi önemli bir üstünlüktür.

Kırgız Cumhuriyeti yatırım iklimini ve rekabet edebilirliğini geliştirmek ve elverişli iş ortamı yaratmak için bir dizi önlem almıştır. Bunlar; yatırım ve diğer iş

faaliyetlerinde idari engellerin ve kısıtlamaların ve devlet organları tarafından gereksiz müdahalelerin ortadan kaldırılması, piyasa ilişkilerinin düzenlenmesinde yeni yaklaşımların tanıtılması, iş adamları ve yatırımcılar için güvenilirliğini ve kredibilitesini arttırmak için sırasıyla ülkenin bankacılık sistemini iyileştirilmek için önlemlerin alındığını sıralamak mümkün. Bundan ayrı, düzenleyici şartlara uyum maliyetlerinin azaltılması öngören yeni mevzuatın tanıtılması ile çeşitli zorunlulukların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Kurucuların noter tasdikli imza zorunluluğu, finans şirketi olmayan şirketlere minimum stok sermaye şartı, çeşitli kayıt sonrası ücretler, şirket tescili için gerekli olan banka hesabı açma şartı geçerliliğini kaybetmiş olan zorunluluklardır⁴⁴⁰.

Bölgedeki yatırımları korumak ve teşvik etmek amacıyla, Kazakistan (43), Kırgızistan (27), Tacikistan (32), Özbekistan(50) ülke ile kaşıklıklı anlaşmaya girmiştir. Bu anlaşmalar muafiyetler ve aynı zamanda herhangi bir ülkede ödenen vergiler için krediler sağlayarak elde edilen gelir için çifte vergilendirme konusunda rahatlık sunmaktadır. Bazı çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları, teknik hizmetler için faiz, royalti veya ücreti net bazda tahsil edilmek üzere tasarlanmıştır⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ WTO, Trade Policy Review- Report by Kyrgyz Republic, October 2013, s. 23.

⁴⁴¹ Nawal K. Paswan, "Investment Cooperation in Central Asia: Prospects and Challenges", **Indian Quarterly**, Sayı:69,Cilt:1, Yıl:2013, s. 28.

Tablo 12. Bazı Orta Asya Ülkelerinde İş Yapma Kolaylığı Açısından Sıralaması. Doing Business 2014.								
	Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Tacikistan	
	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013
İş Yapma Kolaylığı	50	53	68	70	146	156	143	141
İş Kurma	30	27	12	14	21	87	87	77
İnşaat Ruhsatı İşlemleri	145	149	66	62	159	160	184	184
Elektrik Temini	87	85	180	179	173	169	186	186
Gayrimenkul Tescili	18	27	9	6	136	142	78	78
Kredi Temini	86	82	13	11	130	154	159	182
Yatırımcıların Korunması	22	21	22	21	138	137	22	21
Vergi Ödeme	18	18	127	123	168	165	178	179
Sınır Ötesi Ticaret	186	186	182	184	189	189	188	188
Sözleşmelerin Uygulanması	27	26	70	69	40	42	39	39
İflasın Çözümü(Tasfiye)	54	55	132	155	63	71	81	78

Kaynak: Doing Business 2014, <http://www.doingbusiness.org/>, (Erişim 10.10.2014.)

Kırgızistan Hükümeti son dönemlerde yatırım ortamının iyileştirilmesi ve ülkede ciddi seviyede görülen yolsuzluğun azaltılması konusuna vurgu yapmaktadır. Ülke ilk başta yatırımcıların korunması (22.sıra); firmaların krediye erişimini kolaylaştırmak için kredi bürolarının açılması (13. sıra); ve daha kolay bir şekilde bir iş başlatmak(12.sıra) ve tescil işlemlerini hızlandırmak(9.sıra) için çeşitli düzenleyici yasalar ve yönetmelikler çıkartarak dünya sıralamasında yükselerek önemli yol kat etmiştir.

Diğer Orta Asya ülkelerinden olduğu gibi, Kırgızistan’ da da altyapı yatırım yapmaları yolunda kilit nokta ve önemli bir engeldir. Zayıf olan elektrik arzı, enerji kayıplarının önüne geçilmesi ve tüketim verimliliğinin artırılması gereken temel bir sorun olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra yetersiz olan ulaşım altyapısı da özel sektörün gelişimini baltalayan önemli bir unsurdur.

Kırgızistan Cumhuriyeti özel sektörü belirgin büyüme potansiyeline sahiptir. Ülkede özel sektörün GSYİH payı % 75 (Kazakistan %65, Tacikistan %55,

Özbekistan %45). Tekstil ve giyim sektörü gibi belirli sektörlerde yoğunlaşma olmasına rağmen, Kırgızistan özel sektörün üretken kapasitesini genişletmek ve istihdam sağlamak yolunda sınırlı da olsa ilerleme kaydetmiştir. İmalat, turizm, telekomünikasyon ve ulaşım oldukça hızlı büyüyen ve buna bağlı olarak da birçok sektörü genişletme potansiyeline sahip olan sektörlerdir. Kırgız Cumhuriyeti (World Economic Forum 108) iç piyasasında adil rekabeti sağlamak ve özel sektör gelişimini etkinleştirmek mecburiyetindedir⁴⁴².

Tablo 13. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş Stoku (2003-2013/Milyar \$)				
Ülkeler	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan
Yıllar				
2003	17857	532	929	213
2004	22376	582	1106	251
2005	28152	627	1297	306
2006	36774	1256	1471	654
2007	49339	983	2176	1013
2008	64923	1380	2888	862
2009	78771	1429	3730	993
2010	85730	1698	5358	1164
2011	112458	2413	7009	1292
2012	125672	2674	7435	1556
2013	129554	3473	8512	1625

Kaynak: UNCTAD, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>, (Erişim 1.10.2014.)

⁴⁴² World Bank(f), The Investment Climate and The Environment of Doing Business in The Kyrgyz Republic, <http://www.worldbank.org/en/news/speech/2012/05/15/the-investment-climate-and-the-environment-of-doing-business-in-the-kyrgyz-republic>, (Erişim 1.10.2014.)

Bölge ülkelerindeki yabancı yatırım akışları önemli ölçüde değişim göstermektedir. Mutlak surette, dünyada yabancı yatırım çeken 20 ülke arasına giren Kazakistan bu yatırımların en büyük kısmını elde eden ülkedir. Tacikistan ise, doğrudan yabancı yatırımların GSYİH' nin % 12'ni oluşturan ve Orta Asya ülkeleri arasında bu yatırımlardan en düşük pay alan ülke konumundadır. Doğrudan yabancı yatırımlar Kazakistan'ın GSYİH' nin %9, Özbekistan' ın ise sadece %2.7' sini oluşturmaktadır. 2006- 2012 yılları arası Özbekistan ve Kırgızistan' da bu yatımlar istikrarlı bir seyir izlemiş, ancak Kazakistan ve Tacikistan'da ise, tam tersine düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca bu süreç içinde, doğrudan yabancı yatırımlar örneğin Kırgızistan'ın GSYİH' daki payı %1 den %4.2, Kazakistan'da %4 den %11.2 ve Tacikistan'da ise, %-0.3 den %12'ye yükselmiş ve çoğunlukla büyük enerji ve maden yatırım projelerinden dolayı yatırımların seyri çok değişken seyir izlemiştir⁴⁴³.

2013 yılında Özbekistan, doğrudan yabancı yatırım akışında olumlu seyir gözlemlenmiş ve en çok dikkat çeken Kırgızistan' da aynı yıl içinde 1,9 milyar \$ hacmine ulaşarak yatırımlar ikiye katlanmıştır⁴⁴⁴.

B. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Akışını Belirleyen Faktörler

Bazı durumlarda ve bazı yatırım türlerinin yarattıkları etkiye bakılmaksızın, serbest veya ihracat odaklı yatırım yapan yabancı yatırımcılar için vergi teşvikleri yatırım kararında önemli faktör olabilir. Ve bunun yanı sıra, benzer cazip özelliklere sahip olan ülkeler arasında vergi teşviklerinin önemi daha da belirgin olabilir. Ayrıca, hükümetler sundukları vergi teşviklerinin çeşitlerini ve kapsamını kolaylıkla ve hızlıca değiştirebilirler. Ancak doğrudan yabancı yatırım kararında etkili olan diğer belirleyicilerin değişimi daha zor ya da tamamen hükümetin müdahale edemeyeceği alanda olabilir⁴⁴⁵.

Orta Asya ülkelerinin ortak özellikleri Sovyet mevzuatı ve reformların teşvik yapısı, vergi politikası ve vergi idaresi yaklaşımında önemli rol oynamaktadır. Zayıf kurum yapısı, yaygın yolsuzluk, genişleyen kayıt dışı ekonomi ve vergilendirilmesi

⁴⁴³ ADB, **Connecting Central Asia With Economic Centers**, Interm Report 2014, s.36-37.

⁴⁴⁴ Asia-Pacific Trade Investment Report 2014, Foreign Direct Investment Shows Signs of Recovery and The Pacific, s.43.

⁴⁴⁵ UNCTAD, Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey, 2000, s.11.

karmaşık ve zor olan endüstriler kendi kendini güçlendirmelerini sağlayacak olan esaslı ve sürdürülebilir vergi reformlarını engellemiştir⁴⁴⁶.

C. Ekonomik ve Ticari Faktörler

Orta Asya petrol doğal gaz, kömür ve metal cevherlerini içeren zengin doğal kaynaklara sahiptir. Bu kaynaklar bölgedeki ülkeler arasında eşitsiz olarak dağılmıştır. Kazakistan petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin iken ülkede aynı zamanda kömür, demir, krom, altın ve diğer metal cevherleri mevcuttur. Özbekistan'ın doğal gaz ve bir miktar petrol rezervleri vardır. Kırgızistan altın ve hidroelektrik enerjisine sahipken, Tacikistan da hidroelektrik enerjisinin yanı sıra bazı uranyum ve petrol rezervleri mevcut⁴⁴⁷. Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı greenfield (sıfırdan) yatırımlardır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırım akışları çoğunlukla ihracat odaklı, yerel piyasaya yönelik hizmet vermeyen genel itibari ile enerji ve petrol sektöründe yoğunlaşmış türdendir⁴⁴⁸

Enerji sektörünün önemine rağmen bölgenin mukayeseli avantajlarından olan ucuz ve üretken emek piyasası ve yüksek büyüme oranları daha çeşitlendirilmiş emek yoğun yabancı yatırımları çekmek için bir ön koşul olarak kabul edilebilir. Ancak bu avantajların kullanılmasını önleyen altyapı ve bölgesel işbirliği eksikliği dahil olmak üzere bir dizi engel söz konusudur⁴⁴⁹.

⁴⁴⁶ M.Mokhtari- M. Ashtari, "Understanding The Tax Reform in The Central Asian Republics", *Journal of Asian Economics* 23(2012), s. 170.

⁴⁴⁷ Slavica Penev, *Investment Climate and Foreign Direct Investment Trends in The South Caucasus and Central Asia*, **SEE Journal**, April 2007, s. 37.

⁴⁴⁸ Annageldy Arazmuradov, "Foreign Aid, Foreign Direct Investment, and Domestic Investment Nexus in Landlocked Economies of Central Asia", **The Economic Research Guardian**, Vol:1,Issue:1, Year:2012, s. 135.

⁴⁴⁹ Penev, **a.g.m.**, s. 39.

Tablo 14. Orta Asya Ülkelerindeki Genel Ekonomik ve Ticari Faktörlerin Durumu					
		Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan
Dünya Sıralaması		67	85	163	139
Hukukun Üstünlüğü	Mülkiyet Hakları	30.0	20.0	15.0	20.0
	Yolsuzluk	25.7	19.2	13.4	19.4
Sınırlı Devlet	Devlet Harcamaları	85.0	60.2	70.4	78.1
	Mali Özgürlük	92.9	94.6	90.3	92.3
Düzenleme Etkinliği	İş Yapma Özgürlüğü	74.4	74.2	75.7	58.4
	İstihdam Özgürlüğü	86.7	83.8	60.8	45.5
	Parasal Özgürlük	74.4	73.7	63.1	67.7
Piyasalara Açıklık	Ticari Özgürlük	78.2	75.2	66.1	73.2
	Yatırım Özgürlüğü	40.0	60.0	0.0	25.0
	Finansal Özgürlük	50.0	50.0	10.0	40.0
<i>Kaynak: The Heritage Foundation, 2014 Index of Economic Freedom, http://www.heritage.org/index/.</i>					

Kırgızistan’ da genel vergi yükü GSYİH’ nin %18, 5 oranına ulaşmıştır. Hükümet harcamaları GSYİH’ nin %36 oranında. Kamu borç stoku ülke ekonomisinin %50’sinin biraz altındadır. Ortalama gümrük tarifeleri %2,4 oranında. Reform çabaları sürerken, ancak lisanslama, tescil uygulamalarının ve sözleşme şartlarının yerine getirilmesi seviyesi düşük ve tartışmaya açıktır. Gerekli izinlerin alınması 140 sürerken maliyetler ortalama yıllık gelir düzeyinden daha yüksektir.

Kazakistan’ da genel vergi yükü GSYİH’ nin % 14,6 oranında. Hükümet harcamaları ülke ekonomisinin %22. Büyük petrol rezervleri sayesinde kamu borç stokları GSYİH’ nin %12 oranında tutturulmaktadır. Bir iş başlatmak için altı basamaklı bir prosedürden minimum sermaye şartı ile geçilmektedir. Ancak lisans gereksinimlerini tamamlamak yaklaşık dört ay sürmektedir. Parasal istikrar iyi korunmakta, ama hükümet tarımı sübvansede etmekte ve yakıt fiyat kontrollerini uygulamaktadır. Ortalama gümrük tarifeleri 3,4 oranında. Mali sektör ekonominin diğer alanlardan daha derin bir reform sürecine tabi olmuştur.

Tacikistan’da vergi gelirlerinin miktarı yerel ekonominin %19, 5’ni oluşturmaktadır. Devlet harcamaları GSYİH’ nin %27’ ne denk gelmektedir. İş kurma süreci yaklaşık minimum sermaye şartı olmadan bir ay içinde beş prosedürden

geçilerek mümkün hale gelmektedir. Devlet müdahalesi düzenleyici maliyetleri arttırmaktadır. Lisans şartlarının sağlanması iki yüz günden fazla bir sürede ve yıllık ortalama gelirin altı katı seviyesinde maliyetle gerçekleştirilmektedir. Devlet çok sayıdaki kamu iktisadi teşebbüslere sağlanan çeşitli düzenleme ve sübvansiyon sayesinde fiyat düzeyini etkilemektedir. Kazakistan için ortalama gümrük tarife oranı % 5,9. Tacikistan 2013 yılında Dünya Ticaret Örgütüne katılmasına rağmen, ithalat zaman alıcı ve maliyetli olarak kalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar hükümet taramasından geçirilmektedir. Hükümet müdahalesi sektörün sınırlı kalmasına ve genel özel sektördeki kapasite gelişimine ciddi engeller yaratmaktadır.

Özbekistan toplam vergi yükü GSYİH' nın % 20,2 oranında. Devlet harcamaları GSYİH' nın % 31'ni oluşturmaktadır. İş başlatma süresi 200 gün içinde dört aşamalı bir süreç ardından mümkün hale gelmektedir. Petrol ürünleri, doğal gaz, ekmek ve birçok temel ürünün fiyatı hükümetin yönetimi ile belirlenmektedir. Ortalama gümrük tarife oranı % 6, 9 olarak uygulanmaktadır. Döviz erişimi aşırı kısıtlanmaya tabidir. Yabancı yatırımlar için sınırlama ve hükümet kontrolü söz konusudur. Devlet kontrolündeki bankalar belirli sektörlerde krediler yoluyla sübvansiyon elde etme imkânı yaratmaktadır⁴⁵⁰.

Kazakistan mevzuatına göre yabancılara uygulanan mülkiyet kısıtlamaları medya(%20), telekomünikasyon, yeni petrol arama ve üretimi(%49) gibi sektörlerde geçerlidir. Bankalar ve sigorta şirketleri için kısıtlamalar kaldırılmakta ve hükümet tarafından yabancı yatırımlar yavaş ve şeffaflıktan yoksun bir şekilde gözden geçirilmektedir.

Kırgızistan mevzuatında herhangi bir sektöre özgü kısıtlama olmadığı gibi ülkenin yabancı yatırımcılara nispeten açık ve kâğıt üzerinde liberal bir yatırım rejimi mevcut. Ancak kurallar ve düzenlemeler net ve şeffaf bir şekilde uygulanıyor olmayabilir. Yabancı yatırımcılar Adalet Bakanlığında tescil işleminden geçerek çalışma izni alarak lisans ve onay prosedürlerini tamamlamak zorundadır⁴⁵¹. Kırgızistan Cumhuriyetinde yabancı yatırımcılar herhangi bir sektör kısıtlaması olmadığı gibi %100 mülkiyet hakkına sahiptir. Ayrıca, yatırımcılara sermaye,

⁴⁵⁰ Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/index/country/kyrgyzrepublic>, (Erişim 10.12.2014.)

⁴⁵¹ OECD(d), Competitiveness and Private Sector Development: Central Asia 2011, s.131.

temettü ve diğer gelir çeşitlerini serbestçe kendi ülkelerine transfer hakkı tanınmaktadır⁴⁵².

Özbekistan' da çeşitli sayıdaki sektör özel yatırıma kapalı veya sınırlı mülkiyet kısıtlamaları ve asgari sermaye zorunluluklarına tabidir. Hükümet tarafından ileri sürülen küçük ölçekli stratejik yatırımlara katılma hakkı tanınmamaktadır. Altın, uranyum, petrol, doğal gaz ve pamuk üreterek kendi kendine yettiğinden dolayı Özbekistan hükümeti bu alanlarda sıkı denetimini devam ettirmesine rağmen ülke ekonomisi büyüme göstererek dünya literatürüne "Özbek paradoksu" ifadesini kazandırmıştır. Ekonomideki yatırım hacmi o kadar yüksek olmasa da, Özbekistan hükümeti Coca-Cola, Newmont, British Amerikan Tobacco, Daewoo ve Uzbek Soil gibi büyük şirketleri kendi pazarına çekmiştir⁴⁵³.

Kırgızistan' da büyük yatırım yapan ortak girişimli yabancı şirketler Reemstma Kırgızistan Şirketi(sigara), Plaskap Bişkek Şirketi(ambalaj/şişeleme), Orta Asya Grubu(eğlence/tekstil), Hyatt Regency Bişkek(otelcilik), Coca-Cola, Kırgız Petroleum Grup, Centera Gold olarak sıralanabilir⁴⁵⁴.

Kazakistan çeşitli sektörleri geliştirmeye yönelik doğrudan yabancı yatırımları kanalize etmek için teşvik rejimini kullanmaktadır. Yatırım Kanununun 13. maddesine göre, hükümet kamu yetkilileri gümrük vergileri ve diğer vergi imtiyazları ve muafiyetleri tanınabilmektedir. Ancak vergi imtiyazları genellikle yerel personele eğitim veren bölgesel altyapı gelişimine katkıda bulunması gibi yerel içerik şartına bağlıdır.

Tacikistan' da büyük çaplı yatırımlar ve en az %30 yabancı sermaye payı olan ortak girişimlere yatırımın büyüklüğüne bağlı olarak gelir vergisi muafiyeti iki ve beş yıl arasında değişen özel bir teşvik sunan yatırım rejimi açıklanmıştır. Hükümet herhangi bir şart getirmemekte ancak yerel içerik kullanımına önem vermektedir⁴⁵⁵.

Özbekistan Orta Asya ülkeleri arasında büyük ölçekte motorlu araç üreten tek ülkedir. General Motors ve Daewoo şirketleri ülkede üretim tesisleri kurmuştur. Özbekistan üretilen otomobillerin büyük ölçüde iç talebin karşılanması amaçlanırken

⁴⁵² Paswan, **a.g.m.**, s.21.

⁴⁵³ H. W. Hoen- F. Imazarov, "Market Reform and Institutional Change in Kazakhstan and Uzbekistan: Paradoxes and Prospects", **Institutional Reform in Central Asia: Politico-Economic Challenges**, ed. J. Ahrens, H.W.Ioen, Central Asia Studies(Vol:27) New York 2012 s. 31.

⁴⁵⁴ U.S. Department of State Diplomacy in Action, 2012 Investment Climate Statement- Kyrgyz Republic, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191179.htm>, (Erişim 1.10.2014.)

⁴⁵⁵ OECD, **a.g.e.**, s. 133.

zamanla Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerine de ihracatı gelişmiştir. Ülke serbest ekonomik bölgelerine çok sayıda Çin ve Koreli şirketler tarafından endüstriyel alanda yatırım çekmiştir⁴⁵⁶.

Ancak Özbekistan ekonomisi hala sıkı devlet kontrolü altındadır. Yabancı sermayenin transferini kısıtlamakta ve yabancı yatırımların yerel istihdam zorunluluğunu ileri sürmektedir. Adalet Bakanlığı'nda tescil edilmiş ve öncelikli sektörler(bilgisayar bileşenleri, tekstil, inşaat malzemeleri, süt ürünleri üretimi) yatırım yapan ya da ulusal kalkınma hedeflerini(ihracat odaklı veya ithal ikameci) destekleyen girişimlere vergi muafiyetleri ve diğer ayrıcalıklar sunulabilmektedir. Bu ayrıcalıkların kullanılması ile elde edilen gelirlerin yeniden yatırıma aktarılması ve transfer edilmemesi şartı getirilmiştir⁴⁵⁷.

Kazakistan'da yabancı yatırımcıların uzun vadeli toprak kiralamaları için azami süre 49 yıl olarak kanunda belirtilmiştir. Bununla birlikte, tarımsal arazi sadece 10 yıllığına yabancılar tarafından kiralanabilir. Kırgızistan' da yabancıların toprak sahibi olmalarına izin verilmez, ancak mülkiyet 99 yıllık süre boyunca çoğu durumda yatırım gereksinimlerine uygun olarak kiralanabilir. Bunun yanında, Tacikistan' da yabancılar 50 yıllığına toprak kullanımı ve kiralama hakkı verilmektedir. Yabancı mülkiyet konusunda herhangi bir yasal sınırlama olmamasına rağmen yatırımcıların devlet müfettişleri ile yaşadıkları sıkıntılar göz ardı edilemez seviyede. Özbekistan' da ise, yabancıların arazi mülkiyeti hakları sınırlı ve azami kira süresi 50 yıl olarak belirlenmiştir⁴⁵⁸.

Ülkeler	Ülke Notu*			Ülke Sıralaması(177)	
	2011	2012	2013	2012	2013
Kazakistan	2.7	28.0	26.0	133	140
Kırgızistan	2.1	24.0	24.0	154	150
Özbekistan	1.6	17.0	17.0	170	168
Tacikistan	2.3	22	22.0	157	154

*(0-yüksek,100-düşük)
Kaynak: Transparency International, <http://www.transparency.org/cpi2013/results>, (Erişim 10.10.2014.)

⁴⁵⁶ Roberto Bendini, Uzbekistan: Selected Trade and Economic Issues, European Parliament, Policy Briefing, September 2013, s. 16.

⁴⁵⁷ OECD, a.g.e. ,s. 134.

⁴⁵⁸ OECD, a.g.e. ,s. 135.

Elverişli kara yollarının eksikliği, mevcut olan ihracat için uygun altyapı ve demiryollarının kalitesizliği Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların önünde büyük engel teşkil etmektedir. Kurumsal altyapının zayıflığı yönetişimin aksamaması ve yasaların uygulanması esnasındaki zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlara ilave olarak ciddi boyutlara ulaşan gayri resmi süreçlerin ve bölgede yaygın görülen yolsuzluk olgusu ortak sorun olarak ülke yatırım potansiyellerini dünya çapında düşürmektedir⁴⁵⁹. Kırgızistan’ da yolsuzluğun azaltılması amacıyla, emniyet teşkilatında yeni getirilen reform kapsamında teknolojinin kullanımı öngörülmektedir. Bundan ayrı, 2012 yılında yürürlüğe konan yeni işe alım sistemi bilgisayarlı sınav yoluyla gerçekleştirilmektedir⁴⁶⁰.

Kazakistan’ in enerji sektörü halen yabancı yatırımcılar için bir mıknatıs olmasının yanı sıra, ülkenin sektör farklılaştırması yolunu seçmesi ve bu ayrıcalıklı sektörlerde potansiyel yatırımlara yönelik teşvikler sunması gözden kaçmamaktadır. Buna rağmen, bölgedeki ekonomilerin gelişimi için ciddi engel olarak karşısına çıkan yolsuzluğun giderilmesine yönelik reformlar vaat edilen sonucu vermemiştir. Kazakistan ve Kırgızistan yolsuzluğun veya birkaç siyasi iktidar sahiplerinin elinde güç konsantrasyonunun giderilmesinde az ilerleme görülmüştür. Özbekistan ve Tacikistan hükümeti mali yeniden yapılandırılma ve makroekonomik reform alanında gelişim için yavaş da olsa harekete geçmiştir. Özbekistan hükümeti buna ilave olarak ülkenin son derece kısıtlayıcı ticaret politikasının serbestleşmesi için ithalat tarife sisteminin basitleştirilmesi için adımlar atmıştır⁴⁶¹. Kırgızistan’ nın önemli cazibe yaratan tarafı Kırgızistan’ın diğer Orta Asya ülkelerine göre daha liberal bir piyasaya sahip olması ve dış piyasaya olan açıklığının getirdiği ticari fırsatları olarak belirtilebilir⁴⁶².

⁴⁵⁹ Paswan, **a.g.m.**, s.25.

⁴⁶⁰ Roksana Bratu, "Former Soviet Union", A. Mungui-Pippidi, ed. Controlling Corruption in Europe, Barbara Budrich Publisher Germany 2013, s. 60.

⁴⁶¹ M.B. Olcot(b), "Taking Stock of Central Asia", **Jornal of Intenational Affairs**, Cilt:56, Sayı:2, Yıl: 2003, s.12-16.

⁴⁶² Anders Aslund, "The Kyrgyz Republic: Reinforce Economic Growth Through Lower Taxes and Better Governance", Carnegie Report, June 2004, <http://carnegieendowment.org/2004/06/17/kyrgyz-republic-reinforce-economic-growth-through-lower-taxes-and-better-governance/hrqq>, (Erişim: 10.10.2014.).

D. Vergisel Faktörler

Vergi oranlarının düzeyi dışında, potansiyel girişimcileri iş yapma belirsizliğini arttıran mali mevzuattaki değişikliklerin sıklığı engelleyebilir. Aşırı sorgulayıcı vergi incelemelerinin beraberinde girişimcileri kaynaklarının büyük kısmını, para ya da zaman olsun, iş planlamasına uymaktan ziyade vergi mevzuatına uymak için harcamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla hem vergi yükü hem vergi mevzuatı(şeffaflık ve öngörülebilirlik) şirketler için iş ortamında kalabilme ve büyüebilme açısından önemli etkenlerdir⁴⁶³.

⁴⁶³ Paloma Lopez- Garcia, "Business Environment and Labor Market Outcomes in European Labour Market Outcomes in European and Central Asian Countries", **The Journal of Entrepreneurial Finance**, Volume 12, Issue:4, Spring 2009, s.41.

Tablo 16. Orta Asya Ülkelerinde Başlıca Vergi Oranları				
Vergi ve Düzenlemeler	Ülkeler			
	Kazakistan Cumhuriyeti	Kırgızistan Cumhuriyeti	Tacikistan Cumhuriyeti	Özbekistan Cumhuriyeti
Kurumların Vergilendirilmesi				
Kurumlar Vergisi	%10-20	%10	%25-30	%9-35
KDV	%12	%12	%20	%20
KDV Tescil Eşiği	≈ 324 000 \$	85 000\$	42 000\$	Tüm tüzel kişiler için geçerli.
Satış Vergisi	Yok	%1-3	%3*	Yok
Sosyal Vergi	%11	%17.25	%25	%25
Sosyal Güvenlik Katkı Payı	%5	%3		
Zararların gelecek döneme aktarılması	10 yıl	5 yıl	3 yıl	5 yıl
Yabancı Şirket Şubesi Gelir Vergisi	%12	%12	%18	%20
Bireylerin Vergilendirilmesi				
Gelir Vergisi	%10 mukim %10-20 mukim olmayan %5 temettü	%10	%8-13 artan oran Mukim %25 mukim olmayan	%9-22 artan oran
Sosyal Vergi	%10	%10	%1 mukim olan ve olmayanlar için	%5, 5
Sosyal Güvenlik Katkı Payı				
Mukim Olmayan Girişimcilerin Vergilendirilmesi				
Temettü	%15 Vergi anlaşma itibari ile indirilebilir(1). %20 tercihli vergilendirmeye tabi olan ülke mukimleri için geçerlidir(2).	%10	%12	%10
Sermaye Artış Geliri	%5(1), %20(2)	Yok	%15	%20
Uluslar arası Taahhüt Geliri	%5-%15(1), %20(2)	%5 (%5 Uluslararası Telekomünikasyon)	%4 Deniz %6 (%4 Uluslararası Telekomünikasyon)	%6 (%6 Uluslararası Telekomünikasyon)
Yabancı yatırımcılar için Vergisel Teşvikler				
Serbest Ekonomik Bölgeler (sayı)	10**	5	4***	3****
<p>*Pamuk için %10 ve Alüminyum için %3, **Kazakistan'da en az 20 milyon ABD \$ hacminde ve öncelikli yatırım projeleri için 10 yıllık Kurumlar Vergisi muafiyeti, 10 yıllık Emlak Vergisi Muafiyeti, 8 yıllık Mülkiyet Vergisi Muafiyeti, ***Tacikistan'da 500 bin- 5 milyon \$ üzerindeki yatırımlar için 2 ve 5 yıllık kurumlar vergisi muafiyeti sunulmaktadır. ****Özbekistan'da, 3 ve 30 milyon € arasındaki yatırımlar için 3 ve 10 yıl arası kurumlar ve diğer vergiler muafiyeti sunulmaktadır. Kaynak: Baker Tilly International, Orta Asya Ülkelerinde Uygulanan Vergi Oranları Karşılaştırma Tablosu, 2012.</p>				

Orta Asya ülkelerinde vergi tatilleri ve muafiyetlerin sunulması başta siyasi ya da kurumsallaşmış yolsuzluk kanalları tarafından yönlendirilmektedir. Örneğin Kazakistan' da 1990-1993 yılları arasında küçük işletmeler için 3 yıllık vergi tatilleri ve dördüncü yılda da % 50 oranında vergi indirimi sunulmaktaydı. Bu vergi tatilleri ve muafiyetlerinin suiistimali 1995 yılında kabul edilen Vergi Kanununda adı geçen uygulamaların azaltılmasına yol açtı. Ancak yaygın olarak görülen uygulama vergi ve yatırım teşviklerinin ülke yetkilileri ile görüşülerek elde edildiği bir gerçektir⁴⁶⁴.

2000' li yıllardan itibaren Orta Asya ülkelerinin vergi politikası reformu KDV muafiyetlerinin ve vergi tatillerinin ortadan kaldırılması, gelir vergisi tabanının genişletilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin etkin vergilendirilmesi üzerine odaklanmıştır. Bahsi geçen Orta Asya ülkelerinin Vergi Kanunlarının(Kazakistan 2008, Kırgızistan 2009, Özbekistan 2008, Tacikistan 2013) iyileştirilmesi için son çabalar uluslararası bağışçıların yardımıyla ilgili mevzuattaki tutarsızlıkları ve karmaşıklığı ortadan kaldırmasının yanı sıra birçok temel soruna yöneltmiştir⁴⁶⁵.

Ülkeler vergi sayılarını ve oranlarını azaltma eğilimine girmişlerdir. Daha düşük oranlı vergiler vergi oranlarının makul olduğu algısını yarattığından ve kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenlerin vergi ödemeye teşvik edilecekleri varsayımı mevcut. Nitekim vergi sayılarının azaltılması ise, mükelleflerin vergi ödeme maliyetlerinin düşüreceği kanısı da ayrı bir önemli husustur. Etkin olan vergi oranları(gelir vergisi, kurumlar vergisi, katama değer vergisi) hemen hemen tüm Orta Asya ülkelerinde daha düşük ve sabit oranlara doğru bir eğilim göstermektedir. Vergi idaresinin zayıf olduğunda, götürü usulü vergiler olduğundan (örneğin, patent sistemi) Kırgızistan' da olduğu gibi diğer ülkelerde küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için büyüme motoru olacağı savı hâkimdir⁴⁶⁶.

Bölgedeki ekonomilerin nerdeyse hepsinin önemli unsuru Toplam Vergi Oranıdır. Bu oran işgücü emek vergileri ve sosyal katkılardan oluşmaktadır. Ancak Kırgızistan(68. 9), Tacikistan(84. 5) ve Özbekistan(98. 5) da bunların dışında "diğer vergiler" daha çok önem taşımaktadır. Bu vergilere örnek ise; Kırgızistan'da toplam verginin oranının neredeyse yarısını oluşturan KDV ciro vergisi; Tacikistan'da

⁴⁶⁴ M.M. Mokhtari- M. Ashtari(a), Preparing For Transition: Lessons From Tax System Reforms in The Central Asia Republics, WP 2010-12, University of Maryland- College Park, s.9.

⁴⁶⁵ M.M. Mokhtari- M. Ashtari, **a.g.e.** ,s. 10.

⁴⁶⁶ M.M. Mokhtari- M. Ashtari, **a.g.e.** ,s. 11.

toplam vergi oranının üçte birini Özbekistan' da da yarısından çoğunu oluşturan kara yolu fonu vergisidir. Kazakistan da ise, bu oran 28. 6 olarak hesaplanmıştır⁴⁶⁷.

Kırgızistan'da vergi tabanı geniş olmasına rağmen ve 2000 yılından itibaren vergi oranlarının GSMH' daki payı artmasına rağmen, toplam vergi yükü oldukça düşüktür. Gelir ve Kurumlar Vergileri GSMH' nin %6'sını oluşturmakta ve çok dar taban üzerinden tahsil edilmektedirler. Toplam vergi gelirlerinin büyük bir kısmı KDV, ÖTV ve bir dereceye kadar gümrük vergilerinden oluşmaktadır⁴⁶⁸.

Tablo 17. Ticari Faaliyet Vergi Oranları (% kar üzerinden)	
Ülkeler	Yüzde
Tacikistan	84,5
Kırgızistan Cumhuriyeti	69.0
Çin Halk Cumhuriyeti	63.5
Rusya Federasyonu	46.9
Türkiye	41.1
Ermenistan	40.9
Kazakistan	28.6
Moğolistan	24.6
Gürcistan	16.5

Kaynak: World Economic Forum. 2011. Global Competitiveness Report 2012–2013: Insight Report. Geneva.

Bölgedeki ekonomilerin hemen hemen hepsi Toplam Verginin Oranının hesaplanan katkı payı ve benzeri zorunlu ödemeler gibi önemli bileşenlere sahiptirler. Ancak Özbekistan ve Tacikistan' da Toplam vergi içinde "diğer" vergiler en çok hesap edilen %60' tan daha yüksek bir oranda izlenmektedirler⁴⁶⁹.

⁴⁶⁷ PWC, **Paying Taxes 2013- The Global Picture**, s.87.

⁴⁶⁸ Asian Development Bank, **The Kyrgyz Republic Strategic Assessment of the Economy- Promoting Inclusive Growth**, 2014, s. 75.

⁴⁶⁹ The World Bank Group, **Paying Taxes 2014: Central Asia and Eastern Europe**, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/11/19/paying-taxes-2014-central-asia-and-eastern-europe>, (Erişim: 01.07.2015.)

Tablo 18. Yıllara Göre Orta Asya Ülkelerinde Toplam Vergi Oranı (Ticari Kar Payı %)		
Ülkeler	2009	2014
Kazakistan	35.6	28.6
Kırgızistan	40.2	29.0
Özbekistan	95.1	42.2
Tacikistan	83.6	80.9

Kaynak: The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.Z>, (Erişim: 01.07.2015.)

Toplam Vergi oranı ticari işletmeler tarafından ticari kar payı olarak, tüm izin verilen indirim ve istisnalar mahsup edildikten sonra ödenen zorunlu vergi miktarını ifade etmektedir. Vergiler (örneğin gelir vergisi gibi) tevkif edilmekte veya yetkililer tarafından tahsil edilen(KDV veya satış veya hizmet vergisi gibi) vergiler hariçtir⁴⁷⁰.

Dünya trendlerine uygun olarak genel vergi oranlarındaki düşüş eğilimi Orta Asya Ülkelerindeki vergi oranlarına da ayrıca yansıdığı söylenebilir. Dünyada olduğu gibi doğrudan yabancı yatırım çekme çabasında olan ülkeler, maliye politikası araçlarını çeşitli teşvik ve imtiyazlarının yanı sıra vergi oranlarını düşürme yoluna giderek de uygulamaya koymaktadırlar. Ülke yönetimlerini bu yöndeki çabaları ve gayretlerinin etkinliği her ne kadar tartışmaya açık olsa da istihdam yaratma ve ülke ekonomisini canlı tutmak açısından göz ardı edilemez unsurlardandır.

⁴⁷⁰ The World Bank (g), <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.Z>, (Erişim: 01.07.2015.)

SONUÇ

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından, dünya çapında yaşanan küreselleşme olgusu ile piyasa ekonomisine geçiş sürecinde daha yakından tanışmaları ve etkilerini daha yakından hissetmeleri oldukça sancılı olmuştur. Ülkeler Sovyet döneminde, endüstriyel uzmanlaşma ve çok aşamalı bir üretim zincirinde genel itibarıyla tedarikçi durumundaydılar. Sınırların ayrılması, ekonomik bağlantıların ve ticari ilişkilerin sarsılması sonucu merkezi yönetim tarafından dengelen bütçeler ve karşılanan sosyal harcamalar kesilmiş ve böylece ülke üretimi de sekteye uğramıştır. Geçiş ekonomisi olan bu ülkelerin piyasa mekanizmaları ve kurumsal altyapılarını yeniden inşa etmek ve işler hale getirmek için ülkeler her biri farklı politika ve strateji izlemiştir. Her bir ülke yetkilileri bu süreç içinde kendi yapısal ve ekonomik politikalarını kendileri belirlediklerinden her biri ayrı reform yolunu takip ederek oluşan yüksek enflasyon ve bütçe açıkları ile baş etmeye çalışmışlardır. Özelleştirme süreci ilk önce yerel çapta gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da yeterli sermaye ve istihdam sağlamadığından başarısız olmuştur. Yetersiz olan tasarruflar ve yetkililerin piyasa ekonomisi alanında bilgi ve beceri eksikliği ülkeleri doğrudan yabancı yatırım çekmeye ve böylece piyasaya sermayenin yanında yeni teknoloji ve teknik bilgi getirmeye çalışmışlardır. Ülkeler yabancı yatırımlar sayesinde kalkınma ve ekonomiyi dengeye getirme çabası ile daha çok zengin yer altı kaynakları sayesinde cazibe yaratmışlardır.

Doğrudan yabancı yatırım girişlerini etkileyen unsurlar ekonomik, yatırım ortamına ait ve politik faktörler olarak çeşitlilik gösterdikleri gibi etkilerinin büyüklük ve yönü ülkeden ülkeye değişim arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların birçok çekici nüfus miktarı, piyasaya giriş kısıtlamaları ve risk faktörleri gibi geleneksel belirleyici faktörler yatırım kararı alınırken beklenen karlılık seviyesi yanında ev sahibi ülkenin sahip olduğu küreselleşme ile ön plana çıkan vergiler, işgücü gibi geleneksel olmayan faktörlerin rolü göz ardı edilemez. Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerinden olan ülke ekonomilerinin uyguladıkları vergi rejimleri içinde yer alan teşvik politikalarının daha etkin ve verimli olarak işlevlerini sürdürmesi esastır. Ülkelerin geçiş ekonomisi olarak piyasa mekanizmasına ayak uydurması gerekli kurumsal ve yasal altyapının ülke açısından bu süreçte önemli olan vergi gelirlerinin idaresi açısından vergi sistemlerini deneme-yanılma yoluyla yıllar

süren vergi politikasının kısmi reformu halen devam eden yapılanma sonucu bugünkü halini almıştır. Uluslararası en iyi uygulamalara dayalı ödünç yasalar ve teşvik politikaları ile birleşerek derleme bir vergi sisteminin uygulamada aksaklıklara neden olması muhtemel sonuçlardandır.

Kırgızistan diğer tüm ülkelerde olduğu gibi yaşadığı yüksek enflasyon ve kamu gelirlerindeki eksilme yüzünden uluslararası örgütler tarafından sağlanan borçlanma ve krediler sayesinde daha hızlı bir kalkınma stratejisi izleme yoluna koyulmuştur. Bu kadar hızlı serbest piyasa şartlarına uyum çabası içerisine girmesi 1998 yılında ülkenin Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine kabul edilmesi ile ülkeye daha çok yatırım çekme umudu vermiştir. Ancak ekonomik reform sürecinin yavaşlığı, ülke yetkililerinin bu konudaki bilgi eksikliği ve yaygın olan yolsuzluk, piyasa ekonomisi için üretim birimlerinin yapılandırılmasındaki gecikmeyi tetiklemiştir. Devletin özelleştirme konusunda büyük ölçüde çalışanlar ve üst yöneticilere öncelik sağlamasından dolayı yabancı yatırımcılara karşı ilk zamanlardaki çekimser davranışı bu sürecinin kısmi bir şekil almasına sebep olmuştur. Ülke küsufunun piyasa ekonomisi şartlarına uymada yaşadıkları zorluklar aynı şekilde ağır hal almıştır. Belirgin bir sermaye birikiminin olmaması ve endüstrideki hızlı düşüş ülkeyi üretim ve istihdam eksikliği hatta yokluğu durumu ile karşı karşıya getirmiştir. Bundan dolayı büyüyen dış borçlar ve ekonomik istikrarsızlıklar yabancı yatırımlara olan ihtiyacı daha belirgin hale getirmiştir.

Diğer ülkelerde de aynı koşullar baskınken sahip oldukları yer altı kaynakları sayesinde bu sürecin daha kolay atlatmalarına ve dünya piyasasına ayak uydurmalarına destek olmuştur. Bunların arasında Kazakistan'ın en avantajlı konumda olduğu söylenebilir. Kazakistan'da Sanayi ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı bünyesinde uluslararası ekonomik ve finans kurumların desteği ile yatırım faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamak üzere Yatırım Komitesi kurulmuştur. Bunun dışında devlet yönetimi altında olan "Sumruk Kazına" Milli Refah Fonu tarafından milli kalkınma hedefi ekseninde yatırım faaliyetleri sürdürülmektedir. Ayrıca Kazakistan'ın en rekabetçi elli ekonomi arasına girmesi ile ülke endüstri politikaları ve stratejik programları boyunca ekonomisindeki sektörlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yabancı yatırımcılarla yaptığı anlaşmaların ön şartı olarak yerel içerik kullanımı konusunu vurgulamaktadır.

Günümüzde, Rusya ve Belarus ile entegrasyon yolunu seçen Kazakistan bu bölgede gümrük işlemlerinin kolaylaşması sonucunda büyük pazara giriş fırsatını elde etmiştir.

Tacikistan bu ülkeler arasında beş yıllık bir iç savaştan çıkan ülke olarak en şanssız olarak görülmektedir. Ülke ekonomisini kalkındırmak ve istikrar yoluna girmek için alüminyum ve pamuk sayesinde döviz geliri elde etmeye çalışmıştır. Diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla oldukça geç başlayan özelleştirme ve reform süreci yatırımcıların ülkedeki yatırım potansiyelini fark etmeleri ve değerlendirmeleri için fırsat vermemiştir. Zayıf olan ekonomik yapısını ve dünyadaki pozisyonunu yükseltmek ve profilini iyileştirmek için ülke ticaret ve üretim bağlantılarını geliştirme eğilimindedir. Belirgin hidroelektrik enerji üretimi potansiyeli olan Tacikistan günümüzde ilgili mevzuat ve gerekli altyapının sağlanması için diğer ülkeler gibi uluslararası finans kurumları ile sıkı işbirliği çabasıdadır. Bunun sonucunda 2013 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine haiz olan bir diğer Orta Asya ülkesidir.

Özbekistan bu ülkeler arasında daha temkinli bir özelleştirme ve yapısal dönüşüm süreci yaşamıştır. İzlediği politikalar itibariyle kademeli reform stratejisini takip etmeyi seçmiştir. İthal ikameci politikalar, kendi kendine yeten enerji üretimi ve pamuk ihracatı sayesinde ülke ekonomisi daha hafif bir şekilde bu süreci aşarak beklenmedik bir büyüme sergilemiştir. Devletin halen de ülke endüstri ve pamuk üretimindeki payı çok yüksektir. Bu denli baskın politikalar yabancı yatırımcıların fırsatlarının kısmakta ve dolayısıyla piyasadan caymalarına sebep olmaktadır. Öbür taraftan ülkedeki döviz piyasasında hâkim olan karmaşık yapı ve döviz kısıtlamaları neticesinde yabancı yatırımcıların piyasada kolaylıkla faaliyet göstermelerini engellemektedir. Gel gelelim, son dönemlerde ülkenin izlediği politikalarda değişim yaşanmış ve ülke daha liberal seyir izlenmeye başlamıştır. Başkent dışında öncelikli sektörlerin gelişiminin sağlanması için ülkenin vergi mevzuatında yedi ve on beş yıl süre aralığında kurumlar vergisi muafiyeti mevcut. Tacikistan' da ise, doğrudan yabancı yatırımlara yönelik teşvikler kapsamında iki ile beş yıl arası süreliğine kurumlar vergisi muafiyeti sunulmaktadır. Tacikistan' nın bu tür uygulamaya gitmesi iç savaş dönemindeki kayıpların telafi edilmesi olarak gösterilebilir.

Bundan ayrı sözü edilen Orta Asya ülkelerinde, yabancı yatırımlara yönelik teşvikler çerçevesinde hükümet yetkilileri ile yapılan müzakereler sonucunda imzalanan yatırım anlaşmaları ile imtiyazların sunulması söz konusu olmaktadır. Teşviklerin bu yönde sunulması yaklaşımı, devlet desteğinin hedef yönünde kullanılmasına izin vererek yatırım projelerinin etkin uygulanmasını sağlamaktadır. Ancak bu uygulamalar sonucunda yatırımcıların karşısına çıkan olumsuz tecrübeler de görülmüştür. Sunulan teşvikler ve imzalanan anlaşmaların ülke mevzuatındaki değişiklikler ya da siyasal gelgitler neticesinde zorunlu değişime uğraması gibi yatırımcılar açısından haksız prosedürlerle karşılaşılması istenmeyen olgulardır. Yetkililerden beklenen tutarlık ve titizliğin gösterilmesi bölge ülkelerinin hepsi için geçerli olan önemli bir husustur. Vergi ve diğer ilgili mevzuatın uygulanması yabancı yatırımcıların yasalar tarafından korunmuş olma güvencesi bu noktada en önemli belirleyici ve özendirici faktör olarak gösterilebilir.

Bunların yanı sıra tüm bahsi geçen ülkelerde koşulları ve sundukları ayrıcalıklı gümrük ve vergi muafiyetleri hemen hemen birbirine benzer olan ve ülkelerin stratejik sınır bölgelerine yakın faaliyet gösteren serbest ekonomik bölgeler mevcut. Kazakistan'da on tane, Kırgızistan'da beş, Özbekistan'da üç ve Tacikistan'da dört tane olmak üzere her bir ülkenin stratejik ve öncelikli sektörlerini geliştirme ve ihracat yönlü yüksek teknoloji ürünlerinin dünya piyasasında rekabet edilebilir hale getirme amacı güdülmektedir. Uzun vadede serbest ekonomik bölge uygulamaları ülke ekonomilerindeki stratejik sektörlerin gelişimi ve teknoloji transferini sağlanması beklenmektedir. İhracat odaklı ve daha çok ithal ikameci politikalar sayesinde yerel üretimin rekabet edebilirliğini koruma amacı kısa vadede ekonomide istihdam yaratarak, uzun dönemde etkinlik ve verimlilik açısından mühim olan yatırımların konumlanabileceği sektörleri belirleme konusunda serbest bölgelerin işlevi halen rağbet görmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti yatırım ortamının iyileşmesi ve çekici hal alması için son dönemde denetimler ve vergi mevzuatında bir dizi idari yapıda ve yasal mevzuatta değişime gitmiştir. Vergi tahsilâtı konusunda vergi idaresinde çeşitli mercilerin yapısal dönüşümü sağlanmıştır. Şirket tescilinin tek mercii tarafından yapılması esası ile gerekli prosedür sayısı azaltılmış ve süreç kolaylaştırılmıştır. Vergi oranları düşürerek sayıları yarı yarıya azaltmıştır. Bu uygulamalar neticesinde vergi

yükünün hafifletilmesi ve önemli ölçüde vergi yönetiminin kalitesini geliştirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan vergi mevzuatına göre, ülke ekonomisi içinde belirgin paya sahip olan tarım, vergi dışı bırakılmıştır. Bu da tarım ürünlerinin işlenmesi ve ihracatı için elverişli koşulların yaratılabileceğini ve tarıma dayalı bazı sanayi dallarındaki üretimi için yatırımların özendirilebileceğini göstermektedir. Kırgızistan'ın turizm, tekstil ve inşaat sektörleri gibi ciddi potansiyele sahip olan ve geliştirilmesi durumunda büyük piyasaya hitap etmesi beklenen, ülkenin dünyaca tanınmasına sebep olabilecek alanları mevcut. Kışın kayak ve kış sporları yazın ise, dağlık bölgede zengin ekosisteme sahip olan Issık-Göl sahillerinin Kazakistan 'lı yatırımcıların dikkatlerini çoktan çekmiş ve yüksek kalitede hizmet sunan tesislerin kurulması ile bölge turizminde ülkelerarası işbirliğinin sağlanması yönünde karayolu altyapı çalışmaları planlarının ileri sürülmesine neden olmuştur. Ayrıca yüksek enerji üretim kapasitesi olan su kaynakları sayesinde HES projelerinin tamamlanması durumunda Çin ve Afganistan gibi ülkelere elektrik ihracatı gündemde olan konulardandır. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'ın en çok doğrudan yabancı yatırım çeken sektörü madencilik ve maden arama faaliyetleri olarak ifade edilebilir. Diğer sektörlerin geliştirilmesi ve dünya ekonomisine entegrasyonun sağlanması, ülke ekonomisi ve piyasanın çeşitlendirilmesi yolu ile bunun da, büyük altyapı harcamalarının yapılması ise gerçekleştirilebileceği açıktır.

Orta Asya ülkeleri daha çok ve daha kaliteli yatırım çekmek amacıyla çeşitli önlemlerin alınması ile meşgul olmuştur. Bunlardan bazıları, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması için one-stop-shop uygulamasının getirilmesi, ikili yatırım antlaşmaları imzalamaları ve yabancı yatırımların korunması amacıyla ulusal mevzuatın geliştirilmesi olarak sıralanabilir. Hükümet yetkilileri tarafından yatırım promosyon ajanslarının kurulması ve geliştirilmesi ülkelerin yatırımcı, devlet ve uluslararası kuruluşların işbirliği ve koordinasyon içinde çalışmaları sonucunda tam anlamıyla verimli yatırımların gerçekleştirilmesi için büyük adımdır. Bölgedeki ilişkilerin gelişimi ve yeni bağlantıların ülkenin dünya çapında daha çok tanınır hale gelmesi için hayati meseledir. Yetkililerin diğer ülkelerle, yatırımlar için uygun koşulların sağlanması yolunda tecrübe paylaşımı ve işbirliği kurması gibi avantajlardan yararlanması bu yöndeki çalışmaların daha verimli hale gelmesine bir ön ayaktır. Bölgesel ticaretin serbestleşmesi ile üretim faktörlerine erişim yolunda

altyapı ve gerekli uluslararası koordinasyonun sağlanması ve çeşitli bürokratik engellerin kaldırılması ağır bir süreç olarak görünse de neticede tarafların fayda etmesi bakımından sırtlanması değer bir yüküdür.

Gelişmiş doğu ve batı arasında stratejik konumu, ticaret akımlarının ve ekonomik ilişkilerin yoğunluğu ile doğal kaynak zengini olan bu bölge zamanla dikkatleri daha da çok üzerine çekmiştir. Rusya ve Çin gibi hızla gelişen ekonomiler arasında bulunması bu bölge ekonomilerinin ekonomik gelişimi ve kalkınması için kuvvetli bir etkidir. Kırgızistan ekonomisinin bu bölgede transit geçit olarak işlev görmesi durumu gün geçtikçe daha ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Rusya'nın Kazakistan ve Belarus ile kurduğu Gümrük Birliğine Kırgızistan'ı dâhil etme planları mevcut. Bu bölgesel entegrasyon sürecine dahil olması ile beraber ülkenin daha farklı boyut alacağı tartışılmaz. Gümrük engellerin kalkması ile Kırgızistan için büyük bir piyasaya girişin ve yeni yatırım fırsatlarının meydana çıkması gerçekten cazip edici, ancak bu sürecin ülke ekonomisinde fiyat artışları ve rekabet gücünün düşük olmasından dolayı çeşitli sektörlerin daralması gibi olumsuz sonuçları da olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABAZOV R. , "Policy of Economic Transition in Kyrgyzstan", Central Asian Survey, Yıl:1999, Sayı:18, Cilt:2, s. 207-209.
- ABDURAZAKOV Ş. İ. , Ekonomika Kırgızstana- Perspektivı İntegratsii v Mirovoye Hozyastvo (Kırgızistan Ekonomisi- Dünya Ekonomisine Entegrasyon Perspektifleri), Tendentsii Ekonomičeskogo i Demografičeskogo Razvitiya vKırgızskoy Respublike(Kırgızistan Cumhuriyetinin Ekonomik ve Demografik Gelişim Eğilimi) , Kırgız- Rus Slavyan Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Bişkek 2008,s. 6.
- ACİNÖROĞLU S. , "Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği", Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:2, 2009, s. 149.
- ADB, Connecting Central Asia With Economic Centers, Interm Report 2014, s.36-37.
- AFŞAR M. , " Doğrudan yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü", Ege Akademik Bakış, Cilt:4, Sayı: 1-2, Ocak- Temmuz 2004, s. 89.
- AĞCAKAYA S. , Geçiş Ekonomilerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütçe Yönetimi ve Mali Disiplin Sorunu, Akademik Bakış, Sayı: 16, Nisan 2009, s. 7.
- AHMEDHODJAEV R. T. , "Razvitiye Malogo Biznesa i Çastnogo Predprinimatelstva v Modernizatsii Ekologiçeskogo Turizma" (Ekolojik Turizmin Modernizasyonu Kapsamında KOBİ ve Özel Girişimciliğin Gelişimi), "İktisodiyot va İnnovatsyon Tehnologiyalar" Bilimsel Dergisi, No:3, Mart 2012, s. 3.
- AHRENS J. , "Governance In The Process Of Economic Transformation", April 2006, (PFH Goettingen), s.6. , <http://www.oecd.org/dac/governance-development/37791185.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)

- AKANOV K.G. , "Spetsialniye Ekonomicheskiye Zony v Kazahstane v Period Nezavisimosti"(Bağımsızlık Döneminde Kazakistan' daki SEB'ler) <http://e-history.kz/ru/contents/view/1844> , (Erişim; 9.03.2014.).
- AKDEVE E. - Tanas Karagöl E. , "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:37, Temmuz 2013, s. 330.
- AKKAYA Ş. , "Vergileme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar", İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 43.-44. Seri, Yıl: 2003, s. 63.
- ALAGÖZ M. - ERDOĞAN S. - YAPAR SAÇIK S. , "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü:1992-2008", T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri, 38/2011-1, s. 62.
- ALIBER R. Z. , "A Theory Of Direct Foreign Investment", The International Corporation: A Symposium, Cambridge Mass: MIT Press, 1970 s.21.
- ALKADIROVA M.S. , Sovetsenstvovaniye Sistemi Nalogooblojeniya Fiziçeskih Lits v Usloviyah Rınochnoy Ekonomiki (Serbest Piyasa Ekonomisi Koşullarında Gerçek Kişilerin Vergilendirilmesi Hususun Geliştirilmesi), Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bilim Akademisi Ekonomik araştırmalar Merkezi, İktisat Bölümü, Doktora Tezi, Bişkek 2007, s. 24.
- ALTAY A. , Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 41. Seri/ Yıl 2002, s.81.
- AMİR O.- Berry A. , Challenges of Transition Economies: Economic Reforms, Emigration and Employment in Tajikistan, Social Protection Growth and Employment, Evidence From India, Kenya, Malawi, Mexico and Tajikistan, UNDP, 2013, s. 162.
- ANDERSON B. - Klimov Y. , "Uzbekistan: Torgovıy Rejim i Posledniye Sobıtıya v Sfere Torgovli" (Uzbekistan: Ticari Rejim ve Ticaret Alanındaki Son Gelişmeler), University of Central Asia IIPA, No: 4, Yıl: 2012, s. 9.

- ARAZMURADOV A. , "Foreign Aid, Foreign Direct Investment, and Domestic Investment Nexus in Landlocked Economies of Central Asia", The Economic Research Guardian, Vol:1,Issue:1, Year:2012, s. 135.
- ARIKAN Z. , "Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29 (3),s. 215.
- ASIAN DEVELOPMENT BANK, Asian Development Outlook 2014, Fiscal Policy for Inclusive Growth, s. 125.
- ASIA-PACIFIC TRADE INVESTMENT REPORT 2014, Foreign Direct Investment Shows Signs of Recovery and The Pacific, s.43.
- ASLUND A. , "The Kyrgyz Republic: Reinforce Economic Growth Through Lower Taxes and Better Governance", Carnegie Report, June 2004, <http://carnegieendowment.org/2004/06/17/kyrgyz-republic-reinforce-economic-growth-through-lower-taxes-and-better-governance/hrqq> , (Erişim: 10.10.2014.).
- AUTY R. M. ,The IMF Model and Resource- Abundant Transition Economies: Kazakhstan and Uzbekistan, The UN University WIDER, Working Paper No: 169, November 1999, s.17.
- AY H. M. , "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:2, Cilt:5, Aralık 2005, s. 177.
- AYDEMİR C. - Arslan İ.- Uncu F. , "Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki Gelişimi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:23, Yıl: 2012, s. 73.
- BACKER &MC KENZIE, Doing Business in Uzbekistan 2013,
- BACKER&MCKENZIE, Doing Business in Kazakhstan 2014, s. 38.

- BALCILAR M. , "Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan, Yayın No:29 (3), s. 101.
- BARRY M.P. , "Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model", Eurasian Journal of Bussiness and Economics, 2009, 2 (3), s. 42.
- BARTIK T. J. , "Solving The Problems of Economic Development",In Reining in The Competition for Capital, Ann Markussen ed. Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn İnstitute for Employment Rasearch Press Book Chapter, 2007, s. 111.
- BAŞOĞLU U. , "Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları", Balıkesir Üniversitesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Yıl: 2000, s. 94.
- BATMAZ N. - Tekeli S. , Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkileri Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006), Ekin Basım Yayın Değıtım, Bursa, Mart 2009, s. 30.
- BAYRAKTUTAN Y. , "IMF İstikrar Politikalarının Doğu Asya'da Ekonomik Performans Sonuçları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3, Yıl: 2002, s. 4.
- BAZAROV F. , "The Issues of Decreasing The Tax Loading to The Subjects of Small-Scale Bussiness and Private Enterpreneurship in The Republic Uzbekistan", Scientific Enquiry in The Cntemporary World: Theoretical Basics and Innovative Approach, , L&L Publishing Vol:5 Titusville, FL, USA, 2012, s. 22.
- BEKOV E. , "Noviy Nalogoviy Kodeks Respubliki Kazahstan"(Kazakistan Cumhuriyeti'nin Yeni Vergi Sistemi), Vestnik NalogovoySlujby Kazahstan, No:12,(112)Aralık 2008, Nalogovoye Zakonodatelstvo, s.20.
- BEKOVA M.M. ,- Saidmuradova L.H. , "Osobnosti Privatizatsii v Stranah s Perehodnoy Ekonomikoy", Tacik Milli Üniversitesi, Yayın No: 2/7(123), s. 13.

- BENDINI R. ,Uzbekistan: Selected Trade and Econmic Issues, European Parliament, Policy Briefing, September 2013, s. 16.
- BENK S. , "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler", İşgüç-Endüstri İlişkiler ve İnsan Kaynakları Dergisi, Yıl: 2004, Cilt: 6, Sayı:1, Sıra:8, No:195, <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=195&cilt=6&sayi=1&yil=2004> , (Erişim 1.12.2013)
- BENLİ A.O. , Kazakistan Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, İGME 2008, s. 14-15.
- BLACKMON P. , " Divergent Path, Divergent Outcomes: Linkig Differnce in Economic Reform Levels of US Foreign Direct Investment and Bussiness in Kazakhstan and Uzbekistan", Central Asian Survey, September 2007, 26 (3), s. 363.
- BLOMSTRÖM M. - Kokko A. , "The Economics of The Foreign Direct Investment Incentives", Foreign Direct Investment in The Real and Financial Sector of Industrial Countries, Springer, 2003, s. 49.
- BOBOYEV M.R. , "Nalogovaya Sistema Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Sistemi), "Auditorskiye Vedomosti", Yıl:2000, Sayı:9, s. 120.
- BOBOYEV M.U. , "Problemı i Perspektivı Razvitiya Nalogooblojeniya Subyektov Malogo Biznesa v Respublike Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetindeki Küçük İşletmelerin ve Özel Girişimciliğin Vergilendirilmesinin Gelişimi Konusundaki Sorun ve Beklentiler) , Contemporary Problems of Financial Management, Accounting and Auditing Under the Current Innovative Economic Development Trends, I. Uluslar Arası Bilimsel Uygulama Konferansı Materyalleri, Noşir Yayınevi, 19 -20 Nisan 2013, Hocend, s. 17.
- BOZDAĞLIOĞLU E.Y. - Özpınar Ö. , "Doğrudan Yabancı Yatırımın İhracata Etkisi: Teorik Bir Yaklaşım", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2011, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 15.

- BRATU R. , "Former Soviet Union", A. Mungui-Pippidi, ed. Controlling Corruption in Europe, Barbara Budrich Publisher Germany 2013, s. 60.
- BREWER T. L. - Young S. , " Investment Incentives and the Intenational Agenda", The Worl Economy, Vol: 20, Issue: 2, March 1997, s. 178.
- BROVKO N.A. , "Vliyaniye Vstupleniya Kırızskoy Respubliki v Temojennıy Soyuz na Kırızsko- Turetskiye Otnosheniya" (Kırız Cumhuriyetinin Gümrük Birliğine Girmesinin Kırız-Türk İlişkilerine Etkisi) ,Vestnik KRSU, Cilt:14, Sayı:3, Yıl:2014, s. 121-122.
- BUCKLEY P. J. - Strange R., "The Governance of The Multinational Enterprise: Insight from the Internalization Theory", Journal of Management Studies, 48: 2, Mart 2011, s. 461.
- BUCKLEY P. J. , "The Theory of İnternational Business Pre- Hymer", Journal of World Business, 46 (2011), s. 62.
- BURİEVA U.K. - Otonokulov A.A. , "Free Economic Zones in Uzbekistan: The Conditions and Expected Efficiency", IMPACT: International Journal of Research in Business Management, Cilt: 1, Sayı:7, Aralık 2013, s.11.
- CANDEMİR A. , "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler", Ege Akademik Bakış, Cilt:9, Sayı: 2, Yıl: 2009, s. 668.
- CEDİDLOVA M. , "The Effectiveness of Investment Incentives in Certain Foreign Companies Operating in the Czech Republic", Journal of The Competitiveness, Vol: 5, Issue:1, March 2013, s. 111.
- CHARLTON A., "Incentive Bidding for Mobile Investment: Economic Consequencesand Potential Responces",OECD, Development Centre, Technical PapersNo: 203, DEV/DOC(2003)01, January 2003, s. 12.
- CHRISTIANSEN H. - Oman S. – Charlton A. , "Incentive- Based Comptetion For Foreign Direct Investment: The Case of Brazil", Working Paper on International Investment, OECD Directorate For Finanacial, Fiscal and Enterprise Affairs, No: 2003/1, March 2003, s. 9.

- CHUBRİK A. , "Obshiy Obzor Razvitiya Ekonomik Stran SNG v 1991-2003 Godah" (BDT Ülke Ekonomilerinin 1991-2003 Yılları Arası Genel Gelişimine Bakış), Studies&Analyses/ Center For Social and Economic Research, No: 303, Varshova 2005, s. 10.
- CİN F.- Köksel Yalçın B. - Doğru K. , "Heterodoks Politikalar Işığında Türkiye’de Uygulanmakta olan İstikrar Programı ve Bir Değerlendirme", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24 (Ekim 200-Mart2001), s. 69.
- CLARK, W. S., "Tax Incentives for Foreign Direct Investment: Emprical Evidence on Effects and Alternative Policy Options", Canadian Tax Journal, Vol: 48, No: 4, Year: 2000, s. 1147.
- CRIVELLI E. , "Fiscal Impact of Privatization Revisited: The Role Of Tax Revenues In Transition Economies", Economic Systems, Vol:37, IMF 2013, s. 229.
- ÇAYALBAŞ N - Yıldırım Z. , "Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği", Sosyoekonomi, Ocak- Haziran 2008-1, 138.
- ÇELİK O. , "Küreselleşme Sürecinde Firmalar Arası Stratejik İşbirliği", Ankara SBF Dergisi, 54-1, s.28.
- ÇEŞTEPE H. - Mıstaçoğlu T. , "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği", Yönetim ve Ekonomi, Yıl: 2010, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 96.
- ÇETİNKAYA M. , "Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi", s. 244, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Murat%20ÇETİNKAYA/ÇETİNKAYA,%20MURAT%20en%20son.pdf , (Erişim: 26.11.2013)
- ÇİÇEK H. , "Teşvikler, Gerekçeleri ve Türkiye’de Vergisel Teşvikler-I", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 150, Mart 2001, s. 199.
- ÇİNKO L. , "Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl: 2009, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 124.

- ÇİVİ E, "Rekabet Gücü: Literatür Araştırması", Yönetim ve Ekonomi, Yıl: 2001, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 26.
- ÇOKGEZEN M. , Corruption in Kyrgyzstan: The Facts, Causes and Consequences, Central Asian Survey (March, 2004), 23(1), s.89.
- DADADJANOVA N.M.- Toshmatova Z.M., "Sovmestniye Predpriyatiya s İnostrannimi İvestitsiyami: Otsenka i Dinamika ih Razvitiya"(Yabancı Sermayeli Şirketler: Gelişiminin Dinamiği ve Değerlendirmesi), Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt:2 Sayı:14, Yıl: 2011, s.84-85.
- DE BEULE F.- Van Den Bulcke D. ," Locational Determinants of Outward Foreign Direct Investment: An Analysis of Chinese and Indian Greenfield Investments", Transitional Corporations, Vol: 21, No:1, (April 2012), s.6.
- DEKHANOV M., "Taxation System of Uzbekistan: Influence of Tax Reforms on Small Enterprises", European Journal of Bussiness and Economics, Cilt:3, Yıl:2011, s. 24.
- DEMİDENKO M., "Tajikistan and Customs Union: Challenges and Opportunities", Euroasian Integration Yearbook 2013, Euroasian Development Bank, s. 55-59.
- DEMİRCAN H. , Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003, s. 12.
- DENİSIA V. , "Foreign Direct Investment Theories: A Overview of The Main FDI Theories", European Journal of Interdisciplinary Studies, Issue 3, December 2010, s. 55.
- DJANİBEKOV N. - Rudenko I. –Lamers J. P.A. – Bobojononov İ. , "Pros and Cons of Cotton Production in Uzbekistan", Food Policy for Developing Countries: Food Production Supply Policies 2010, Case Study No:7-9, İthca, NY: Cornell University Press, s. 4.

DJETPİSOVA(DZETPİSOVA) A.B., "Gosudartstvennoye Upravleniye Deyatelnostyu v Respublike Kazahstan: İnstitsiunalniy Podhod "(Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yatırım Faaliyetlerinin Devlet Yönetimi: Kurumsal Yaklaşım), Teoreticheskiye Osnovy Razvitiya Ekonomicheskikh Sistem v Sovremennih Usloviyah, Vestnik AGTU, Seri: Ekonomika, No:2, 2010, s. 57.

DOING BUSSINES,

[http://www.doingbusiness.org/reforms/overview/economy/kazakhstan,](http://www.doingbusiness.org/reforms/overview/economy/kazakhstan)

(Erişim; 10.03.2014)

DORDOİ VE KARA SUU Ticari Komplekslerinin Geliştirilmesi Programının Onaylanması Hakkında "Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi, "Glavniy Buhgalter", 2012, No:9, s.8.

DOWLING- M. Wignaraja G., Central Asia's Economy: Mapping Future Prospects to 2015, Silk Road Paper 2006, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Program, s.49-50.

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Doğrudan Yabancı Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Mayıs 2000, s.1.

EASSON A. - Eric M. Zolt, "Tax İncentives", World Bank Institute, <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/EassonZoltPaper.pdf>, (Erişim 1.12.2013)

EBRD, Transition Report 2012, People in Transition,

EERNST&YOUNG(c), İssledovaniye İnvestitsionnoy Privlekatelnosti Kazahstana(Kazakistan'ın Yatırım Cazibesi Araştırması), 2013, s.13.

EFE B. , Küreselleşme Sürecinde DYSY Analizi "İzmir Örneği", İzmir Ticaret Odası, Yayın No: 120, İzmir 2002, s. 11.

EGELİ H.A. - Emsen S. , "Geçiş ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme," Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29 (3), s. 38.

- ERMEKBAEVA S. , "Industrialization of Kyrgyz Republic and Economic Growth",International Conference On Eurasian Economies 2012, 11-13 October, Almaty, Kazakhstan, s. 497.
- ERNST & YOUNG(b), Obzor Nalogovogo Rejima v Neftegazovoy Otrashi Kazahstana(Kazakistan Petrol ve Gaz Endüstrisinde Vergi Rejimine Genel Bakış), 2014, s. 10.
- ERNST AND YOUNG(a), İssledovaniye Investitsionnoy Privlekatelnosti Kazahstana(Kazakistan'ın Yatırım Cazibesi Araştırması), 2013, s. 15.
- EROL E. - Çınar S. , "Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi ve Gelir İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği", AİBU Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 2013, Sayı:1, Cilt: 13, Yıl 13, s. 19.
- ESTRIN S. - Hanousek J. - KôcendaE. - Svejnar J. , "Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies",The World Bank Development Economics Department Research Support Unit, Policy Research Working Paper, No:4811,January 2009, s. 7.
- EU, Council Directive, 90/435/EEC, OJ L 222, 20.08.1990.(90/435/AET No'lu)
- EUROPEAN COMMISSION, Science For Environment Policy, Thematic Issue: Brownfield Regeneration, May 2013, Issue: 39, <
<http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/39si.pdf>>, (Erişim 1.12.2013)
- EXTRACTIVE INDUSTRIES TRANSPARENCY INITIATIVE, Report on Factual Findings 2012, <https://eti.org/KyrgyzRepublic> , (Erişim: 1.10.2014).
- FISHER P. S. - Peters A.H. , "State and Local Incentive Competition for New Investment", In Industrial Incentives: Competition Among American Cities. Kalamazoo, 1998, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research Press Book Chapter, s. 21.
- FISHER S. - Sahay R. , "The Transition Economies After Ten Years", NBER Working Paper Series No: 7664, April 2000, s. 11.

- FITZGERALD V., "Regulatory Investment Incentives", OECD Directorate For Finanacial, Fiscal and Enterprise Affairs, 20 November 2001, s. 8.
- FREINKMAN L.M. -Dashkeev V.V. - Muftiahetdinova M.R., "Analiz İnstitucionalnoy Dinamiki v Stranah s Perekhodnoy Ekonomikoy"(Geçiş Ekonomisi Ülkelerinde Kurumsal Dinamikler Analizi), İnstitut Ekonomiki Perekhodnogo Perioda, Nauchniye Trudı No: 126, Moskova İEPP 2009, s. 155-116.
- GAFUROV A.D. - Mahmadullo A. , "Formirovaniye i Razvitiye Nalogovoy Sistemi Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Sisteminin Kurulumu ve Gelişimi), Finansovoye Pravo, Yıl:2011, No: 2, s. 39.
- GEDİKLİ A. , "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri",Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, (6: 1)2011, s. 117-118.
- GEORGOPOULOS A. - Preusse H. G. , "Cross-Border Aquisitions vs. Greenfield Investment: A Comparative Performance Analysis in Greece", International Business Review, Vol: 18, Issue: 6, December 2009, s. 593.
- GINSBURG V. - Troshke M. , "Mejdu Kitayem i Rossiyey: Osobennosti Privatizatsii v Centralnoaziatskih Stranah" (Çin ve Rusya Arasında: Orta Asya Ülkelerinde Özelleştirmenin Özellikleri), Centralnaya Aziya i Kavkaz, No:5(41), 2005, s. 181.
- GİRAY F. , "Vergi Rekabeti ve Serbest Bölgeler", Vergi Dünyası, Sayı: 272, Nisan 2004, s.181.
- GUSKIND, R. "The Giveaway Game Counties", Planing 1990, No:57, s. 6.
- GÜLER E. , "Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller", Paradoks-Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Ocak 2012, Cilt:8, Sayı:01, s. 42.
- GÜLMEZ M. - Noyan Yalman İ. , "Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği", Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 24, Sayı:2, Yıl: 2010, s. 237.

- GÜMÜŞ E. , "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirmesi", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 21, Ocak 2007, s. 48.
- GÜNAYDIN İ. , "Vergi Cennetleri Global Yoksulluk Problemlerinin Bir Nedeni Midir?", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 206, Kasım 2005, s. 131.
- GÜNEŞ S. , "Uluslararası Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği", Sosyoekonomi Dergisi, Ocak- Haziran, 2007-1, s. 16.
- HAKİMOV A. , "Sferı Gosudarstvennogo Regulirovaniya Pri Sozdanii i Funktsionirovaniı Svobodnih Ekonomičekih Zon v Respublike Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgelerin Kuruluşu ve İşleyişi Esnasında Devletin Regülasyon Alanı), Tacikistan Milli Üniversitesi Dergisi, Duşanbe 2013, Yayın No: 2/3 (111), , s. 9.
- HAVRYLYSHYN O. - Van Rooden R. , "Institutions Matter in Transition, but so do Policies", IMF Working Paper, March 2000, s. 3.
- HİKMATOV U.S. - Hikmatov M.S., "Analiz Faktorov, Vliyayushih na Reyting Respubliki Tacikistan Po Legkosti Vedeniya Biznesa", Verstnik KRSU Dergisi, Cilt:12, Sayı: 11, Yıl: 2012, s. 166.
- HOEN H. W. - Irnazarov F., "Market Reform and Institutional Change in Kazakhstan and Uzbekistan: Paradoxes and Prospects", Institutional Reform in Central Asia: Politico-Economic Challenges, ed. J. Ahrens, H.W.Ioen,Central Asia Studies(Vol:27) New York 2012 s. 31.
- <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/3621/nalogooblojenie.pdf> (Erişim 3.03.2014.).
- http://www.asc-centralasia.edu.pk/Issue_63/03-ECONOMIC_TRANSITION.html , (Erişim: 01.08.2014).
- <http://www.asiaplus.tj/ru/news/v-tadzhikistane-povysili-stavki-aktsizov-na-nefteprodukty> , (Erişim: 01.08.2014)
- IFC, Tax Compliance and Reporting Costs for Business in Uzbekistan, 2010, s. 35.
- IMF(a), Kyrgyz Republic: Selected Issues, IMF Country Report No. 13/176, June 2013, s.11.

IMF, Balance of Payments Manual: Fifth Edition, Wahsington D.C., 1993, s. 86.

INVEST IN KAZAKHSTAN,

<http://www.invest.gov.kz/?option=content§ion=3&itemid=105&lang=tr> (Erişim; 13.03.2014).

İBRAİMOV E.A., "Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona "Bişkek" i Ee Rol v Razvitii Ekonomiki Kırgızskoy Respubliki" ("Bişkek" Serbest Ekonomik Bölgesi ve Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomisinin Gelişimdeki Rolü"), Reforma Dergisi, No:3, Yıl:2002, s. 9.

İNCİ A., - şahbazov R., "Globalleşme Sürecinde Teşviklerin Yeri ve Önemi: Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirme", Vergi Dünyası, Sayı: 227, Temmuz 2000, s. 145.

İSTANBUL TİCARET ODASI, Türkiye İçin Model Olabilecek Ülkelerde Uygulanan Teşvik Uygulamaları ve Ülkemize Uygulanabilirliği, Yayın No: 2007-51, s.61-62.

İŞGÜDEN T. - Akyüz M., Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, Yayın No: 33, İktisat Dizi No:4,İstanbul 1990, s. 54.

JENSEN C. , "Foreign Direct Investment and Economic Transition: Panacea or Pain Killer?", Europe- Asia Studies, Vol: 58, No:6, September 2006, s. 889.

JOLDOSHEV A. , "Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu"(Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de), Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23(Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de),Yıl:2010/2, s.183.

KADIROV D.B. - Karimov R. - Fozilhanov D.O. - İsmoilov A., "Uçastiye Malogo Predprinimatelstva v Razvitii Rınka Uslug Respubliki Tacikistan"(Girişimciliğin ve KOBİ' lerin Tacikistan Cumhuriyetin' de Hizmet Sektörünün Geliştirilmesindeki Yeri), Tacikistan Milli Üniversitesi Dergisi, (2/2), Duşanbe 2012, s. 47.

KAHRİMAN H. , Vergi ve Teşviklerin Yabancı Yatırımların Ülkeye Kazandırılması Üzerindeki Etkisi, VII. İnceleme Yarışması Ödül Alan Eserler Kitabı, YASED Uluslararası Yatırımcılar Derneği, Haziran, 2007, s. 70-71.

- KALYUZHNOVA Y. - Nyagaard C. , "State Governance Evolution in Resource-Rich Transition Economies: An application to Russia and Kazakhstan", Energy Policy, 36 (2008), s. 1836.
- KAMINSKI B. - Mitra S. , "Skeins of Silk: Borderless Bazaars and Border Trade in Cetral Asia", (Washington DC: The World Bank 2011), s. 11-12.
- KAR M. - TATLISÖZ F. "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", K.M.U. İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl:10,Sayı:14, Aralık 2008,s. 9.
- KARACA S.S., "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz Sonrası Görünüm", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Sayı:1, Yıl: 2010, s. 162.
- KARAGÖZ K., "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005", Jurnal of Yaşar University, Cilt:2, Sayı:8, s. 932.
- KARİMOV A., "Voprosı Regulirovaniya Vneşekonoomiçeskoy Deyatelnosti" (Dış Ekonomik Faaliyetlerin Düzenlenmesi Sorunları), USAID/Uzbekistan, "Prakticheskiye Voprosı Osuşestvleniya Vneshekonomiçeskih Operaciy v Uzbekistane"(Özbekistan’da Dış Ekonomik İşlemlerin Gerçekleştirilmesinin Uygulama Sorunları) Yuvarlak Masası, Taşkent, 14 Aralık 2012, s. 13.
- KARİMOV M. M., "Pryamiye İnstranniye İvestitsii Kak Faktor Privişeniya Konkurentnosposobnosti Ekonomiki Uzbekistana"(Özbekistan Ekonomisinin Rekabet Edebilirliğinin Arttırılmasının Faktörü Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımlar), Sovremennaya Ekonomika: Problemy, Tendentsii, Perspektivı, No:8, Yıl:2013, s. 31.
- KAYMAK H. , "Yabancı Doğrudan Yatırımları Arttırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mİ?", Maliye Dergisi, Sayı: 149, Mayıs-Aralık 2005, s. 88.
- KAYMAKÇI O. , "Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye’deki Yansımaları", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2013, Cilt:11, Sayı:1, s. 228.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ, Yatırımcı Rehberi, 2011, s. 8.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ ENDÜSTRİ VE YENİ TEKNOLOJİLER BAKANLIĞI, <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=441&lang=ru> , (Erişim; 13.03.2014)

KAZAKİSTAN MİLLİ BANKASI, <http://www.nationalbank.kz/?docid=680>, (Erişim:13.04.2014)

KAZAKİSTAN ÖZEL EKONOMİK BÖLGELER, Astana 2011, http://www.kaznexinvest.kz/napr/invest/Library/sez_rus.pdf , (Erişim; 8.03.2014.)

KENNEDYR. - Nurmakov A. , "Resource Nationalizm Trends in Kazakhstan, 2004-2009", Working Paper, RussCap, March 2010, s. 7.

KHAN A.R. Macroeconomic Policies, Growth and Poverty reduction in Kyrgyz Republic, UNDP 2003, New York, s. 14.

KHAN S.A. , "Economic Transition in Central Asia", Reseach Journal of Area Study Centre (Russia, China, Cetral Asia) University of Peshwar- Pakistan,

KHOİCH A. - Madiyarova D. , "Doğrudan yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, Yıl:2013, s. 27.

KHORGOS SERBEST EKONOMİK BÖLGESİ, http://www.mcps-khorgos.kz/sez_ptez, (Erişim; 8.03.2014).

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ MALİ MÜŞAVİRLER ODASI, Nalogi i Pravo Degisi Eki, No. 3, s.5.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ MİLLİ EĞİTİM VE KÜLTÜR BAKANLIĞI- Kırgız Milli Devlet Üniversitesi- Uluslararası Entegrasyon Eğitim Programları Enstitüsü, Ekonomika Kırgızstana: Realii i Perspektivı(Kırgızistan Ekonomisi: Gerçekleri ve Perspektifleri), Bilimsel Uygulama Semineri, Bişkek 2001, s. 128.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ MİLLİ İSTATİSTİK KOMİTESİ, Kırgızistan Cumhuriyetinde Yabancı Sermayeli Şirketlerin Faaliyetleri 2009-2013, s.7,http://stat.kg/images/stories/docs/tematika/fin/Deyt_SP_KR_2009_2013.pdf , (Erişim: 1.10.2014)

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ VERGİ KANUNU, md. 343-388.

KİM M.N. - Berejnoj V.M. - Deforj S.Y., "Ob Opıte İnstıtutsıonalnogo Stroitelstva Sotsialnoy Rınochnoy Ekonomiki" ("Sosyal Piyasa Ekonomisinin Kurumsal Yapılandırılması Deneyimi Hakkında"), Nauchniye Trudi DonNTU, Seriya Ekonomiçeskaya, Sayı:69,s. 11, http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip69/69_01.pdf (Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)

KOCHNAKYAN A. - Khosla S.K. - Buranov I. - Hankinson D. - Finn J. , "Uzbekistan Energy/ Power Sector Issues Note", World Bank 2013,s. 4.

KOÇTÜRK O.M. - Eker M. ,"Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi", Tarım Ekonomisi Dergisi, 2012; 18(1), s. 37.

KOLODKO G.W. , "Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms", The World Bank Development Economics Research Group, Policy Research Working Paper No: 2095, April 1999, s. 4.

KOMAROV V. , "Sodruzhestvo Nezavisimih Gosudarstv:Transaziiskii Koridor Razvitiya" (BDT:TransAsya Gelişim Koridoru), Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, No:1(37), 2005, s. 165. <http://cyberleninka.ru/article/n/sodruzhestvo-nezavisimyh-gosudarstv-transaziyskiy-koridor-razvitiya> , (Erişim 07.01.2014.)

KOTZ D.M. , "The "Uzbek Growth Puzzle" and The Washington Consensus", "Issues in Economic Transition Session", Ocak 2004, s.4.

KOVANCILAR B. , Ülkemizde Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Yatırımların Teşviki ve Avrupa Birliği Uygulamaları Çerçevesinde Alternatif Modeller, TÜGİAD Ekonomi Ödülleri 2003, s. 64.

- KOYAME-MARSH R.O. , "The Complexities of Economic Transition: Lesson Form The Czech Republic And Slovakia, International Journal of Business and Social Science, Vol:2, No: 19, Special Issue- October 2011, s. 73
- KURTARAN A. , "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Belirleyicileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, Yıl:2007, s. 370-371.
- KUSAİNOV, M.A. Ocenka i Razvitiye Fiskalnoy Politiki v Napravleniye Malogo Biznesa (Na Primere Respubliki Kazahstan) (KOBİ'lere Yönelik Vergi Politikanın Değerlendirmesi ve Gelişimi), Vestnik Chelyabinsk Devlet Üniversitesi, Ekonomi Yayını, 2011, No: 6 (221), s. 49.
- KUTMANALİEVA S.S., "Nekotoriye Problemniye Aspektı i Osobennosti Razvitiya SEZ v Kırgızskoy Respublike"(Kırgızistan Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgelerin Gelişindeki Bazı Özellikler ve Sorunlu Hususlar), Kırgız Devlet Hukuk Akademisi Dergisi, No:1, Yıl:2011, s.224.
- LATORRE MUÑOZ M.C. , " The Economic Analysis of Multinationals and Foreign Direct Investment: A Review", Hacienda Pública Española/ Revista de Economía Pública, Instituto de Estudios Fiscales (İspanya Hazinesi/Kamu Ekonomisi Dergisi, Mali Araştırmalar Enstitüsü), 191-(4/2009), , s. 101.
- LEVINA M. , Investment Promotion Agency Established in Kyrgyzstan, <http://www.eng.24.kg/bigtiraj/169697-news24.html> , (Erişim: 1.10.2014).
- LOPEZ- GARCÍA P. , "Business Environment and Labor Market Outcomes in European Labour Market Outcomes in European and Central Asian Countries", The Journal of Entrepreneurial Finance, Volume 12, Issue:4, Spring 2009, s.41.
- MACDONALD S. , "Economic Policy and Cotton in Uzbekistan", Economic Research Service/ US Departmnet of Agriculture, October 2012, s.7.

- MAKASHOVA, G.J. " İ nvestitsionnaya Politika Respubliki Kazahstan v Postkrizisniy Period" (Kazakistan Cumhuriyetinin Kriz Sonrası Dönemdeki Yatırım Politikası), KC Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Araştırma Enstitüsü, <http://www.economy.kz/files/vse%20stati/7%20makashova.pdf> , (Erişim; 1.03.2014.).
- MARALIOYH Y., "Tax Competition, Foreign Direct Investment and Growth: Using Tax System to Promote Developing Countries", 23 Virginia Tax Review, Vol: 23, No: 157, Year: 2003, s. 179.
- MARKUSSEN A. – Nesse K. , "Institutional and Political Determinants of Incentive Competition", Reining in The Competition For Capital, W.E.: Upjohn Institute For Employment Research, Kalamazoo, 2007,s. 16-17.
- MERİÇ M. , "Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar: Kırgız Cumhuriyeti İçin Dersler", " Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek- Kırgızistan, Yayın No:29(3),s. 133.
- MIKAIL E.H. - Turan A., "The Transition Period of The Central Planned System to Market System of Kyrgyzstan Economy: From the Perspective of The Privatization Politics", International Journal of Academic Research, Cilt: 5, No:5, Eylül 2013, s.433.
- MINING JOURNAL, Fresh Aproach to Law and Tax Code, 22 Mart 2013, http://www.mining-journal.com/supplements/mj-kyrgyz-republic-supplement-0313/fresh-approach-to-law-and-tax-code?SQ_DESIGN_NAME=print_friendly , (Erişim: 1.10.2014).
- MOGILEVSKIY R. , Tendentsii Torgovli Stran Centralnoy Azii (Orta Asya Ülkelerinin Ticaret Eğilimleri), UCA, WP No: 1, 2012, s.19.
- MOKHTARI M.- Ashtari M., "Understanding The Tax Reform in The Central Asian Republics", Journal of Asian Economics 23(2012), s. 170.
- MOKHTARI M.M. - Ashtari M. (a), Preparing For Transition: Lessons From Tax System Reforms in The Central Asia Republics, WP 2010-12,University of Maryland- College Park, s.9.

- MORGAN R E. - Constantine S. Katsikeas, "Theories of International Trade, Foreign Direct Investment and Firm Internationalization: A Critique" , MCB University Press, Management Decision 35/1, 1997, s. 69.
- MORRISSET J. - Pirnia N. , "How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment –A Review", Policy Research Working Paper: 2509, The World Bank and IFC Foreign Direct Investment Advisory Service, December 2000, s.21- 22.
- MUCUK M.- Demirsel M.T. , Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, Yıl: 2009, s. 367.
- MUSAEV M. , "Nationalization of Kumtor: Possible Consequences For The Economy of Kyrgyzstan", Central European University, Department of Economics, Budapesht, Hungary 2013, s. 40.
- MUTALOV A. - Mutalova D., Nalogooblojeniye Malogo Biznesa i Predprinimatelstva (Küçük İşletme ve Özel Girişimlerin Vergilendirilmesi), Özbekistan Milli Eğitimi/ Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi, Taşkent 2011, s. 59-61.
- MUTER N.B. – ÖZDİL T. – YILMAZ C. , "Globalleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkileri", Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongreler Dizisi: 3, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan, s. 247.
- NARUMOV A.A. , "İtogi Reformirovaniya Nalogovoy Sistemi Respubliki Kazahstan i Zadaçi po Ee Dalneyşemu Sovershenstvovaniyu" (KC Vergi Sisteminin Reform Sonuçları ve Sonraki Geliştirme Görevleri), Vestnik OGU, No: 12,(161)/Aralık 2013, s. 114.
- NOV A. , "The "Bidding War " To Attract Foreign Direct Investment: The Need For Global Solution, Virginia Tax Review, Vol: 25, No:4, Year:2006, s. 6.
- NUȚĂ A.C. - NuȚă F.M. , "The Effectiveness of The Tax Incentives on Foreign Direct Investments", Journal of The Public Administration, Finance and Law, Issue: 1/2012, s. 58.

- OECD(b), Detailed Benchmark Definiton of Foreign Direct investment: Third Edition, Paris, 1996, s. 7-8.
- OECD(c), Investment Policy Reviews; Kazakhstan 2012, s. 86.
- OECD(d), Competitiveness and Private Sector Development: Central Asia 2011, s.131.
- OECD, Cheklist For Foreign Direct Investment Incentive Policies, 2003, s. 17-19.
- OKUYAN H.A. - Erbaykal E. , "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Ekonomik Yaklaşım, Sayı:67, Cilt:19, s.49.
- OLCOT M.B. (A), "Taking Stock of Central Asia", Jornal of Intenational Affairs, Cilt:56, Sayı:2, Yıl: 2003, s.12-16.
- OLCOTT M.B., Kazakhstan: Unfulfilled Promise, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2002, s.321.
- OLİMOV U.- Yadgar Fayzullaev, Assesing Developmnet Strategies to Achieve the MDGs in The Republic of Uzbekistan, UN Department for Social and Economic Affairs, March 2011, s.6.
- OMAN C. , Policy Competition for Foreign Direct Investment, Development Centre Studies, OECD 2000, A Study of Competition Among Governments to Attract FDI, s. 17-18.
- OSPAANOVA SAULE, Politika po Voprosu Mestnogo Soderjaniya: Obzor po Kazahstanu, Birleşik Krallık Büyükelçiliği/Astana, İİED, 2010, s. 3.
- ÖZ E. - Yaraşır S. , "Global Vergi Rekabeti", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 52.Seri, Yıl:2009, s. 30.
- ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER, YATIRIMLAR VE TİCARET BAKANLIĞI, <http://www.mfer.uz/ru/> , (Erişim 06. 04. 2014.).
- ÖZBEKİSTAN DEVLET VERGİ KOMİTESİ, <http://www.soliq.uz/docs/4059-ru.pdf>, (Erişim 10. 04.2014.)

- ÖZBEKİSTAN KONSOLOSLUĞU, http://tajemb.com.ua/rus/page_34/,
<http://tjus.org/en/business-investment/tax-system>, (Erişim: 01.08.2014)
- ÖZCAN B. - Arı A. , "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği", İstanbul Üniversitesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi, Sayı: 12, 2010, s.66-67.
- ÖZKER A.N. - Biniş M. , "Vergi Uygulamalarında Bölgesel Kalkınma Hedefleri ve Bölgesel Mali Teşvikler açısından Değerlendirilmesi", S.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 19, Yıl: 2010, s. 499.
- ÖZTÜRK L. , "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2004, s. 123.
- PAMİR İNVEST FORUM,
http://invest.pamirs.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=227, (Erişim: 01.07.2014)
- PANÇ SERBEST EKONOMİK BÖLGESİ, <http://www.fezpanj.tj/ru/osnovnye-svedeniya-o-sez-qpanchq.html>, (Erişim: 01.07.2014)
- PANIBRATOV A. - Abramkov A. , "Joint Venture Strategy For Emerging Economy: Evidence From Russian Energy Sector", Organizations and Markets in Emerging Economies, Vol: 3, No: 2(6), 2012, s. 58.
- PASWAN,N.K. , "Investment Cooperation in Central Asia: Prospects and Challenges", Indian Quarterly, Sayı:69,Cilt:1, Yıl:2013, s. 28.
- PAVLOV, A.N. "Ocenka Ekonomičeskogo Effekta Prisoedineniya Kırgızskoy Respubliki k Tamojennomu Soyuzu(Kırgızistan'ın Gümrük Birliğine Üyeliğinin Ekonomik Etkisinin Değerlendirmesi)", ADB, Evraziyskaya Ekonomicheskya İntegratsiya, No:4 (13), Kasım 2011, s. 19.
- PENEV S. , Investment Climate and Foreign Direct Investment Trends in The South Caucasus and Central Asia, SEE Journal, April 2007, s. 37.
- PİSANİ A.E. B. , "Do Developing Coutries' Tax Incentives Attract Investment or Create Disaster?", Tax Notes International, October 27, 2008, s. 301.

- POLTEROVICH V. , " İ nstitutional Reform Strategies: Promising Trajectories",
Economis and Mathematical Methods Journal, Vol:42, No:1, 2006, s. 8-
10. http://mpira.ub.uni-muenchen.de/22000/1/MPRA_paper_22000.pdf
(Erişim Tarihi: 29.12. 2013.)
- POMFRET R. , "Central Asia Since 1991: The Experince of the New Independent
States", OECD Development Centre, Working Paper No:212,July 2003,
s. 12.
- POMFRET R. , Distortions to Agricultural Incentives in Tajikistan, Turkmenistan and
Uzbekistan, World Bank Working Paper, No:5, August 2007, s. 3.
- POPOV V. , "Lessons From The Transition Economies", Uni-Wider, United Nations
University Research Paper No: 2009/15, March 2009, s. 11-12.
- PULATOV A. S., Pravovoye Regulirovaniye Predprinimatelskoy Deyatelnosti
İ nostrannı h Hozyaystvuyuşih Subyektov Na Territorii Respubliki
Tackistan(Tacikistan Cumhuriyeti'nde Faaliyetlerini Sürdüren Yabancı
Yatırımcıların Hukuki İ Ő Yönetimi), Tacik Milli Üniversitesi, Hukuk
Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Duşanbe 2014, s. 28.
- PWC(a), Paying Taxes 2013- The Global Picture, s.87.
- PWC, Doing Business Guide Kazakhstan, 1 October 2012, s. 68.
- RİZOKULOV T.R. - Murodov R. - Kurbanov F., "Tendentsiya Razvitiya Nalogovoy
Sistemi Tacikistana v Godı Suvereniteta" (Tacikistan Vergi Sisteminin
Bağımsızlık Dönemindeki Gelişim Eğilimi), Contemporary Problems of
Financial Management, Accounting and Auditing Under the Current
Innovative Economic Development Trends, I. Uluslar Arası Bilimsel
Uygulama Konferansı Materyalleri, Noşir Yayınevi, 19-20 Nisan 2013,
Hocend, s. 21.
- ROBSON M. , Estimating Russia's Impact on The Economic Performance of The
Commonwealth of Independent States Since 1991: The Case of The
Kyrgyz Republic, Tadjikistan, Armenia, Georgia and Ukraine, Overseas
Development Institute, ESAU Working Paper No:16, London, May 2006,
s. 79.

- ROSENBERG C. B. - De Zeeuw M., "Welfare of Uzbekistan's Foreign Exchange Regime ", IMF Staff Papers, Vol:48, No:1, IMF 2000, s.161.
- RUGMAN A. M., "Reconciling Internalization Theory and The Elecitic Paradigm", Multinational Business Reviw, Vol 18, No: 2, Summer 2010, s.2.
- RUZİEV K. - Ghosh D.- Dow S.C. , "The Uzbek Puzzle Revised: An Analysis of Economic Performance in Uzbekistan Since 1991", Central Asian Survey, March 2007, 26(1), s. 8-10.
- SAKTAGANOVA İ.S. , "Nalogooblojeniye v Ramkah Specialnih Nalogovih Rejimov: Zarubejny i Kazahstanskiy Opıt"(Özel Vergilendirme Rejimleri Kapsamında Vergilendirme: Kazakistan ve Yurtdışı Deneyimi), L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Hukuk Yayını Serisi, 3(5) 2010, s. 4-5,
- SALİMOVA M.M., "Nekotoriye Aspektı Nalogovoy Reformı Respubliki Tacikistan" (Tacikistan Cumhuriyeti'nde Vergi Reformunun Bazı Hususları), "Ekonomi ve Güncel İşletme: Teori ve Uygulama" Uluslar Arası Bilimsel Uygulama Konferansı, Rusya, Novosibirsk 22 Ekim 2012, s. 79.
- SARAY M. O., " Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", Maliye Dergisi, Sayı: 161, Temmuz-Aralık 2011, s. 383.
- SARISOY İ. , Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Vergi Teşvik Politikası, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2008-23, İstanbul 2008, s.89.
- SARISOY İ.- Koç S. , Doğrudan Yabancı Yatırımların kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Ekonometrik Analizi, Erceyis Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:36, Ağustos-Aralık 2010,s. 136.
- SAYAT ZHOLSHY & PARTNERS, Pravoviye Osnovy Vedeniya Biznesa v Kazahstane(Kazakistan'da İş Yapmanın Yasal Çerçevesi), Almatı 2014, s. 128.

- SAYRAKUNOVA A. , Orta Asya Ülkelerinde Uluslararası Ticaretin Gelişimi, Sorunları ve Öncelikleri (Kırgızistan Örneği), 9. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2010, s. 206.
- SETHÍ D. - Guisinger S. E. - Phelan S. E. - Berg D. M., "Trends in Foreign Direct Investment Flows: A Theoretical and Emprical Analysis", Journal of International Business Studies, May 2003/34, s. 316.
- SEYFULLAYEVA N.Z. - Turaeva Z.S. , "Rol Nalogovoy Sistemı v Stimulirovaniye Razvitiya Malogo Biznesa"(Vergi Sisteminin Küçük İşletmeciliğın Gelişiminin Teşvikindeki Rolü), "Ekonomika i Finansı" Bilimsel Dergisi, Dnepropetrovsk 2013, s. 289.
- SEYMEN A. - Çeken H. , "Küreselleşme ve Çok uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri: Makro ve Mikro Boyutta Bir Değerlendirme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt: 9, Sayı:2, Yıl: 2004, s. 56.
- SEZGİN Ş - Yıldız S. - Sezgin S. , "Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu", 8. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 9-13 Haziran 2010, Celalabat-Kırgızistan, Türk Dünyasında Muhtemel İşbirliği Alanları Sempozyum Tebliğleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 552.
- SİHİMBAYEVA D.R., Naconalniy Fond Respubliki Kazahstan: Investitsiy v Ustoychivoe Razvitiye (Kazakistan Cumhuriyetinin Milli Fonu: Sürdürülebilir Kalkınma Odaklı Yatırımlar), Fond Soros-Kazahstan, Almatı 2011, s. 12.
- SİRDJONOV İ.K. - Botirova R. A., "Stimulirovaniye Razvitiya Malogo Biznesa i Çastnogo Predprinimatelstva v Uzbekistane"(Küçük İşletmeciliğın ve Özel Girişimciliğın Gelişiminin Teşviki), "Molodoy Uçenyi" Ekonomika i Upravleniye, No 6(65), Mayıs 2014, s. 486.

- SOYDAL H. , "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 16, Yıl: 2006, s. 587.
- STAEHR K. (a), " Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed", Bank of Finland Institute for Economies in Transition (BOFIT), Discussion Papers, No:1, 2003, s. 8.
- STAEHR K. (b), "Linkages Between Political and Economic Reforms in Post-Communist Countries", Nordic Journal of Political Economy, Vol:32, Year:2006, s. 134.
- STEPANYAN V. , Reformirovaniye Nalogovih Sistem: Opit Stran Baltii, Rossii i Drugih Respublik Bivşego Soyuzu, Ekovest Dergisi, Cilt: 3, Sayı:4, Yıl: 2003, s. 583-587.
- SUGD SERBEST EKONOMİK BÖLGESİ, http://www.fezsughd.tj/ru/about_sez_sughd/index.php , (Erişim: 01.07.2014)
- SULEYMENOV M.K. - Osipov E.B., "Obzor Zakonodatelnoy Bazı Dlya Investitsiy v NefteGazovom Sektore Respubliki Kazahstan"(Kazakistan Cumhuriyeti’nde Petrol ve Gaz Sektöründe Yatırım Mevzuatı Temeline Genel Bakış), Birleşik Krallık Büyükelçiliği/Astana, İİED, 2010, s. 29.
- SUPATAEVA G.T., "Politika Gosudartsva Po Privleçeniyyu İnostrannih Investitsiy: Analiz i Perspektivi", Tomsk Devlet Üniversitesi Dergisi, Sayı:4(16),Yıl:2011, s.146.
- SUSAM N. , "Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Gelişmeler ve Bu Yatırımlar İçin Belirleyici Unsurlar: Türkiye Bulguları", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, Yıl: 2008, s. 45.
- ŞAĞBANŞUAR L. , "Gümrük Birliği ve Kırgızistan’a Etkileri", Akademik Bakış Dergisi, Sayı:24, Nisan-Mayıs- Haziran 2011, s.6.
- ŞAHİN M. - Uysal Ö. , Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Yatırım Teşviklerinin Shift-Share Analizi, Maliye Dergisi, Sayı: 160, Ocak- Haziran 2011, s.113.

- ŞİMŞEK M. - Behdioğlu S. , Türkiye’de Dolaysız Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:2, Cilt: 20, Eylül 2006, s. 48.
- ŞİŞMAN M. - Öztürk O. , "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Uluslararası Vergi Rekabeti: Bir Literatür Araştırması", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Yıl: 2010, Cilt: 29, Sayı:2, s. 50.
- T.C. BIŞKEK BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİLİĞİ, Kırgızistan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik- Ticari İlişkileri, Mayıs 2008, Bişkek, s. 29.
- TACİKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLET MÜLKİYETİ YÖNETİMİ VE YATIRIM KOMİSYONU, <http://gki.tj/img/dangara.pdf> , (Erişim: 01.07.2014)
- TACİKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLET MÜLKİYETİ YÖNETİMİ VE YATIRIM Komisyonu, <http://gki.tj/img/Ishkoshim.pdf> , (Erişim: 01.07.2014)
- TACİKİSTAN CUMHURİYETİ’NİN ALMANYA FEDERAL CUMHURİYETİ TİCARİ TEMSİLCİLİĞİ, <http://www.tajikininvest.tj/ru/index/index/pageId/597/> , (Erişim: 01.08.2014)
- TADJİBAEVA D. - Komilova I. , "The Influence of Tax Reforms on The Prosperity of Micro- Firms and Small Business in Uzbekistan", Asia- Pasific Development Journal, Cilt:16, No:2, Aralık 2009, s. 34.
- TANDIRCIOĞLU H. , "Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2002, s. 209.
- TEKİN A. , "Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16, Aralık 2006, s. 310.
- THE WORLD BANK GROUP- Tajikistan, Partnership Program Snapshot, April 2014, s. 2.
- THE WORLD BANK GROUP, Investment Climate in The Kyrgyz Republic as Seen by Small and Medium Enterprises, 2010, s. 97.
- THE WORLD BANK(a), Transition: the First Ten Years(Analysis and The Lessons for Eastern Europe and Former Soviet Union), Wahington 2002, s. 13.

- THE WORLD BANK(b), Kazakhstan: Solid Growth, Unsettled Global Environment, Kazakhstan Economic Update, Fall 2013, s. 1.
- THE WORLD BANK(c), Medium Term Development Program of The Kyrgyz Republic For 2012-2014, April 2012, s. 9.
- THE WORLD BANK(d), Kyrgyz Republic- Mining Industry Needs Assesment, June 2013, s. 12.
- THE WORLD BANK(e), Country Partnership Strategy For The Kyrgyz Republic For The Period FY14-17, June 24/2013, s. 45.
- THE WORLD BANK(f), The Investment Climate and The Environment of Doing Business in The Kyrgyz Republic, <http://www.worldbank.org/en/news/speech/2012/05/15/the-investment-climate-and-the-environment-of-doing-business-in-the-kyrgyz-republic> , (Erişim 1.10.2014.)
- THORTHON G. - Franz M. - Edwards D. - Pahlen G. - Nathanail P. , "The Challange of Sustainability: Incentives For Brownfield Regeneration in Europe", Environmental Science & Policy, Vol: 10, Issue:2, April 2007, s.117.
- TOSHMATOV M.N., "Povişeniye İvestitsionnoy Privlekatelnosti- Strategiçeskaya Zadaça Gosudarstava" (Yatırım Cazibesinin Arttırılması- Devletin Stratejik Görevidir), Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt:4 Sayı:24, Yıl: 2013, s. 98.
- TRĄPCZYŃSKI P. , "Does Foreign Direct Investment Theory Explain Subsidiary Performance? A Critical Literature Review", Poznań University of Economics Review, Vol:13, No:2, 2013, s. 52.
- TÜYLÜOĞLU Ő. - Aktürk L. N. , "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekme Çabalarının Kurumsallaşması: Yatırım Promosyon Ajansları", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2006, s. 88.

U.S. Department of State Diplomacy in Action,2012 Investment Climate Statement-
Kyrgyz Republic,

<http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191179.htm> , (Erişim
1.10.2014.)

ULAŞEV H.A., "Rol Investitsii v Razvitiii Promışlennih Predpriyatii"(Yatırımların
Sanayi Şirketlerinin Geliştirilmesindeki Rolü), "Ekonomika i Finansı"
Bilimsel Dergisi, Dnepropetrovsk 2013, s. 157.

ULAŞEV İ.O., "Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona: Put k Regionalnomu Razvitiyu
Proizvodstva"(SEB: Bölgelesel Üretim Geliştirilmesinin Yolu), Gorniy
Vestnik Uzbekistana, No: 4, (43), Yıl:2010, s.117.

ULUSAN H. , "Yeniden Değerleme Uygulamasının Sermayeyi Koruyucu Etkisi", C.Ü.
İ. İ. B. F. Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, Yıl:2002, s. 113.

UN, World Investment Report 1998, Trends and Determinants, UN
Conference on Trade and Development, New York and Genova, 1998, s.
82.

UNCTAD, Kyrgyzstan-National Services Policy Review, 2013, s. 14

UNCTAD, Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey, 2000, s.
11.

UNCTAD, World Investment Report 2013,Global Value Chains: Investment and
Trade For Development, New York and Geneva, 2013, s. 2.

UNDP- Tajikistan, National Review Towards a "Green" Economy in Tajikistan,
Dushnabe 2012, s. 40.

UNDP(2006), Noviy Etap Nalgovoy Reformı(Vergi Reformunun Yeni Etabı),
Ekonomicheskoye Obozreniye(Ekonomik Bakış), 8(83) 2006, s. 14.

UNDP(2008), "Analiticheskiy Doklad; Sozdaniye Specialnih Eknomiğeskih Zon v
Respublike Uzbekistan"(Özbekistan Cumhuriyetinde Özel Ekonomik
Bölgelerin Kurulumu, Analitik Raporu), Support To External Economic
Policy, Tashkent 2008, s. 31.

- UNDP, "Analiticheskiy Doklad "Sovershenstvovaniye Sistem Razresheniya Investitsionnih Sporov v Uzbekistane"(Özbekistan'da Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sisteminin Geliştirilmesi, Analitik Raporu), Support To External Economic Policy, Taşkent 2008, s.9.
- UNDP-Ministry For Foreign Affairs of Finland, Kırgızstan Ocenka Potrebnoyey Dlya Okazaniya Pomoşı v Torgovle(Kırgızistanın Ticaretine Destek Sağlanması İçin İhtiyaç Değerlendirmesi), Bişkek 2010, s. 39.
- UNESCAP, Investment Promotion and Enterprise Development Bulletin For Asia and the Pasific, No.1, UN 2003, s. 107.
- UNIDO, World Bank, <http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2014-book.pdf> , <http://ru.tradingeconomics.com/uzbekistan/inflation-cpi>, (Erişim 10.10.2014.)
- UTKUSEVEN A. - Gökbunar A. R. , "Geçiş Ekonomilerinde Vergi İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", Akademik Bakış, Sayı:6, Mayıs 2005, s. 1.
- UZBEKİSTAN INVESTMENT, http://www.uzinfoinvest.uz/rus/investionniy_putevodit_el/igoti_i_preferenii/ , (Erişim 12. 04. 2014.)
- VAIDYA S. , "Understanding Strategic Alliances: An İntegrated Framework", Journal of Management Policy and Practice, Vol: 12(6), 2011, s. 94.
- VERNON R. , " International Investment and International Trade in The Produc Life Cycle", The Quarterly Journal of Economics, Vol:80, No:2,May 1966, (MIT Press) s.196.
- WADHWA K. - Reddy S. S. , "Foreign Direct Investment Into Developing Asian Countries: The Role of Market Seeking, Resource Seeking and Effeciency Seeking Faktors", International Journal of Bussiness and Management, Vol:6, No:11, November 2011, s. 220.
- WANG A. , "The Choice of Market Entry Mode: Cross- Border M&A or Greenfield Investment", International Journal of Business and Management, Vol:4, No:5,May 2009,s. 240.

- WARD H. , "Oil and Gas for Sustainable Development in Kazakhstan", The International Reserch Network on Bussiness, Development And Society, BDS Working Paper Serises No:8, 2009, s. 14.
- WILKINS M. , The Emergence of Multinational Enterprise: American Business Abroad From the Colonial Era to 1914, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1970, s. 1.
- WILLIAMSON J. , Differing Interpretations of The Washington Consensus, Leon Kozminski Academy of Enterpreneurship and Management(WSPIZ) and TIGER Distinguished Lecturer Series, No:7, Warshav, 12 April 2005, s. 8.
- WTO, Trade Policy Review- Report by Kyrgyz Republic, October 2013, s. 9.
- YAVAN N. , "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi", İktisadi Araştırmalar Vakfı, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması 2006/4, İstanbul, s. 103
- YAVUZ A. , "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel Kesim Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl:2010, Cilt: 15, Sayı:1, s. 89.
- YETKİNER E. , "Vergi Tatilinin(Tax Holidays) Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikindeki Yeri", Vergi Dünyası, Sayı: 275, Temmuz 2004, s. 55.
- YUSUPDJANOV Z.T. , "İnvestitsionnaya Podderjka Malogo Selskogo Predprinimatelstva" (Küçük Tarım İşletmeciliğine Yatırım Desteği), Tacik Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt:4 Sayı:12, Yıl: 2010, s. 69.
- YÜCE DURAL B. , Geçiş Ekonomileri-Plandan Piyasaya, Beta Yayınları, 1. Baskı, Yayın No: 1780, İşletme Ekonomi Dizisi: 219, İstanbul 2007, s. 34
- ZAKON RK, 28. 02. 1997. Goda No: 75- 13RK"O Gosudarstvennoy Podderejke Pryamih Investitsiy "
- ZELENKEVİCH M.L. , Makroekonomicheskaya Dinamika i Denejno-Kreditnaya Politika (Makroekonomik Dinamikler ve Para-Maliye Politikası), BGU, Minsk 2003, s. 139.

ZEREN F. - Ergun S. , " AB' ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi", İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 4, Yıl: 2010, s. 70.

ZHAMBYL INVEST, <http://zhambylinvest.ucoz.com/index/khimpark/0-28> , (Erişim; 8.03.2014.)

ZOBOVA İ.Y. , "Nalogi i Nalogooblojenie v Stranah s İslamskoy Ekonomikoy"(İslami Ekonomi Ülkelerinde Vergiler ve Vergilendirme), Rusya Federasyonu Bilim ve Eğitim Bakanlığı "Kazan (Privoljye) Federal Üniversitesi", Kazan 2012, s. 124.